

MÄNTSÄLÄN KULTTUURIYMPÄRISTÖSELVITYS - Mäntsälän yleiskaava 2050 –

RAPORTTI 6.8.2020, tarkistus 8.1.2022

Selvitystyö Ahola, FM Teija Ahola Tilaaja: Mäntsälän kunta

1 Hankekuvaus

- Tekijä** FM Teija Ahola, Selvitystyö Ahola
- Tilaaaja** Mäntsälän kunta, Kuntakehityspalvelut, Kaavoitus
- Käyttö** Mäntsälän yleiskaava 2050 -suunnittelutyö
- Yhteyshenkilö** Mika Ahonen, yleiskaava-arkkitehti,
Outi Kampman, kaavasuunnittelija,
Sara Dahlström, kaavasuunnittelija
- Valmistui** Raporttiluonnos 3.4. ja 4.5.2020. Työryhmäkokoukset 23.6.
Raportti 1. versio jakelu 4.8.2020, täydennetty versio 6.8.2020.
Ajantasaistettu rakennusinventointeja koskevat tiedot 8.1.2022.
- Aineistot** Raportti taulukko- ja karttaliittein (doc. ja pdf.)
Valokuvat (jpg.)
Paikkatietoaineisto (ESRI shape)
Mäntsälän inventointiaineistoon sisällytetyt inventointilomakkeet

Kuva: Näkymä Ylikartanon perunakellarin katolta.

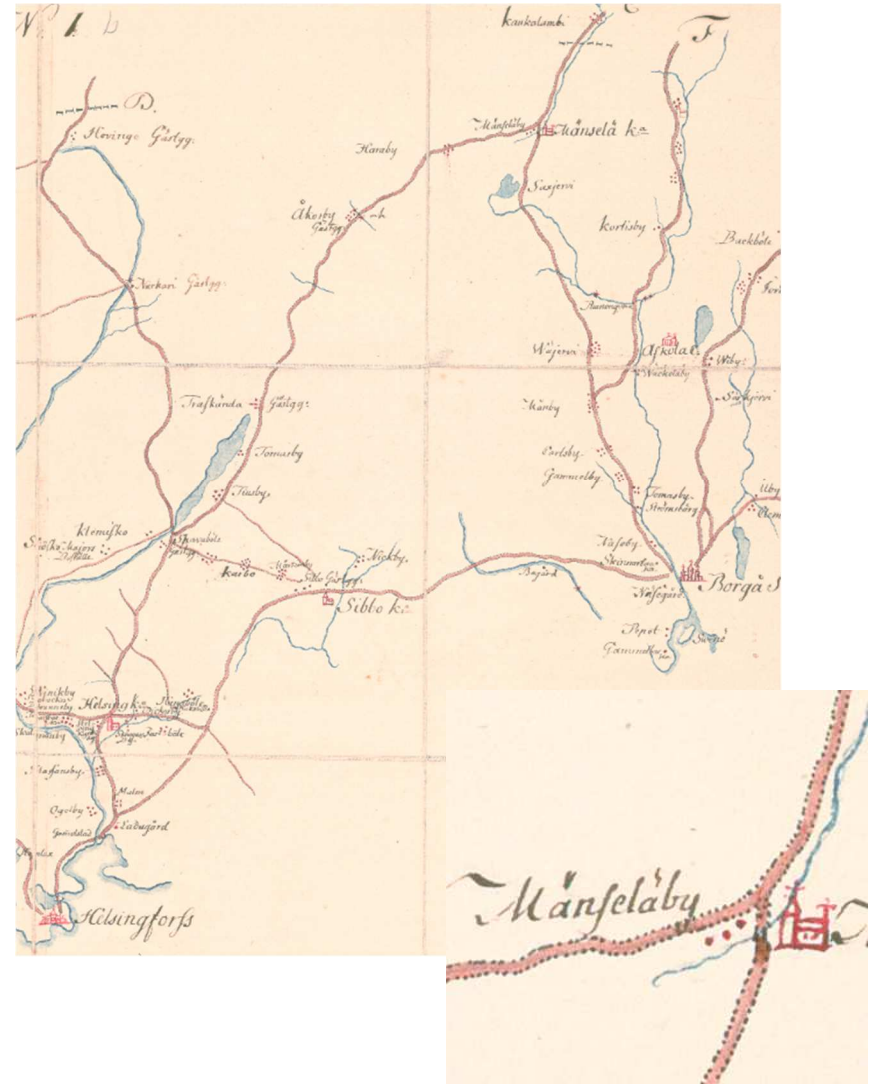

Kuva: Nummisten peltomaisemaa ja puurakenteinen tornimuuntamo, jonka lähiympäristössä on sijainnut Nummisten kylän taloja vielä 1700-luvulla.

Sisälllys

- 1 Hankekuvaus..... 2
- 2 Johdanto 4
 - 2.1 Kulttuuriympäristöselvityksen tavoitteet 4
 - 2.2 Käsitteitä 5
 - 2.3 Työvaiheet..... 6
 - 2.4 Valinta- ja arviointiprosessi..... 6
 - 2.5 Raportin sisältö 9
- Kartta 1: Rakennusinventoinnin tilanne 2020Virhe. Kirjanmerkkiä ei ole määritetty.
- Kartta 2a: Rakennuskannan suojelutilanne – Kaavat, VAT ja erityislait 9
- Kartta 2b Rakennussuojelu asemakaavalla 11
- 3 Historian aikajana: Mäntsälä muun maailman mukana 12
- 4 Kunnan kulttuuriympäristötekijät kartalla 15
- Kartta 3: LIIKENNEVERKOT..... 15
- Kartta 4: ASUTUS 16
- Kartta 5: MUUT TEEMAT 18
- Kartta 6: MAISEMAHISTORIA..... 19
- Kartta 7: RAKENNUSKANNAN IKÄRAKENNE 21
- Kartta 8: KUNNAN KYLÄT VUONNA 2020 22
- 5 Mäntsälän kulttuuriympäristö kylätasolla 23
- Kartta 9: KULTTUURIYMPÄRISTÖN PAINOPISTEALUEET 23
 - 5.1 KOILLISOSAN KYLÄT 25
 - 5.2 KESKI- JA KAAKKOISOSAN KYLÄT..... 34
 - 5.3 POHJOIS- JA LUOTEISOSAN KYLÄT 40

- 5.4 LOUNAISOSAN KYLÄT 50
- 5.5 ETELÄOSIEN KYLÄT 56
- 6 Lähteet..... 62
- 7 Liitteet..... 63

2 Johdanto

Mäntsälän kulttuuriympäristöselvitys ja alueiden selvitys tehtiin Mäntsälän kunnan yleiskaavan perusselvitykseksi rakennetun kulttuuriympäristön ja kulttuurimaisemien osalta. Yleiskaavan suunnittelualueena on koko Mäntsälä lukuun ottamatta tuoretta Sälinkää–Soukkion osayleiskaava-alueita.

Yleiskaavan¹ laatiminen koko kuntaan nähdään tärkeänä muuttuvassa toimintaympäristössä, kun käynnissä on maakuntaudistuksen valmistelu, maankäyttö- ja rakennuslain (MRL) kaavahierarkiaan suunnitellaan muutoksia ja Uudenmaanliitto laatii Uusimaa 2050 -maakuntakaavaa. Myös Mäntsälän kunta on tarkistamassa kuntastrategiaansa, joten koko kunnan yleiskaava voidaan tässä yhteydessä luontevasti laatia strategisena. Uusi rakennusjärjestys on hyväksytty (kunnanvaltuusto 04.02.2019 / 12 §) ja se on tullut voimaan 12.3.2019. Myös palveluverkkoselvityksen laatimiselle on tarve. Käynnissä olevien hankkeiden yhdistäminen säästää resursseja ja tuo synergiaetua esimerkiksi vuorovaikutus- ja päätöksentekoprosessissa. Yleiskaavatyön myötä saadaan koko kuntaan kattavat perusselvitykset. Samalla eri hankkeet ja kyläalueet asettuvat tasapuoliseen asemaan. Mäntsälän yleiskaavalla ennakoidaan kunnan tulevaisuutta vuoteen 2050 saakka.

Mäntsälän kunnan yleiskaavassa esitetään tavoitellun kehityksen periaatteet ja osoitetaan tarpeelliset alueet yksityiskohtaisen kaavoituksen ja muun suunnittelun sekä rakentamisen ja muun maankäytön perustaksi.

Perustiedot Mäntsälän kunnasta

Perustamisvuosi	1585
Pinta-ala	596 km ² , josta 15 km ² vettä
Väestömäärä	20 686 (2018)

¹ Mäntsälän yleiskaava 2050. Osallistumis- ja arviointisuunnitelma – 10.10.2019.

2.1 Kulttuuriympäristöselvityksen tavoitteet

Selvitystyö kerää tietoja ja muokkaa sitä kulttuuriympäristötietoutta lisääväksi paikka- ja ominaisuustiedoksi. Työ on luonteeltaan tietoa järjestävä sekä arvoperusteita avaava ja yhdenmukaistava. Tarkoituksena on palvella Mäntsälän kunnan yleiskaavan laadintaa ja kulttuuriympäristöarvojen tasapuolista tutkimista koko kaava-alueella sekä tukea suojelutarpeiden määrittelyä. Raportin esitystapa vastaa yleiskaavan tarkkuutta

- **Antaa tietoa** Mäntsälän rakennetun kulttuuriympäristön kehityksestä ja eri osa-alueille ominaisista kulttuurihistoriallisista piirteistä
- **Edesauttaa** kulttuuriympäristöarvojen tasapuolista tutkimista koko kaava-alueella
- **Tarkentaa** alueelta tehtyjä maakuntakaavataso selvityksiä
- **Tukee** suojelutarpeiden määrittelyä kaavatyössä

Tavoitteena on edesauttaa rakennettujen ympäristöjen kulttuurihistoriallisten ja maisemallisten arvojen tunnistamista ja vaalimista, jotta Mäntsälässä saadaan säilymään rikas kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus ja monipuolinen aikakaudestaan kertova kulttuuriympäristö.

Koska historiallinen merkityssisältö muodostaa lähtökohdan kulttuuriympäristön arvottamiselle, on selvitettävä mitkä elementit, ominaispiirteet ja olosuhteet ovat sellaisia, joilla on ollut sekä historiallisesti että nykyaikana erityistä merkitystä yhteiskunnan ja yhteisön kannalta.

- Määritetään kulttuuriympäristön painopisteet
- Määritetään paikallisesti merkittävät kohteet ensisijaisesti aluekokonaisuuksina
- Kuvataan kyläalueille leimalliset piirteet
- Osoitetaan alueet, jotka ilmentävät historiallista jatkuvuutta ja omaavat merkittävää todistusvoimaa

2.2 Käsitteitä

Rakennusperintö muodostaa merkittävän osan kulttuurihistoriaamme ja identiteettiämme. Jotta ympäristön paikalliset piirteet tunnettaisiin ja tunnistettaisiin, asiantuntijat tekevät inventointeja, rakennustutkimusta ja rakennettujen ympäristöjen kulttuurihistoriallista arvottamista.

Kulttuuriympäristö

Kulttuuriympäristö on yleiskäsite. Sillä tarkoitetaan ympäristöä, jonka ominaispiirteet ilmentävät kulttuurin vaiheita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta.

Kulttuuriympäristöön kuuluvat

- kulttuurimaisema (maisemaselvitys 2019)
- rakennettu kulttuuriympäristö
- muinaisjäännökset (arkeologinen inventointi 2019)
- perinnebiotoopit (luontoinventointi; niitty- ja laiduntalouden monilajiset luontotyypit)

Rakennettu kulttuuriympäristö

Käsite viittaa sekä konkreettisesti rakennettuun ympäristöön että maankäytön ja rakentamisen historiaan ja tapaan, jolla se on syntynyt. Rakennettu kulttuuriympäristö muodostuu yhdyskuntarakenteesta, rakennuksista sisä- ja ulkotiloineen, pihosta, puistoista sekä erilaisista rakenteista.

Rakennusinventointi on rakennetun kulttuuriympäristön perustutkimusta, jossa kartoitetaan ja dokumentoidaan rakennuskantaa ja pyritään tunnistamaan arvokasta rakennusperintöä. Se kohdistuu rakennettuun alueeseen tai rakennukseen. Inventoinnit ovat kuvauksia kohteesta tietynä ajankohtana. Tämän vuoksi ne tarvitsevat päivittämistä. Inventoijan on kyettävä erittelemään ja analysoimaan inventointikohteen ominaispiirteitä ja liittämään ne ajalliseen, yhteiskunnalliseen ja alueelliseen kontekstiin.

Kulttuuriympäristön hoito ja suojelu

Suomalaisen kulttuuriympäristön hoitoa koskevan lainsäädännön perustana ovat kansainväliset sopimukset ja suositukset.

Suomi on sitoutunut seuraaviin Unescon alaisiin kansainvälisiin kulttuuriperintosopimuksiin. (perustamisvuosi, ei Suomen ratifiointivuosi)

- Maailmanperintosopimus (1972)
- Aineettoman kulttuuriperinnön suojelemista koskeva yleissopimus (2003)
- Haagin sopimus kulttuuriomaisuuden suojelusta aseellisen selkkauksen yhteydessä (1954)
- Euroopan neuvostolla on vuodelta 1954 olevan kulttuuriyleissopimuksen lisäksi neljä kulttuuriperintöä koskevaa yleissopimusta
- Arkkitehtuurin suojelua koskeva yleissopimus on vuodelta 1985 (Granada)
- Arkeologista kulttuuriperintöä koskeva vuodelta 1992 (Valletta)
- Maisemayleissopimus vuodelta 2000 (Firenze)
- Kulttuuriperinnön yhteiskunnallista merkitystä koskeva yleissopimus vuodelta 2005 (Faron puiteyleissopimus).

Lisätietoa sopimuksista, julistuksista ja suosituksista Museoviraston sivuilla: <https://www.museovirasto.fi/fi/tietoa-meista/kansainvalinen-toiminta>.

2.3 Työvaiheet

Selvityksessä keskeisimpänä menetelmänä oli rekisteritietojen, maastossa kerätyn havaintoaineiston sekä arkisto- ja kirjallisuusselvityksellä saatujen tietojen yhdistäminen paikkatietoon ja esittäminen karttakuvana. Näin voitiin havainnollistaa ja avata aikakausten, teemojen ja ominaispiirteiden ilmenemistä ja säilyneisyyttä nykyisessä ympäristössä.

1) Selvitettiin rakennuskannan nykyistä ikärakennetta rakennusrekisteritietojen pohjalta. Vertaamalla tulosta maankäytön historiasta tehtyihin karttoihin saatiin kuva siitä, miten rakennettu ympäristö on laajentunut, miten sitä on rakennettu, missä rakennuskanta ilmentää maankäytön jatkuvuutta ja missä taas rakennettu ympäristö on kerroksellista tai kokonaan uudistunutta. Niin yhtenäisillä kuin sekoittuneilla alueilla on arvonsa ja molemmat ovat osa Mäntsälän rakennetun ympäristön kehityskaarta.

2) Otettiin tarkasteluun miten erilaisiin yhteiskunnallisiin tai taloudellisiin ilmiöihin liittyvä toiminta on jakautunut kunnan alueella ja vaikuttanut kylien maankäyttöön ja rakentamiseen. Valitut teemat olivat maanomistus, asutustoiminta, liikenneverkot, varhainen teollisuus, julkiset palvelut ja yhdistystoiminta sekä vapaa-ajan loma-asutus. Julkisista palvelurakennuksista tuotiin esille myös niiden tilanne 2020 eli onko rakennus olemassa vai purettu. Aineistoista tuotettiin sähköistä paikkatietoa ominaisuustiedoilla sekä teemakartat.

3) Rakennetun kulttuuriympäristön yleensä ja etenkin inventoitujen alueiden ja kohteiden nykytilanteen kartoittamista varten tehdyt maastokäynnit ajoittuivat kesälle ja syksyyn 2019. Inventoinnin maastotöitä tehtiin kesällä 2020 COVID-19 panepidemian ja sen aiheuttaman poikkeustilan päättyessä. Valokuvausta täydennettiin 2021. Maastotöiden jälkeen jatkui inventoinnin raportointityö.

Tässä työssä kulttuuriympäristön inventointi oli ensisijaisesti aluetasoista. Lähinnä keskeisiltä kulttuuriympäristövyöhykkeiltä inventointiin yksittäisiä avainkohteita, historiallisesti ja ympäristöllisesti arvokkaita. Kohdetasolla katsottiin yleiskaavan jälkeiseen tietotarpeeseen. Selvityksen tuloksiin kuuluvat tarkistetut inventointiaineistot ja täydennysinventointisuunnitelma, jotka

palvelevat jatkossa yleiskaavan tavoitteiden toteuttamista, yksityiskohtaisempaa kaavoitusta sekä lupaprosesseja.

4) Edellä koottujen taustatietojen ja nykytilannekartoituksen pohjalta konsultti laati raporttiluonnoksen sekä esityksen rakennettujen kulttuuriympäristöjen keskeisistä piirteistä ja arvoista. Esitystä käytiin läpi asiantuntija- ja virkamiestyöryhmässä 23.6.2020, johon osallistuivat konsultti Teija Ahola, Mäntsälän kunnan kaavoitusyksiköstä yleiskaava-arkkitehti Mika Ahonen, kaavasuunnittelija Outi Kampman ja kaavasuunnittelija Sara Dahlström sekä Keski-Uudenmaan alueellisesta vastuumuseosta tutkija Juha Vuorinen.

2.4 Valinta- ja arviointiprosessi

Konsultti teki osana selvitystyötä keskeisten kulttuuriympäristöalueiden valinnan ja rajasi ne kartalle. Valintaprosessi perustuu raportissa esitettyihin tietoihin ja kartta-analyysiin.

a) Kylissä, joista **oli jo aikaisemmin tehty** paikallisia inventointeja, painopistealueet ja avainkohteet valikoituivat olemassa olevasta, 2020 päivitetystä, aineistosta.

b) Kylissä, joissa **ei ollut käytettävissä** aikaisempaa inventointia, valinnat ja rajaukset pohjaavat 2020 tuotettuihin tietoihin ja kartta-analyysiin. Yleiskaavatyötä varten joka kylältä inventoitiin alueita sekä muutamia keskeisiä alueen luonteesta ja historiallista kehityksestä muistuttavia kohteita, joilla edelleen on rakennushistoriallista ja ympäristöllistä todistusvoimaa.

Työn pääpaino oli koko kunnan rakennetun kulttuuriympäristön luonteen ja kehityksen kuvaajien tuottamisessa, jotta yleiskaavasuunnittelua varten saadaan koko alueesta yhdenvertainen aineisto.

Arvojen merkittävyys ja suositukset suunnitteluun

Selvityksessä arvot ja suositukset on esitetty koko kunnan yleiskaavan tarkkuustasolla ja maankäytön suunnittelua palvelevasti. Rakennusinventointi on puolestaan asemakaavatasoinen (yksittäisten kohteiden inventointikortit erillisenä aineistona).

Kyliltä valikoidut kulttuuriympäristövyöhykkeet eli **painopistealueet** on luokiteltu kaksiportaisesti. Yksittäisiä rakennetun ympäristön arvokohteita on luoteltu kylätaulukon avainkohde-sarakkeessa.

Yleiskaavallista alueidenkäytön suunnittelua ja siihen liittyvää vaikutusten arviointia varten on vyöhykeluokittelukuvauksessa yleisesti luonnehdittu myös kulttuuriympäristön herkkyyttä ja **muutoksensietokykyä**. Näkökulmina ovat tässä vain kulttuurimaisema ja rakennettu kulttuuriympäristö. Osayleiskaavan suunnittelussa selvitysaluetta arvioidaan myös muista näkökulmista.

Painopistealueet ovat kulttuuriympäristön historiallisen luonteen, ympäristötekijöiden todistusvoiman säilymisen ja maisemien eheyden kannalta muita alueita herkempiä muutoksille ja vaativat kulttuuriympäristön osalta erityistä huomiota. Se ei tarkoita, etteivät ne kestä muutoksia, mutta alueiden ominaisluonne ja erityisarvot on tärkeä tuntea ja ottaa huomioon suunnittelussa ja päätöksenteossa. Rakentamista suositellaan ohjattavaksi rakennustapaohjein.

Kulttuuriympäristöön syntyy jatkuvasti uusia kerroksia, jotka ovat osa Mäntsälän rakennetun ympäristön kehityskaarta. Kerrokset näyttävät sekä yhtenäisinä että sekoittuneina. Jotkut ajallisista elementeistä ovat suojelun ja säilyttämisen arvoisia, toisilla on kehittämispotentiaalia ja mahdollisuuksia uudelleenkäyttöön.

Tärkeistä ajanjaksoista ja tapahtumista ei välttämättä ole jäänyt näkyviä jälkiä ympäristöön, ja säilyneet piirteet eivät puolestaan aina edusta kaikista merkityksellisimpiä kehityskulkuja alueen historiassa. Historiallisten kontekstien ymmärtäminen on tärkeää ympäristön merkityssisältöjä tulkittaessa.

Kulttuuriympäristöjen vyöhykeluokittelu

I Alue on osoitettu ensisijaisesti kylän luonteeseen (ydinolemuksen) vaikuttaneen tekijän (tai tekijöiden) keskeisenä vaikutusalueena.

II Alue on osoitettu toissijaisten tekijöiden vaikutusalueena, jolla on merkittävyyttä historiallisen ilmiön kuvaajana (todistusvoimaisuus) tai maisemallisen vaikuttavuuden näkökulmasta.

Kulttuuriympäristöjen herkkyydestä ja muutoksensietokyvystä

Kulttuuriympäristöllä on tärkeä rooli yhteisen muistin ylläpitäjänä, identiteetin pohjana ja hyvinvoinnin lähteenä sekä yhteiskunnan vaiheiden kuvastajana.

Paikan luonne syntyy ympäristön tilallisista, visuaalisista ja toiminnallisista piirteistä. Kulttuuriympäristövaikutusten arvioinnin avulla voidaan ohjata kehitystä maaseutukylissä tavalla, joka edesauttaa säilyttämään historiallista monipuolisuutta asuinympäristöjen rikkautena ja siten myös alueellisen omaleimaisuuden.

Muutosherkkyys on yleensä suurinta paikoissa, jotka muodostavat maaseutukylälle sen perushahmoa ja ilmettä. Paikat ovat syntyneet joko pitkäkestoisen toiminnan tai lyhyen intensiivisen toiminnan myötä.

- kylätontit ja niitä ympäröivät vanhat sarkapeltoalueet
- kylätaajamien perinteiset solmukohdat (vanhat tienristit, siltapaikat, muu puolijulkinen yhteinen piha-alue)
- kylän yhteisöllisyydestä, julkisista palveluista ja elinkeinotoiminnan vaiheista kertovat paikat
- yhden merkittävän historiallisen tekijän, kuten suurtila, tehdas tai maareformit, synnyttämä yhtenäinen rakennettu alue, kuten työläisten asuinalue
- paikan tunnusrakennuksiksi mielletyt rakennukset
- keskeiset näkymäsektorit (näköympäristöt ja suunnat kylämaisemaan).

Rakennukset ja rakennetut ympäristöt ovat aineellisia kulttuuri-, yhteiskunta- ja poliittisen historian todisteita. Rakennuksen tai rakennetun ympäristön **todistusvoima** syntyy autenttisuudesta, joka voidaan todentaa ja tulkita. Autenttisuudella viitataan usein materiaaliseen alkuperäisyyteen, mutta autenttisuusarvoa voi olla kerroksisuudellakin, sillä keskeisintä on kohteen edustavuus jonkin merkityksellisen ilmiön tai aikakauden kuvaajana.

Maisemallinen vaikuttavuus liittyy kulttuurivyöhykkeillä (I ja II) tyypillisesti jokilaaksojen avoimiin maisematiloihin, joiden eroavaisuudet syntyvät maa- ja kallioperästä sekä maaston korkeusvaihtelusta kuin myös alueelle syntyneen tiestön ja kyläasutuksen piirteistä. Näin ollen kulttuurimaisemien herkkyysalueet vaihtelevat.

Karkean määrittelyn mukaan pitkien etäisyyksien alueilla herkimmin häiriötä aiheuttavat maiseman reunavyöhykkeillä, ääriviivoissa, tapahtuvat muutokset, kun ne ovat aikaisemmasta poikkeavia ja liittyvät keskeisimpiin näkömääsektoreihin. Herkkyys liittyy myös maiseman pääsuuntaukseen, siitä poikkeavaan, leikkaavaan, rakentamiseen erityisesti isoilla volyymeilla.

Mosaiikkimaisessa ympäristössä maisematilat ja näkymät ovat rajautuvia ja tarkasteluetäisyys vaihtuva. Raitit ja yksittäiset rakennukset nousevat esille muutoksille herkinä ympäristötekijöinä, samoin erilaiset maisematilojen leikkauskohdat (esim. maa- ja vesireitti) kuin myös toistuvat maisemaelementit (isojaon synnyttämä erillistaloasutus mm).

Kulttuurihistoriallisten ja ympäristöllisten arvojen tunnistaminen palvelee seuraavien tavoitteiden saavuttamista

Kulttuuriympäristöllä on vaikuttava roolinsa yhteisen muistin ylläpitäjänä, identiteetin pohjana ja hyvinvoinnin lähteenä sekä kaikkine muutoksineen yhteiskunnan vaiheiden kuvastajana.

Työssä tunnistettiin rakennetun kulttuuriympäristön historiallisia eli dokumenttiarvoja sekä elämysarvoja, joita syntyy mm. ympäristössä olevasta jatkuvuudesta, tilallisesta vaihtelusta ja alueellisesta omaleimaisuudesta (paikan henki).

Selvityksessä kiinnitettiin huomiota erityisesti kyläympäristöjen alueellisiin ja tilallisiin ominaisuuksiin sekä rakentamisen taustavaikuttajina oleviin yhteiskunnan ilmiöihin. Tämän tarkastelutavan katsottiin sopivan hyvin tulosten käyttötarkoitukseen eli yleispiirteisen yleiskaavan ohjaustarkkuuteen.

Dokumentti- eli tietoarvot = Kulttuuriperinnön tietoarvon säilyminen takaa, että myös tulevilla sukupolvilla on mahdollisuus tehdä historiaa koskevia tulkintoja. Mitä enemmän tiedämme ympäristöstämme, sitä helpompi historiaa on ymmärtää. Kohteen edustavuus, osuus laajemmassa kokonaisuudessa sekä alkuperäisyys ja fyysinen kunto.

- Mäntsäläläisten elinympäristö säilyy historiallisesti monipuolisena. Rakennetun ympäristön näkyvät piirteet liittyvät sen osaksi laajempia jatkumoihin ja yhteiskunnan kehitystä.

Elämys- ja käyttöarvot = Ympäristössä on jatkuvuutta ja vaihtelua sekä alueellista omaleimaisuutta. Elämysarvoja ovat identiteetti- ja symboliarvot sekä arkkitehtoninen tai taiteellinen laatu. Käyttöarvoja puolestaan voivat olla taloudellisuus, toiminnallisuus ja ekologisuus, mutta tässä työssä paino oli merkittävyyden ja visuaalisuuden puolesta tärkeiden alueiden käyttöpotentiaalissa, saavutettavuuden ja yleisen käytön näkökulmasta.

- Taajamassa tai kylillä säilyy joko kaukomaiseman tai lähimaiseman kannalta merkittäviä, aluetta ja tilaa määrittäviä, vahvoja aiheita, jotka antavat erityisluonteen paikalle, helpottavat aluerakenteen hahmottamisessa ja paikan identiteetin rakentamista.
- Mäntsälän rakennetussa ympäristössä säilyy esimerkiksi alueiden käyttöön, rakennusten tyyliin tai kaupunkitilaan liittyvää historiallista jatkuvuutta tai luontevaa ajallista kerroksellisuutta, joka luo puitteet elämyksellisen taajama- ja kyläympäristön kehittämiseen.

2.5 Raportin sisältö

Kulttuuriympäristöselvityksessä syntyy kolme itsenäistä aineistoa, joista yleispiirteisoin on raportti ja yksityiskohtaista tietoa löytyy paikkatietona ja inventointiaineistosta.

A INVENTOINNIT JA RAKENNETUN KULTTUURIYMPÄRISTÖN SUOJELU

Kartta 1: Rakennusinventoinnin tilanne 2021

Lähtötietoina: Kunnan teettämät kaava-alueiden inventoinnit, perusinventoinnit sekä maakunnalliset ja valtakunnalliset inventoinnit. Rakennusinventointiaineistot muodostuvat inventointilomakkeista ja paikkatiedoista, selvitykset raporteista ja kartta-analyyseista.

Mäntsälän rakennusperinnön tietoaineistot

2002 Mäntsälän kirkonkylän ja Hyökännummen taajaman osayleiskaava-alueiden rakennusinventointi.

2007 Ohkola, rakennusinventointi ja kulttuuriympäristöselvitys. Raportin tarkistus 2021.

2007 Arolan ja Jokelanseudun osayleiskaavan rakennusinventointi ja kulttuuriympäristöselvitys. Raportin tarkistus 2021.

2007 Apposen kenkätehtaan rakennusinventointi.

2008 Sälinkään ja Soukkien maarekisterikylien rakennusinventointi.

2010 Mäntsälän linja-autoaseman ja liikekeskustan kulttuuriympäristöselvitys.

2010 Nummisen koulun ja Nummisen seurojentalon rakennusinventointi.

2012 Hirvihaaran rakennusinventointi ja kulttuuriympäristöselvitys osayleiskaavatyön perusselvitykseksi. Sisältyi Ohkolan ja Mäntsälän kirkonkylän rakennusinventoinnin täydennys. Tarkistus 2019 ja 2021.

2013 Mäntsälän maarekisterikylän rakennusinventoinnin päivitys ja täydennys. Tarkistus 2020.

2014 Sälinkää–Soukkion osayleiskaavan kulttuuriympäristöselvitys ja rakennusinventoinnin päivitys (kummastakin kylästä oma raportti).

2016 Kirkonmäen miljöselvitys, Toriplaani.

2018 Mäntsälän kirkonkylän kulttuuriympäristöinventointi osayleiskaavan perusselvitykseksi. Tarkistus 2021.

2018 Saaren seudun kulttuuriympäristöselvitys ja rakennusinventointi osayleiskaavan perusselvitykseksi. Tarkistus 2021.

2020. Mäntsälän yleiskaavan 2050 kulttuuriympäristöselvitys. Herman-Onkimaan, Olkisten, Maitosten, Nummisten, Nikinojan, Sulkavan ja Sääksjärven rakennusinventointi. Koko kuntaa koskeva täydennysinventointisuunnitelma. Inventointi-osa 2020-21.

Kartta 2a: Rakennussuojelun tilanne: Kaavat, VAT ja erityislait

Museoviraston luettelo erityislailta suojelluista kohteista (Laki rakennusperinnön suojelusta 498/2010, asetus 480/85, Kirkkolaki 1954/1993, laki ortodoksisesta kirkosta 985/2006 ja Rautatiesopimus).

LaRS Hautjärven kartano: Päärakennus (1800-1849, hirsi), kaksi aittarakennusta (1900-l)

Asetus 480/85 Saaren kartano: Saaren päärakennus (1929 Jarl Eklund), hirsinen asuinrakennus, Tivoli-rakennus, autotalli (1929), talli (Jarl Eklund, tiili), viljamakasiini (1797) ja seuratalo (1921, Matti Finell) sekä terassoitu puutarha (Paul Olsson 1929)

Asetus 480/85 Nummisten Alikartano: Vanha päärakennus, alipyntinki (1739, hirsi), päärakennus (1805, hirsi, säteri), aitta (ylypyntingin siipi 1800-l)) ja huoltorakennus (1979)

Kirkkolaki Mäntsälän kirkko, kaksi hautakappelia ja hautausmaan lohkokiviaita.

VAT Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet

Maankäyttö- ja rakennuslain 24 §:n mukaan valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet on otettava huomioon ja niiden toteutumista on

edistettävä valtion viranomaisten toiminnassa, maakuntien suunnittelussa ja kuntien kaavoituksessa. Valtioneuvoston 22.12.2009 tekemän päätöksen mukaan tavoitteet perustuvat rakennetun ympäristön osalta Museoviraston inventointiin valtakunnallisesti merkittävistä rakennetuista kulttuuriympäristö (RKY).

RKY Mäntsälän kirkonmäki, Mäntsälä
Saaren kartano, Saari
Frugårdin kartano ja viljelysmaisema, Numminen

Uudenmaan maakuntakaava 2050

Ympäristöministeriö vahvisti Uudenmaan maakuntakaavan 8.11.2006. Lainvoiman kaava sai korkeimman hallinto-oikeuden päätöksellä vuonna 2007. Tätä kokonaismaakuntakaavaa täydentää neljä vaihekaavaa, jotka ympäristöministeriö on vahvistanut 2010 (KHO 2012), 2014 (KHO 2016) ja 2012 (KHO 2014) ja 2017.

Uudenmaan 4. vaihemaakuntakaavaa varten määriteltiin maakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt yhdenmukaisin perustein Uudenmaan alueelle. Samassa yhteydessä päivitettiin Uudenmaan liiton selvitystä Missä maat on mainiommat (2. painos 2016). Kaavahanketta varten on laadittu täydentäviä selvityksiä häiriöitä aiheuttavista muutoksista maisemassa, kulttuurihistoriallisesti arvokkaista teistä ja reiteistä, maaseudun maisema-alueista sekä rannikon ja saariston kulttuuriympäristöjen osalta.

Maakuntakaavaan on Mäntsälän kohdalle merkitty kolme valtakunnallisen RKY-inventoinnin kohdetta sekä kahdeksan maakunnallisesti merkittäviksi kulttuuriympäristöiksi arvoitettua aluetta.

Hautjärven kartanomaisema
Murroslaakson kulttuurimaisemaa Mäntsälässä–Kaukalammi, Etola ja Saari
Mäntsälän kirkon ja kartanon ympäristöt
Ohkolan kylä
Ohkolan sairaala
Sälinkään kylä
Sääksjärven tienvarsi-asutus
Mustijokilaakson kulttuurimaisema

Mäntsälän kunnan lainvoimaiset yleiskaavat

Mäntsälässä ovat voimassa seuraavat oikeusvaikutteiset osayleiskaavat:

Numminen-Onkimaa Andersbergin koulun osayleiskaavan muutos (10.9.2018)
Rakennus- ja kulttuurihistoriallisesti arvokas rakennus ja rakennettu kokonaisuus: Nummisten koulu ja kolme ulkorakennusta
[kaava-alue sijaitsee valtakunnallisesti merkittävässä kulttuuriympäristössä]

Sälinkää–Soukkion osayleiskaava (kv 23.5.2016, KHO 2018)
sr-nro 40 kohdetta
km-nro 4 aluekohdetta

Nummisten koulun osayleiskaavan muutos (kv 19.9.2011)
ma [kaava-alue sijaitsee maakunnallisesti merkittävässä kulttuuriympäristössä]
rm seurantalot

Arola-Jokelanseudun osayleiskaava (kv 23.6.2008)
sk Jokelan kartano ja peltoalue
sk Arolan koulumäki

Marjalan osayleiskaava (kv 12.11.2007)
sk-3 Marjala talouskeskus

Hyökännummen osayleiskaava 2020 (kv 14.11.2005)
sk-2 Ohkolan sairaala ja asuintalot
sk-3 Pyydyskorven rintamamiestaloalue

Kirkonkylän osayleiskaava 2020 (kv 14.6.2004)
sk-1 Mäntsälän kirkon ja kartanon miljö
sk-2 Hirvihaaran myllymaisema
sk-3 Vanhan Porvoontien ympäristö
Sälinkääntien ympäristö
Meijerinpellon alue
Koivumäen alue
Keskustien liikekeskusta, ympäristö
Juholan pihapiiri

Lisäksi voimassa on Numminen-Onkimaan oikeusvaikutukseton osayleiskaava (kv 21.2.1994). (kohteita ei ole merkitty kartalle)

Ku/s Nummisten kartanot ja kylä keskusta -alue

sr Alikartanon vanha ja uusi päärakennus ja aitta sekä niitä ympäröivä puutarha

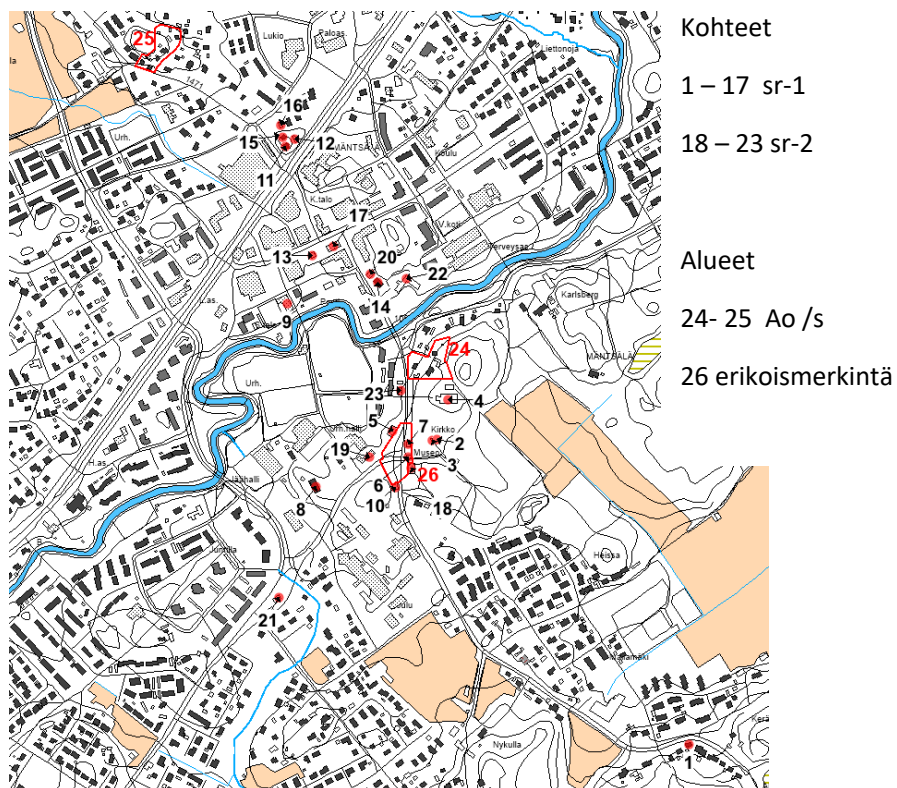
/s Ylikartano

Nordbo

Mäntsälän asemakaavat

Asemakaavoitettua aluetta on Mäntsälän kirkonkylätaajamassa ja Hyökännummen sivutaajamassa.

Kartta 2b Rakennussuojelu asemakaavalla

B TEEMAKARTAT KULTTUURIYMPÄRISTÖN KEHITYSVAIHEISTA JA NYKYTILASTA

Otettiin tarkasteltiin miten erilaisiin yhteiskunnallisiin tai taloudellisiin ilmiöihin liittyvä toiminta on jakautunut kunnan alueella ja vaikuttanut kylien maankäyttöön ja rakentamiseen.

Kartta 3: Kulttuuriympäristön historia: Tieverkko, kestikievarit ja Postitalot.

Kartta 4: Kulttuuriympäristön historia: Asutuksen kehitys.

Kartta 5: Kulttuuriympäristön historiallinen luonne. Yleispiirteiseen tarkasteluun otettiin mukaan maanomistusperhe kylätasolla (kartanokylä, talonpoikaiskylä), järvenlaskut, varhainen teollisuus (ei meijereitä), koulu ja yhdistystoiminta, sosiaali- ja terveystoiminta.

Kartta 6: Maisemahistoria: Viljelyalueiden kehitys ja maisematilan muutos.

Osasuurenno 6b (s. 20) kirkonkylätaajamasta.

Kartta 7: Rakennuskannan ikärakenne 2020.

Lähtötietona: Rakennus- ja huoneistorekisterin valmistumisvuosi

Karttaesityksellä havainnollistetaan koko kunnan rakennetun ympäristön kehityskaarta.

Kirkonkylän keskustaajamasta on oma **kartta 7b** (s. 20) ja siinä tarkastellaan taajaman luonnetta, joka perustuu joko lyhyellä ajalla tai monivaiheisesti tapahtuneeseen rakentamiseen.

Kartta 8: Kunnan kylät 2020. Yhteenveto kunnan eri osien nykytilasta edellä läpikäytyjen teemojen osalta.

C ARVIOINTI JA SUOSITUKSET

Kartta 9: Kulttuuriympäristön painopistealueet

Kylien kulttuurihistoriallinen luonne ja arvot

Kyläkohtaiset kartat raportin luvussa 5.

Taulukko 1: Inventoidut alueet ja kohteet, ohjeellinen luokitus

Lisäksi **kartta 10** arkeologisen inventoinnin tuloksista, tilanne 2020.

3 Historian aikajana: Mäntsälä muun maailman mukana

Murroslaaksot syntyivät muinaisissa maanjäristyksissä ja eroosivoimien vaikutuksesta.

Laajat laaksosavikot, erilaiset moreenimuodostumat sekä hiekkaa ja soraa sisältäviä harjut ovat jääkauden jälkiä.

Hunttijärven ja Sahajärven välinen kalliomaata muodostaa vedenjakajan.

Asutus levittäytyy Uudenmaan alueelle

1200-luvun loppu Hämeen linnalääni.

1323 Pähkinäsaaren rauha

1300-luku Raaseporin linna, Uudenmaan varhaisimmat kartat.

1380 Porvoolle kaupunkioikeudet.

1550-luku Kustaa Vaasan määräyksestä linnaläänejä sai yhdistää vain yksi yleinen tie

1527 Uskonpuhdistuksen alku Ruotsissa

Ruotsista valtiosääntö ja oikeuslaitos, postilaitos

1500-1600-luvut Ensimmäiset rautaruukit

Uudellemaalle

1617–1721 Verovapaan rässiimaan lahjoitukset yleistyivät

1648 Helsingistä Uudenmaan ja Hämeen läänin pääkaupunki

1649 Kestikievariasetus

1680-luku Isoreduktio, ruotujakolaitos

Kyläasutusta jokilaaksoihin

Ruukkeja, rässiätäreitä ja ruotuväkeä

MÄNTSÄLÄ

Mäntsälän maastoltaan melko tasaisissa jokilaaksoissa pienet moreenikumpareet ja kalliomäet rajaavat näkyviä.

Savimaapeltoja etenkin kunnan etelä- ja itäosissa, hiesumaita länsi- ja pohjoisosissa.

1150 – 1560 KESKIAIKA

Myöhäiskeskiajan kuluessa kyliä syntyy harvakseltaan Mäntsälään eli entisille hämäläisten eräalueille.

1458 raja-asiakirjassa mainitaan Kaukalammin, Mäntsälän ja Sälinkään kylät.

1400-luku Mäntsälän kautta kulkevan yleinen tie yhdistää Porvoon ja Hämeenlinnan.

1550 maakirjassa mainitaan 13 kylää Mäntsälän 16:stä maarekisterikylästä.

RUOTSIN VALTAKUNNAN OSANA

1580-luku Kirkko Mäntsälän kylään, Porvoon seurakunnan kappelina, 1616 itsenäinen kirkkoherrakunta.

1560-luku Mäntsälässä ensimmäiset läänitykset.

1650-luku Syntyy kolme pysyvää säterikartanoa: **Hautjärvi, Frugård ja Mäntsälä**, joista peruutuksen yhteydessä tulee säterirustholleja.

1600-luku Rustholli Saaren kylälle, sotilasvirkaat Ohkolaan ja Sääksjärvelle.

Nikinoja ja Olkinen kyläluetteloihin.

1680-luku Yleinen tie Tuusulasta Mäntsälään Porvoontielle.

HISTORIALLISET KERROKSET

Mäntsälään keskiajan aikana syntynyt **kyläverkko** on pitkälti ennallaan. Kylätontit säilyneet asuttuina Kaukalamilla, Levannolla, Soukkiossa, Hirvihaarassa, Ohkolassa, Sääksjärvellä ja kirkonkylällä.

Vanha Porvoontie kulkee Sääksjärven kylän halki kirkonkylälle vanhassa tiekanavassa. Tielinjausta jäljellä pätkittäin myös Kaukalamilla ja Levannolla.

Kirkonkylä on säilynyt kunnan keskustaajamana.

Nuorimmat kylät ovat muita kunnan osia harvemmin asuttuja maatalouskylä, joissa on vähän elinkeinotoimintaan liittymätöntä haja-asutusta.

Vanha Helsingintie kulkee Ohkolan ja Hirvihaaran kylien halki vanhassa tiekanavassa.

Frugård kartanomuseona (1730-l, 1805).

Hautjärvi (n. 1800–49)

Mäntsälä yksityiskotina (1770–1865–96).

Saari oppilaitoksena (1929)

(suluissa nykyisen päärakennuksen rakennusaika)

Ruotsin häviää sotia Venäjälle, isorokko ja katovuosia
1721 Uudenmaan rauha, Ruotsi menettää suurvalta-aseman
1734 Ruotsin valtakunnan yleinen laki
1749 Viaporin (Suomenlinna) rakentaminen alkaa
1750-luku Tilojen halkominen sallittiin ja torppien veroton perustamisoikeus laajeni
1753 Pitäjänmakasiinit
1775 Yleinen isojakoasetus Suomea varten: yksityismaa ja valtionmaa; maanomistajat ja maattomat
1776 Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninhallitus siirtyy Hämeenlinnaan

Teollistuminen muuttaa maailmaa
1809 Suomesta Venäjän autonominen suuriruhtinaskunta
1817-19 Keskusvirastojen perustaminen
Paikallishallinto erotetaan kirkollisesta hallinnosta
1865 Kunnallisasetus ja **1869** Kirkkolaki
Metsän arvo nousee ja metsäteollisuudesta uusi suurmaanomistaja
1857 Höyryvoiman käyttö sahoilla sallitaan
1859-1879 Elinkeinot vapautuvat
1866, 1898 Kansakouluasetus, piirijakoasetus
1879 Terveystieteiden sääntö
1895 Osittamisasetus
1897 Uudenmaan läänin maanviljelysseura

Maaseudun asutusrakenteen hajautuu
1901 Osuustoimintalaki
1918 Sisällissota
1918 Torpparilaki, maanvuokraajien itsenäistäminen
1921 Yleinen oppivelvollisuuslaki
1922 Köyhäinhuoltolaki ja **1927** terveydenhuoltoasetus
1922 Lex Kallio, tilattomien asuttaminen, **1936** Asutuslaki
1929 IVOn sähkösiirron kantaverkko "Rautarouva"
1931 Asemakaavalaki: maaseudun taajaan asuttujen alueiden rakennussuunnitelmat
1932 Lapuanliike järjesti Mäntsälän kapinan
Viime sotiin liittyvä asutustoiminta ja jälleenrakennuskausi.
1939-40 Talvisota **1941-44** Jatkosota
1940 Pika-asutuslaki, **1945-58** Maanhankintalaki

Maanomistajia ja maattomia

Pitäjänhallinnosta kunnallishallintoon

Metsätalouden nousu ja maaseudun pientilavaltaistuminen

– RUOTSIN VALTAKUNNAN OSANA

1700-luku Mäntsälään kyliin, etenkin kartanoiden maille, syntyy torppien muodostamia peltokyliä. Maitoinen kyläluetteloon. Uusia kartanoita muodostuu ostoilla ja perinnönjaoissa. Sulkavalle Linnainen ja Kassila, Nummisiin Nordbo ja Ylikartano, Hautjärvelle jaossa Hietanen, Kaukalamille Etola ja Huikkola. Kartanoiden maille perustetaan ensimmäiset vesivoimalla toimivat myyntisahat. Pitäjässä on myös öljynpuristamo ja tervanpolttotehdas.
1739-83 Uusi yhdystie Porvoontieltä Hämeenlinnaan Sälinkään ja Olkisten kautta.

1809– SUOMI VENÄJÄN SUURIRUHTINASKUNTANA

1800-luvun alku kartanoiden mailla lasiruukki, verkatehdas ja kalkinpolttimo.
1800-luvun puolivälin jälkeen metsän arvojen nousu pysäyttää torppariasutuksen laajentumisen. Mäkitupien määrä kasvaa. Joenperkaushankkeita ja järvenlaskuja. Uittovälystä parannetaan.
1862 Ensimmäinen maakauppa aloittaa kirkonkylässä.
1867 Kuntakokoukset alkavat pitäjätuvalla.
1869-1899 Perustetaan viinanpolttimo, neljä tulitikkutehdasta ja Kaukaan lankarullatehdas, oluttehdas, pieniä tiilitehtaita.
1870-1893 Perustettiin kahdeksan kansakoulua.
1872 Mäntsälän säästöpankki.

1917– ITSENÄINEN SUOMEN TASAVALTA

1905 Saaren Tulitikkutehdas.
1907 Kirkonkylän osuusmeijeri.
1912 Mäntsälässä aloitetaan linja-autoliikenne; 1920-30-luvulla aloittaneista liikennöintiryksistä 7 jatkoi vuosikymmeniä.
1910-20-luku Uusjaot jatkavat asutusrakenteen hajauttamista.
1926 Kunnalliskoti valmistuu kirkonkylän Anttilaan.
1910-58 Asutustoiminta pirstoo suurtilojen maanomistuksen, erityisesti puutavarayhtiö Ab August Eklöfin kartanot (Sälinkää, ja Nummisten Frugård ja Nordbo).
1940-1958 Viime sotien jälkeinen asutustoiminta synnyttää uusia tiloja, tontteja ja lisäalueita noin 830 kpl.

Isossajaossa ja myöhemmissä täydennysjaoissa muodostunut **yksittäistaloasutus** erottuu edelleen maisemassa aikavaiheena ja on antanut nimen monelle kulmakunnalle.

Hämeenlinnaan vievä tie kulkee vanhassa tiekanavassa kirkonkylältä Hausjärvelle.

1700-luvulla perustetuista kartanoista Linnainen (1961, 2000), **Sulkava** (1922), **Nordbo** (1780-luku), **Ylikartano** (1800-1910-luku), **Hietanen** (1770-89), **Etola** (1700-luku) ja **Huikkola** (1902) ovat yksityiskoteina. Ängsjöholm eli Kassila on hävinnyt.

(suluissa nykyisen päärakennuksen rakennusaika)

Mäntsälän kirkonmäen historiallisesti kerroksellinen rakennettu kulttuuriympäristö ilmentää kirkon ja maallisen hallinnon rinnakkaiseloja ja toimintaa sekä pitäjän kartanokulttuuria. Toisella puolen jokea vanha kyläraitti on keskustaajaman pääkatuna.

Teollisuushistoria näkyy edelleen etenkin Hirvihaaran ja Sääksjärven aluerakenteessa ja vanhassa asuntorakennuskannassa; tiiliteollisuus erityisesti Nummisten Ylikartanossa sekä Saaren kartanon alueella.

1800-luvulla perustetuista kartanoista **Olkinen** (1905) sekä **Tikkaron** (1873-79) ja **Mattilan** (1924) sivukartanot ovat yksityiskoteina. **Sälinkää** (1840-luku) on yhdistyksen ylläpitämä juhlatalo.

Maanjakojen jälkeenkin kuntaan jäi vanhaa **tiivistä** kyläasutusta. Kirkonkylän jyhkeä **osuusmeijerialo** on kunnostettu matkailu-yrityksen käyttöön. Rakennusmestareiden suunnittelemat 1910-30-luvun **klassistiset** päärakennukset ja navetat muistuttavat uusjaosta, etenkin Ohkolassa. Keskusjohtoisen rakentamisen aikakaudesta on säilynyt 1920- ja 30-luvun **mallipuukouluja**. Viime sotien jälkeisen **asutustoiminnan** luonnehtimia laajoja peltokylä on erityisesti Nummissa, Sälinkäällä ja kirkonkylässä. Aikakaudella tapahtuneesta yhdistystoiminnan vilkastumisesta on säilynyt Nummisten ja Sälinkään **seurantalot**. 1900-luvun alussa perustettu **Hirvihaaran** (1918) kartano on hotelli-ravintolana.

Suomi toipuu sodasta, kuntien tehtävät lisääntyvät
1943–51 Lait kunnallisen terveydenhuollon järjestämisestä
1945 Laki rakentamisesta maaseudulla: rakennusluvat
1948 Kunnallishallintoa yhdenmukaistava kunnallislaki
1949 Asemakaavalain täydennys, Arava-järjestelmä
1949 Rakennustarvikkeiden säännöstely päättyy.
1949–58 Lait koulurakentamisen normaalihintaperusteista
1952 Mielisairaslaki
1952 Helsingin kesäolympialaiset
1954 Tielaitoskomitean mietintö päätieverkkoa varten
1956 Kansaneläkeuudistus ja kunnille sairaanhoidon järjestämisvastuu
1958 Rakennuslaki: maalaiskuntien rakennuskaavat: yleiskaavat

Suuri rakennemuutos
1960-70-luku Maatalouden koneellistuminen, maan teollistuminen ja liikenneverkkojen tihentyminen kiihdyttivät kaupungistumista. Elementtitekniikan kehitys tuo rakentamiseen sarjatuotannon ja standardit.
1969 Pellonvarauslaki, peltopakettijärjestelmä
1969 Rakennuslain muutos: rantakaavat
1973 Laki lasten päivähoidosta
1972–77 Peruskoulu-uudistus
1972 Kansanterveyslaki, Terveyskeskukset
1977 Uusi kunnallislaki yhtenäisti kuntien aseman
1980-luvulla Suomeen rakennetaan suuria moderneja julkisia ja kaupan rakennuksia, kuten hallintokeskuksia.

Suurkaupungistuminen alkoi 1990-luvulla ja kiihtyi 2010-luvulla. Toinen rakennusmuutoskausi käynnissä.
1980-luvun taloudellisesta nousukaudesta **1990-luvun** lamaan
1985 Rakennussuojelulaki
1998 Nokia on maailman suurin matkapuhelinvalmistaja
1995 Suomi liittyy Euroopan unioniin (EU)
1997 Luonnonsuojelulaki
2000 Maankäyttö- ja rakennuslaki, Ympäristönsuojelulaki.
2000–2010-luvuilla Väestönkasvu ja työpaikat keskittyvät isoimpiin kaupunkeihin

Tavoitteena pohjoismainen hyvinvointiyhteiskunta

Suomi muuttaa, rakentaa ja muuttuu

Kaupungistuminen kiihtyy

ITSENÄINEN SUOMEN TASAVALTA

Kirkonkylä, Hirvihaara ja Sälinkään saavat uusia yrittäjiä, jälkimmäinen Sälinkään Konepajan ja Sälinkään Puun.
1949 Kirkonkylälle alustava rakennussuunnitelma.
1950-luvulla Nelostie (st 140) ja viisi uutta kansakoulutaloa
1951 Invalidisäätiön Maatalousoppilaitos Saaren kartanoon.
1953 Mäntsälän lava (Suur-lava)
1954 Mäntsälän lukio.
1957 Bio-Rai elokuvateatteritalo kirkonkylälle.
1959 Eläinlääketieteellinen korkeakoulu Hautjärven kartanoon.
 Kirkonkylän keskustatoimintojen kasvusuuntana nelostie (Lahdentie) .

Sälinkään kyläkeskustaa luonnehtii sotien jälkeinen vilkas yritys- ja yhteistoiminta, kuten valssimylly, puusepänilike, konepaja ja yhteisviljankuivuri.

Yhtenäisimmät asutustila-alueet löytyvät sivukyliltä, Nummisten Mattilasta ja Sälinkään Kaanaalta. Keskuskadun varrella säilyneet 50-luvun pankkitalot ja pieni Päivölään liiketalo ovat säilyneet viime sotien jälkeisestä raittimiljööstä.

Lahdentie ja linja-autoasema (1961) ovat ajalta, jolloin Mäntsälä oli vilkkaimpia maaseudun liikennepaikkoja.

1961 Ohkolan B-sairaala Hyökännummelle.
1962 Kirkonseudun 1. rakennuskaava.
1963 Kirkonkylälle nousee 1. asutokerrostalo (III-krs).
1967 Hyökännummen 1. rakennuskaava
1970 Kunnallinen päiväkotito aloittaa kirkonkylän Virkalassa
1971–79 Uusi Porvoontie–Hyvinkääntie keskustan ulkopuolelle.
1979 Kirkonkylän terveyskeskus, laajennus 1989.
1981 Valtatie 4 valmistuu keskustan ulkopuolelle.
1986 Kotokartanon vanhainkoti
1988 1. teollinen kivilouhos Sääksjärvelle
1989 Kirkonkylän 1. osayleiskaava.
 Palvelut ja yritystoiminta keskittyvät kirkonkylälle.

Kirkonkylätaajama laajenee pelloille kaavoitettujen asuntoalueiden myötä. Yhtenäinen Kartanonpelto rakennettiin 60–70-lukujen vaihteessa. Hyökännummesta kasvaa taajama Kellokosken viereen.

Ensimmäiset asutokerrostalot rakennettiin kirkonkylälle 60-luvun alkupuolella. Mustamäen kerrostaloalue raivattiin umpimetsään 1970-luvun keskivaiheilla. Alueelle valmistui 1976 lieriövesitorni näkyville jätetyin runkopilarein (YIT). 50-luvun pikatie jää taajaman sisään.

Mäntsälän rakennetuista kulttuuriympäristöistä Kirkonmäen sekä Mäntsälän, Saaren ja Nummisten kartanoympäristöt arvotetaan valtakunnallisesti merkittäviksi (RKY 1993 ja 2009).

1995 – EUROOPAN UNIONIN JÄSENVALTIO

1992 Uusi monumentaalinen kunnantalo
1993 Monitoimitalo-kirjasto
1999 Helsinki-Lahden moottoritie E75.
 Yritys- ja liiketoiminta keskittyy pääliikenneväylien risteyskohtiin vanhan keskustan ulkopuolelle
2006 Tokmannin logistiikkakeskus Kapulin yritysalueelle
 Kirkonkylän astutus laajenee Oikoradan aseman luo
 Haja-asutus lisääntyy kunnan eteläosissa.
2007 Mäntsälän kotiseutupolun (Mäntsälä-Seura)
2014 Mäntsälän vanhan pitäjätuvan kunnostus Mäntsälä-Seuran vetämänä hankkeena.
2016 Ydinkeskustaan nousee korkeita kerrostaloja.

4 Kunnan kulttuuriympäristökijät kartalla

Mäntsälän rakennetun kulttuuriympäristön muutosta ja luonnetta tarkastellaan valikoiduista teemoista tehtyjen karttaesitysten avulla. Seuraavat **kartat ovat pienennöksiä** raportin liitteenä olevista A3-koossa tulostettaviksi tehdyistä kartoista. Aineisto luovutettiin myös paikkatietona ominaisuustiedoin.

Kartta 3: LIIKENNEVERKOT

Mäntsälän kirkonkylä on muodostunut vanhojen erä- ja kauppareittien varrelle, vanhojen yleisten teiden risteykseen. Ensimmäinen Mäntsälän kautta kulkeva yleinen tie yhdisti Porvoon ja Hämeenlinnan hallintokeskukset myöhäiskeskiajalla. Seuraavalla maantiellä helpotettiin Uudenmaan ja Hämeen läänin pääkaupungiksi määrätyn Helsingin yhteyksiä sisämaahan. Tämä Tuusulan Hämeentieltä haarautunut maantie liittyi Mäntsälän kirkonkylässä vanhaan Porvoontiehen. Kirkonkylästä tuli neljän tien risteys, kun vanha kulkureitti Sälinkään kautta Hämeeseen perustettiin maantieksi lyhentämään Porvoon ja Hämeenlinnan välistä matkaa.

Reitti Helsingistä Lahteen kehittyi 1900-luvulla kahdesta vanhimmasta kulkusuunnasta liikennöidymmäksi. Ensin Nelostie siirsi liikenteen pois kirkonkylän raitilta ja sitten leveä ohitustie rakennettiin uuteen tiekanavaan, jolla ohitettiin kaikki reitin kyläkeskukset. Ohitustie on sittemmin remontoitu moottoritieksi ja viereen rakennettu oikorata ja Mäntsälän asema. Nykyinen Porvoontie rakennettiin sekä uuteen tiekanavaan, jolloin vanha tie kylämaisemineen säästyi Sääksjärvellä.

Maantiet

- 1500-luku
- 1600-luku
- 1700-luku
- - - vanhempi linjaus

Yhdystiet

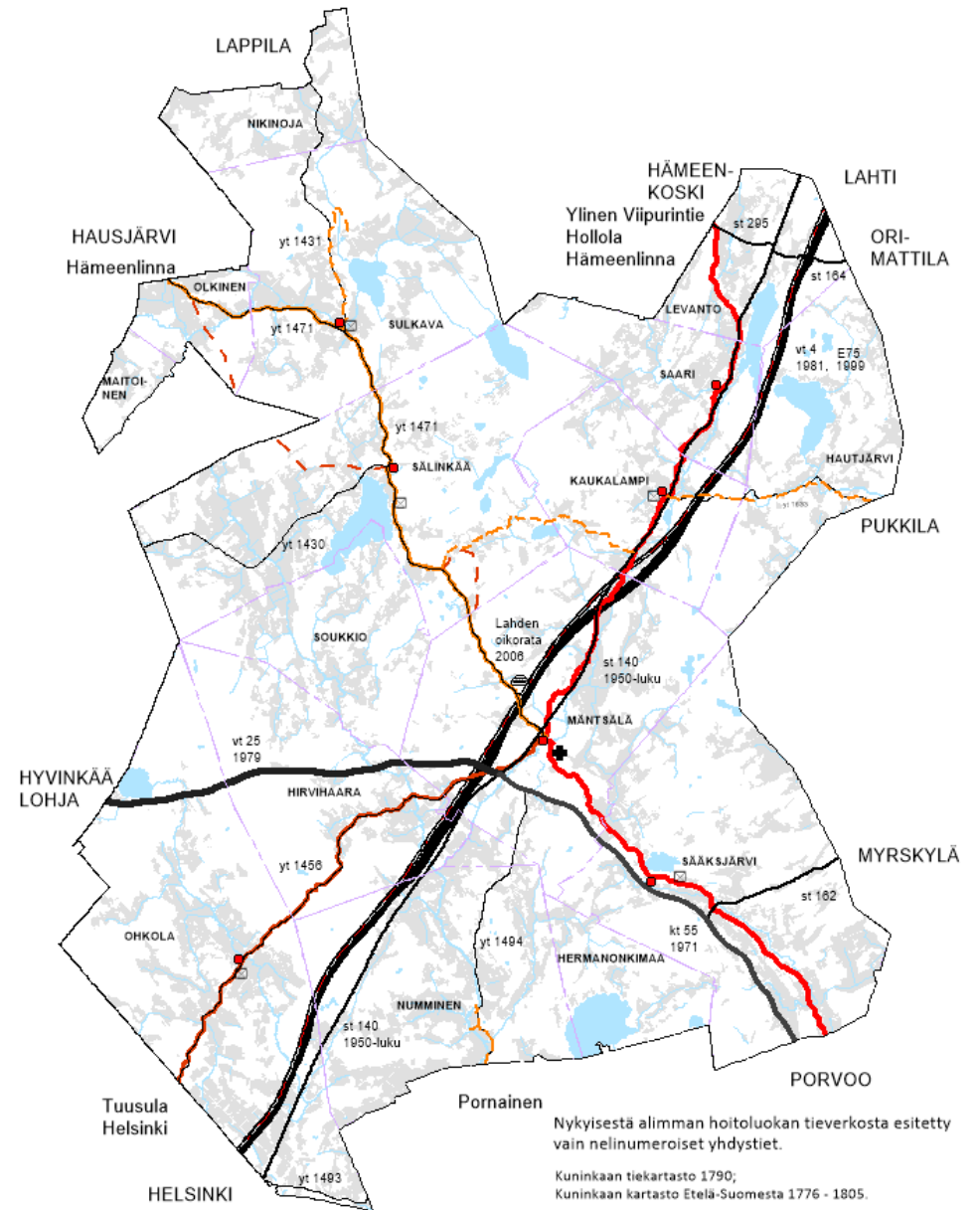
- - - viimeistään 1700-luvulla

- ☒ Postitalo / Kalmbergin kartasto 1855
- Kestikievari / Mäntsälän historiat I ja II

Nykyinen tieverkko

Tieluokat

- valtatie / moottoritie
- valtatie
- kantatie
- seututie
- yhdystie

Karttaan on merkitty maanteiden ja yhdysteiden lisäksi liikennehistoriaan liittyvät vanhat postitalot ja kievarit, jotka mainitaan lähteeksi valitulta Kalmbergin kartaston kartoilla sekä Mäntsälän kunnan historiassa.

Kartta 4: ASUTUS

Asutuksen esittelyn aikaikkunoina ovat 1700-luku ja 1800-luvun keskivaihe. Vertailupohjana nykyinen rakennus- ja huoneistorekisteriin viety asuntorakennuskanta ja sen ikätieto.

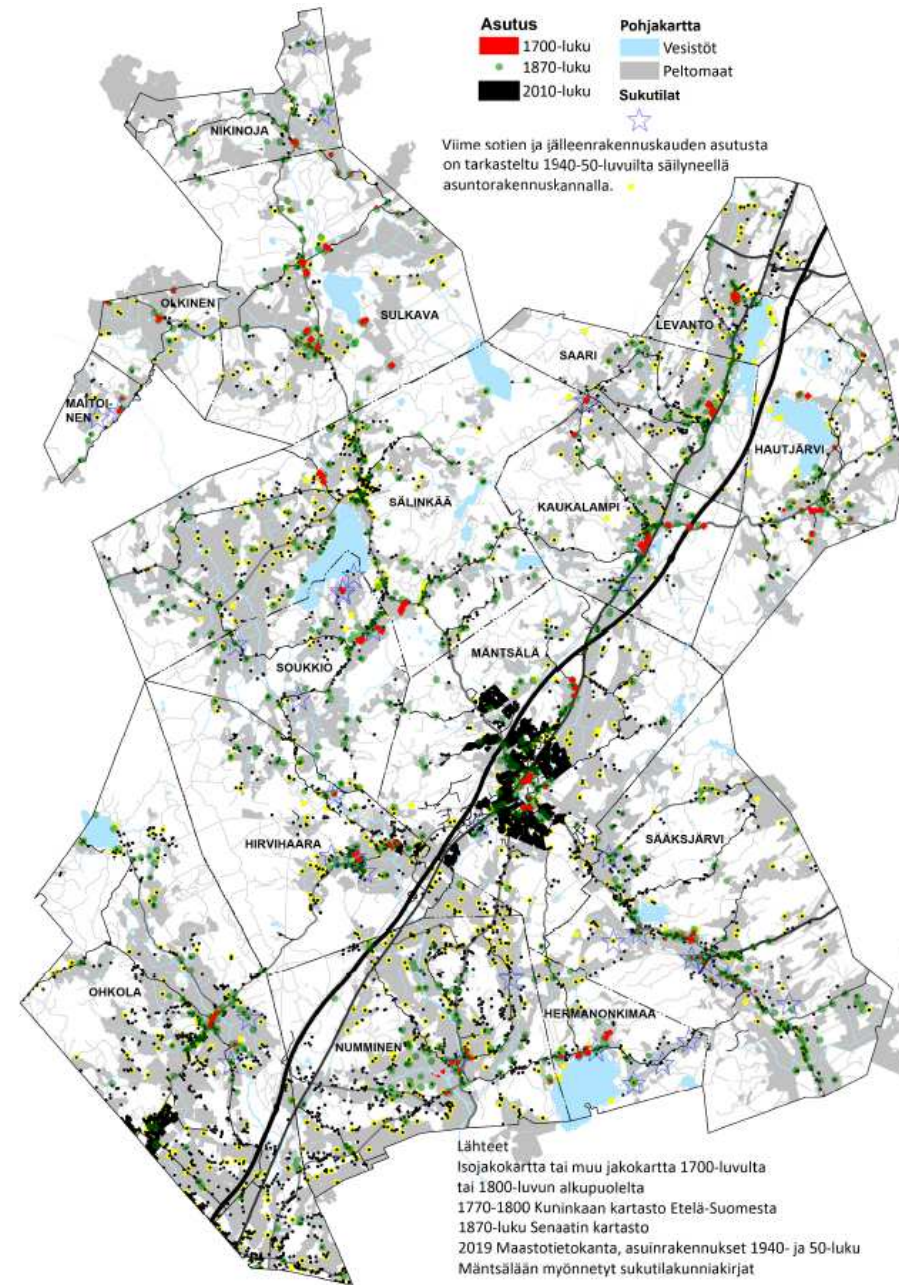
Lähes kaikilla kylätonteilla, joilla 1700-luvulla oli enemmän kuin kaksi taloa, on asutus jatkunut erikokoisina asutusrykelminä, ja siten kylätontit ovat säilyttäneet aseman muusta ympäristöstä erottuvana kyläkeskuksena.

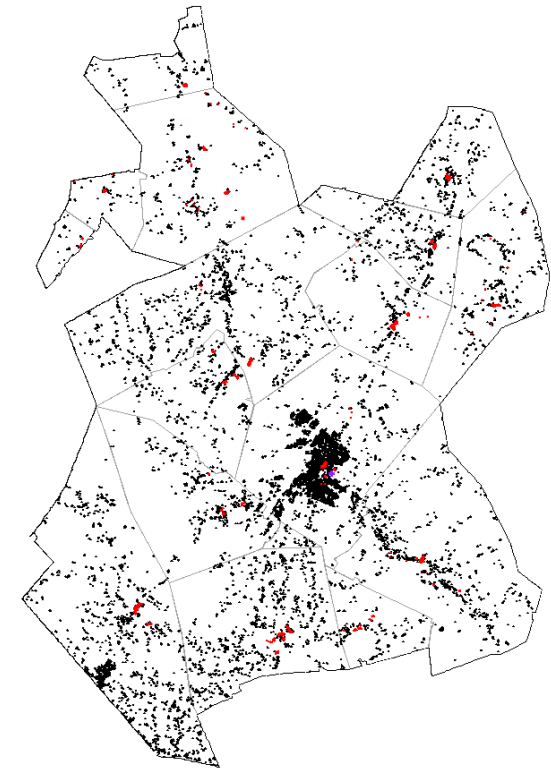
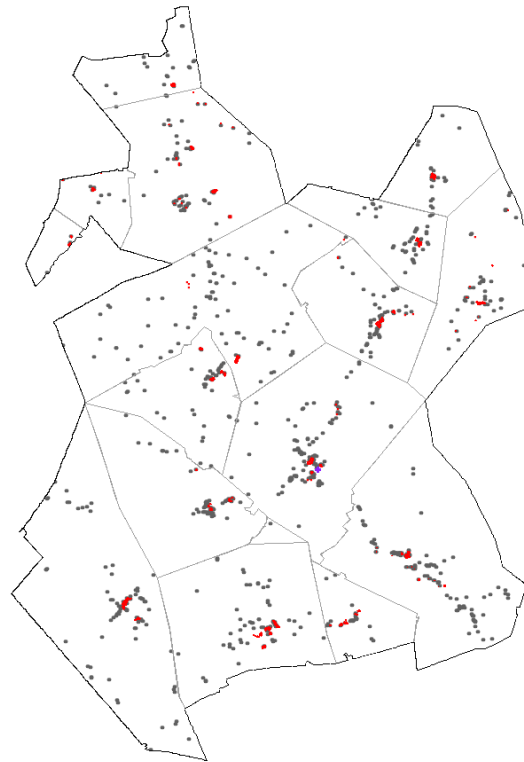
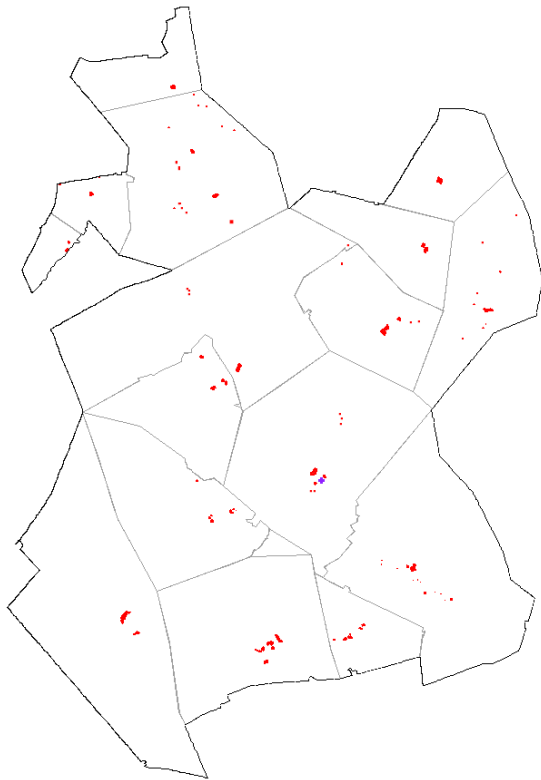
Kartanotalouden piiriin kuuluneissa kylissä, kuten Nummisissa, Hautjärvellä ja Sälinkäällä, maanomistuksen keskittyminen hävitti ajan myötä vanhan kyläkeskuksen joko kokonaan tai paikalle saatettiin perustaa sivukartano Sälinkään tapaan. Sen sijaan varsinaista kyläkeskusta ei muodostunut lainkaan kunnan pieniin kyliin, Olkiselle ja Maitosiin, joissa asutus lähti kehittymään muutamasta Janakkalan Harvialan kartanon takamaille perustetusta lamputilasta ja torpasta.

Suurtilat ja niihin liittyvä laajamittainen maatalous olivat ilmiöitä, jotka ovat olleet läsnä Mäntsälän historiassa monen vuosisadan ajan. Kunnan kehitykseen vahvasti vaikuttanut kartanolaitos alkoi muutamissa kylissä jo 1600-luvulla, yleistyen 1700-1800-luvulla. Nuorimpien suurtilojen synty ajoittuu 1900-luvun alkuun ja ne olivat tehtaanomistajien tai liikemiesten perustamia.

Kaikki aikojen saatossa kartanoiksi kutsutut tilat eivät olleet aatelisten omistamia ja myös niiden maanluonto vaihteli; tila saattoi olla rälssisäteri, tavallinen rälssitila, säteriratsutila, ratsutila, virkatalo tai perintötilakin. Vuonna 1925 nämä erottelut menettivät suurimman merkityksensä, kun maavero lakkautettiin ja tilojen erilaiset vapaudet kävivät arvottomiksi.

Kylissä, joissa oli vahva torpparilaitos, asutus oli 1800-luvulla sirpaleisempaa kuin talonpoikaiskylissä. Sirpaleisuus lisääntyi viime sotien jälkeen pientilojen määrän kasvaessa. Kylärakenteisiin vaikuttanut aikavaihe on esitetty kartassa omalla värillä. Asutusta on tullut kaikkialle, mutta erityisesti kyliin, joissa oli suurtiloja. Esitys on suuntaa antava, koska aineistona käytettyä 1940–50-lukuen asuntorakennuskantaa on myös asutustiloja vanhemmilla tiloilla.

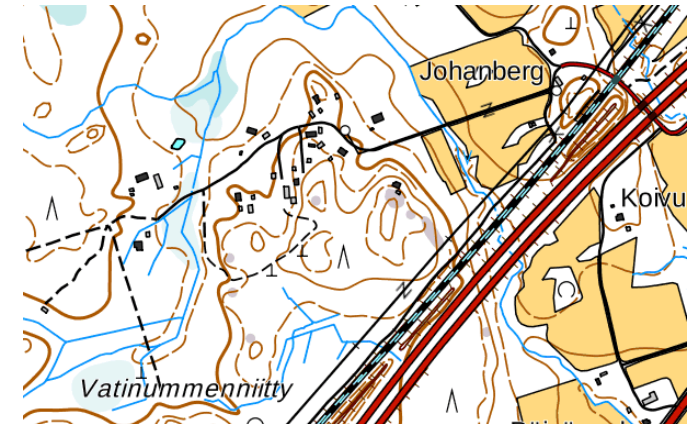

1700: Tiiviit kyläasutukset ja yksinäistalot isonjaon aikaan.
Lähde: Isojakokartta, Levanto 1786.

1800: Isonjaon ja täydennysjakojen sekä torpparilaitoksen myötä asutus leviää, nauhamaisesti ja harva-asutuksena.
Lähde: Senaatinkartasto 1870, Sääksjärvi.

2000: Maaseutukyläen aluerakenne on hajautunut 1900-luvun asutustoiminnan, maanomistuksen pirstoutumisen ja myöhemmän pientalovaltaisen haja-asutuksen seurauksena.
Lähde: Peruskarttarasteri © MML

Kartta 5: MUUT TEEMAT

Liikenteen, asutuksen ja maatalouden lisäksi käytössä oli muitakin teemoja, joiden avulla tutkittiin kylien kulttuurihistoriallista luonnetta.

Maanomistushistorian pohjalta kylät luokiteltiin kartano- ja talonpoikaiskyliin tai niiden välimuotoihin. Kartanokyliksi määriteltiin kylät, joissa maanomistus on ollut vahvasti keskittynyttä suurtilalle/tiloille, jotka ovat olleet maanluonnonlaan rälstimaata.

Selvitettiin myös merkittävät varhaiset teollisuusyritykset, joita on ollut eniten kartanokylissä. Yleisimpiä ovat olleet vesisaha ja tulitikkutehtaat, mutta niiden lisäksi kartanoiden mailla on ollut mm. lasiruukki, kalkinpolttimo ja verkatehdas. Karttaan ei ole merkitty meijereitä.

Lisäksi koottiin tiedot vanhoista vesimyllypaikoista, ja nuoremmista sähkömyllyistä karttaan merkittiin vain Sälinkään mylly. Lähdeaineistoista selville saadut lasketut järvet vietiin myös kartalle.

Julkisista palveluista mukaan otettiin koulut ja sairaanhoito, ja yhdistystoiminnasta seurantalot, mutta myös kokoontumistiloina toimivat paloasemat.

Teollisuus

- merkittävä tehdas/saha (1800-l)
- sähkömylly
- vesimylly (1770-1870)

Koulu ja yhdistystoiminta

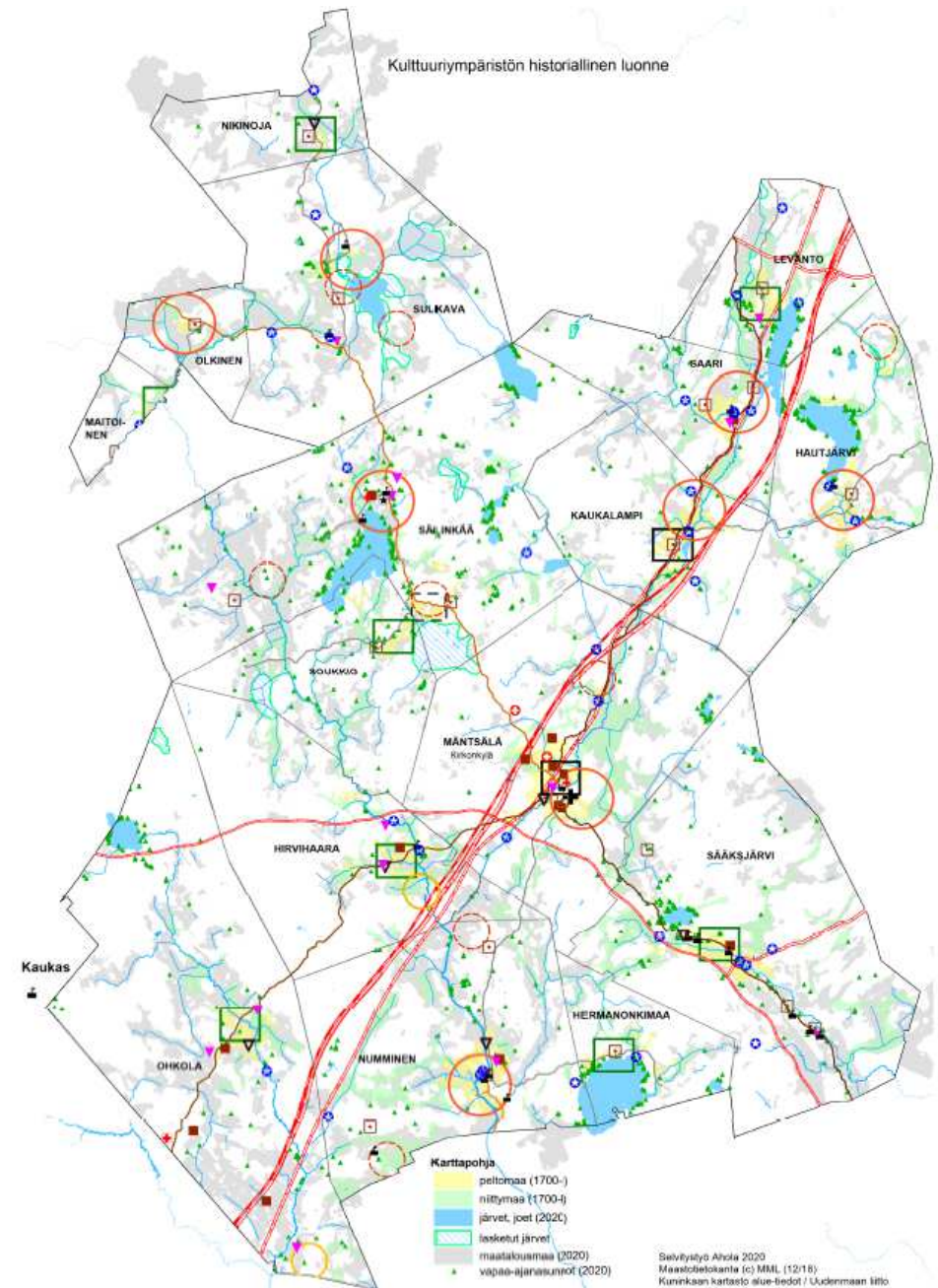
- koulu
- lakkautetut koulut
- seurantalo (tv, ns, mms, pv, vpk)
- purettu

Sosiaali- ja terveyspalvelut

- sairaala ja terveysasema (toimivat)
- vanhainkoti, lääkäritalo, neuvola (lakkautetut)

Maanomistus pohja

- Seurakunta
- Kartano
- Sivukartano / ulkotila
- Talonpoikaiskylään syntynyt kartano
- Talonpoikaiskylä
- Talonpojat suurtilan rinnalla
- Kyläkeskus siirtynyt
- kartanon vaikutuksesta

Kartta 6: MAISEMAHISTORIA

Maatalouden synnyttämän elinkeinomaiseman ja samalla avoimen maisematilan kehitystä kuvaava kartta täydentää yleiskaavan maisemaselvitystä (2019).

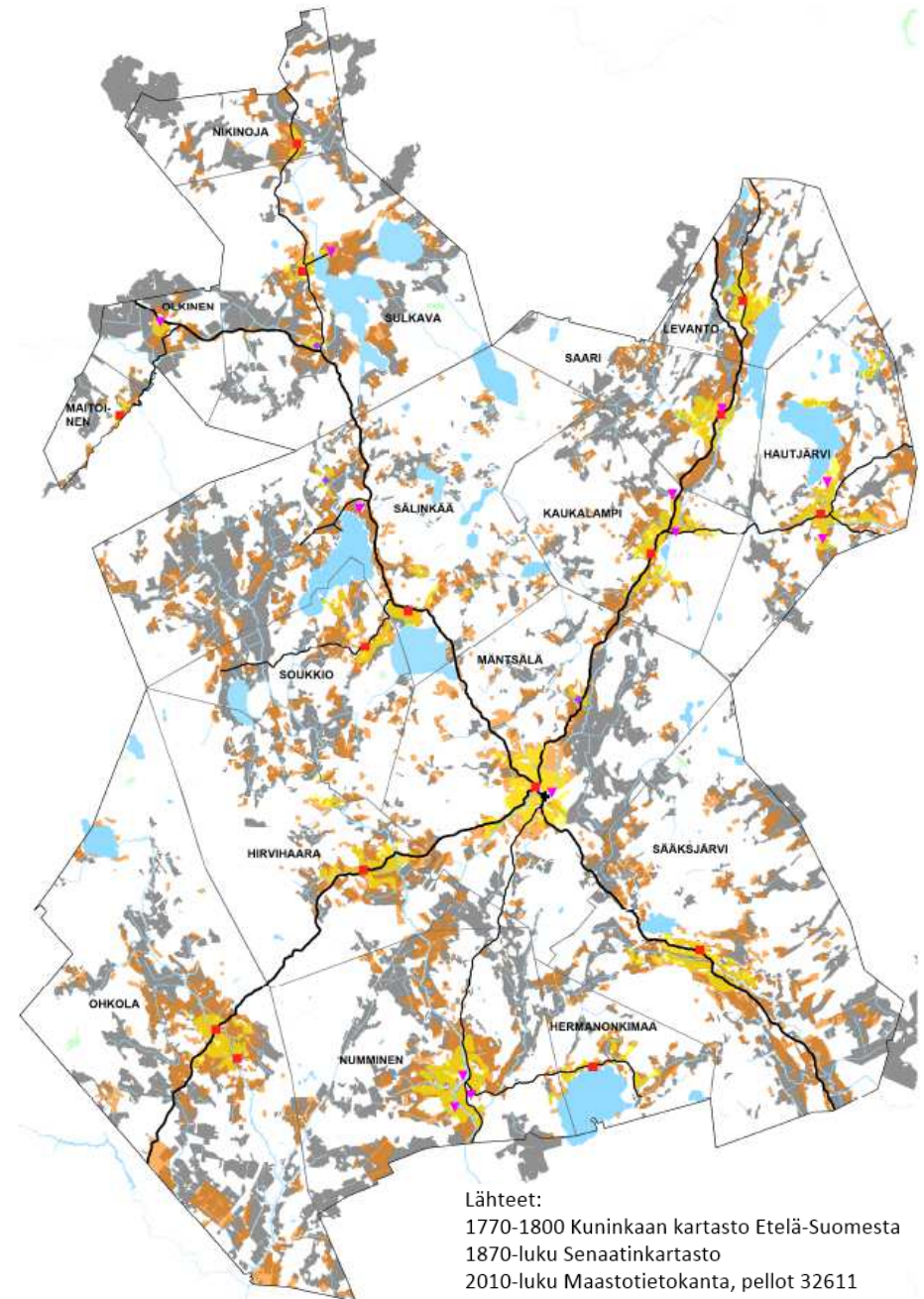
Kartassa on samat aikatasot tarkastelussa kuin asutuksessa ja teissä. Vesistöjen osalta kartta kuvaa tilannetta ennen järvenlaskuja. Asutusta kuvaavilla merkinnöillä on osoitettu karkeasti ennen isojakoa muodostuneiden kylien keskuspaikat, kartanot ja suurtilat sekä useamman torpan asutuskeskittymät.

Viljelysmaat	Vanhat asutuskeskukset	Vanha tiestö
1770 - 1800	✚ Kirkonkylä	— Päätiät
1870-luku	■ Kyläasutus	— Yhdystiet
2010-luku	▼ Kartano tai muu suurtila	
	◆ Torppariasutus	

Mäntsälän kunnassa on paljon peltoja, sillä laajat yhtenäiset savikot ovat jokseenkin kauttaaltaan viljelyssä. Kylät ja niiden vanhat koti- eli sarkapellot sijaitsivat useimmiten ruhjeyöhykkeisiin syntyneissä kapeissa joki- ja purolaaksoissa. Kotipeltojen laajeneminen eteni isonjaon jälkeen, kun kantataloja tai niiden osataloja siirtyi hieman etäämmäksi vanhalta kylätontilta. Sen sijaan kokonaan uusia ja erillisiä peltosaarekkeita syntyi isossajaossa perustettujen uudistalojen myötä, mutta jo hieman aikaisemmin 1700-luvulla torppariasutuksella.

Tilojen lohkomisrajoitusten poistuminen ja erilaiset asutustoimet sekä maatalouden koneellistuminen kasvattivat peltomaiden määrän nykyiselleen noin 1900-luvun puoliväliin mennessä. Kuitenkin metsät vielä nykyäänkin erottavat eri kylien keskeiset viljelyalueet toisistaan. Poikkeuksena lounas-koillisuuntaisessa murroslaaksossa peräkkäin sijaitsivat Kirkonkylä, Kaukalampi, Saari ja Levanto, joiden peltoalueet kytkeytyivät yhteen 1800-luvun jälkipuolella ja edelleen muodostavat maisemallisesti vaikuttavan kulttuurimaisema-alueen.

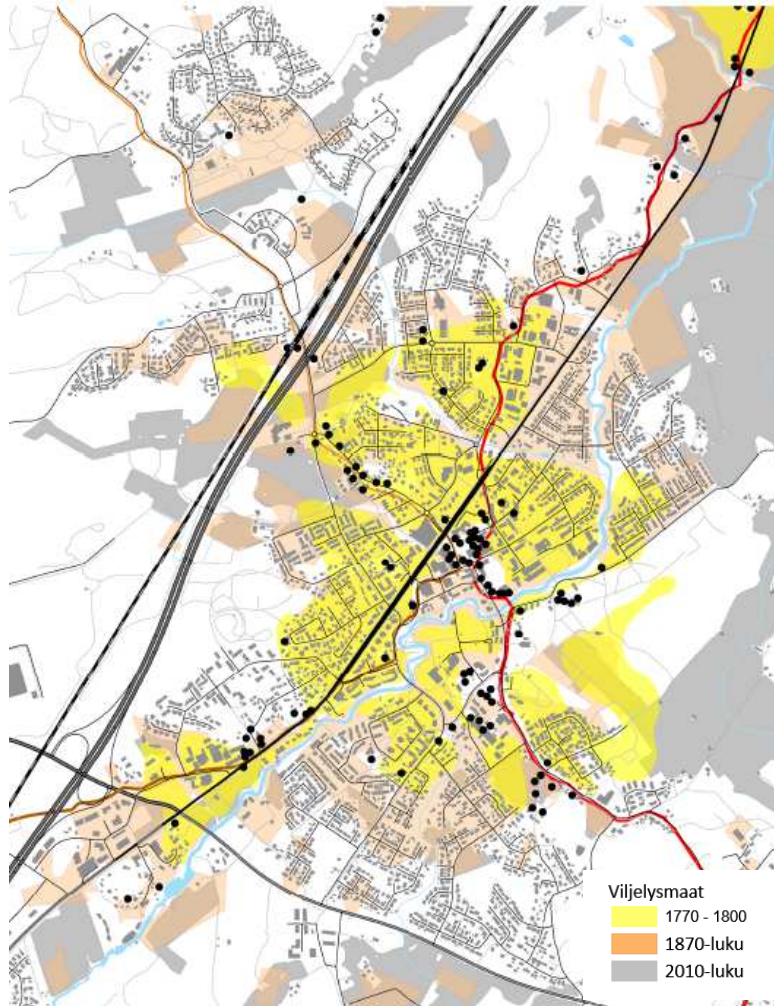
Mäntsälässä avoimien alueiden korkeimmat kohdat ovat tyypillisimmin kalliopohjaisia, joko peltomaita rajaavia tai pienempinä savimaasta kohoavia kumpareita. Pitäjän keskiosassa Sääksjärven, kirkonkylän, Sälinkään ja Sulkavan sekä pohjoisessa Hautjärven ja Levannon kautta kulkee kaakko-luodesuuntaiset rikkonaiset harjujaksot.

Kartta 6 b: KIRKONKYLÄN MAISEMAHISTORIA

Kirkonkylätaajama on täyttänyt piestä jokivarsikylää ja kirkonmäkeä ympäröineet pellot. Vanhaa 1700-luvun peltomaata on säilynyt lähinnä Mäntsälän kartanon eteläpuolella sekä koillisessa pikatien ympärillä, jossa vanhat peltolohkot liittyvät osaksi kirkonkylän komeinta ja suurinta viljelymaisema-alueita.

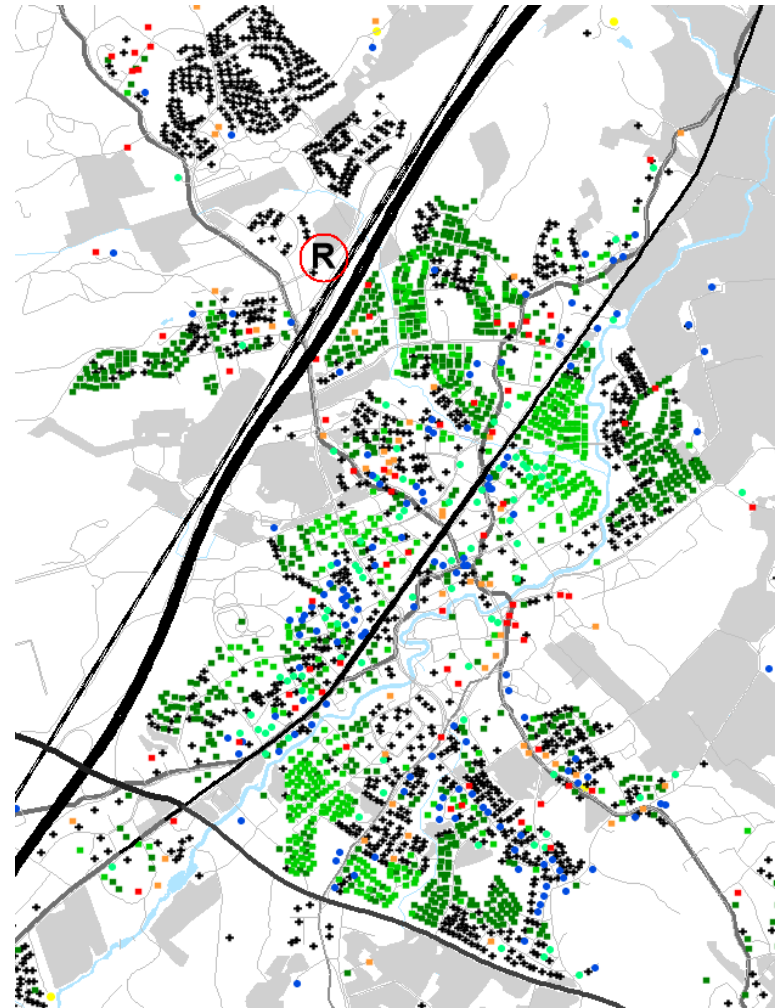
Avoimen maisemantilan muutos 1700-luvulta 2020-luvulle.

Kartta 7 b: KIRKONKYLÄN RAKENNUSKANTA

Rakennuskannan ikäjakauma 2020

Merkintöjen selitykset seuraavalla sivulla.

Kartta 7: RAKENNUSKANNAN IKÄRAKENNE

Rakennetun ympäristön nykytilasta eli rakennuskannan ominaisuuksista saa yleiskuvan Väestötietojärjestelmän rakennusrekisteristä. Tässä luvussa käytetään rekisteristä tietoja: valmistumisvuosi ja käyttötarkoitus. Lukumäärät eivät ole tarkkoja.

Rekisteröidystä rakennuskannasta (12/2018) asuinrakennuksia (011, 012, 013, 021, 022, 032, 039) on noin 6 740 kpl. Niistä suurin osa on rekisteröity yhden asunnon taloina.

Asuinrakennuksista

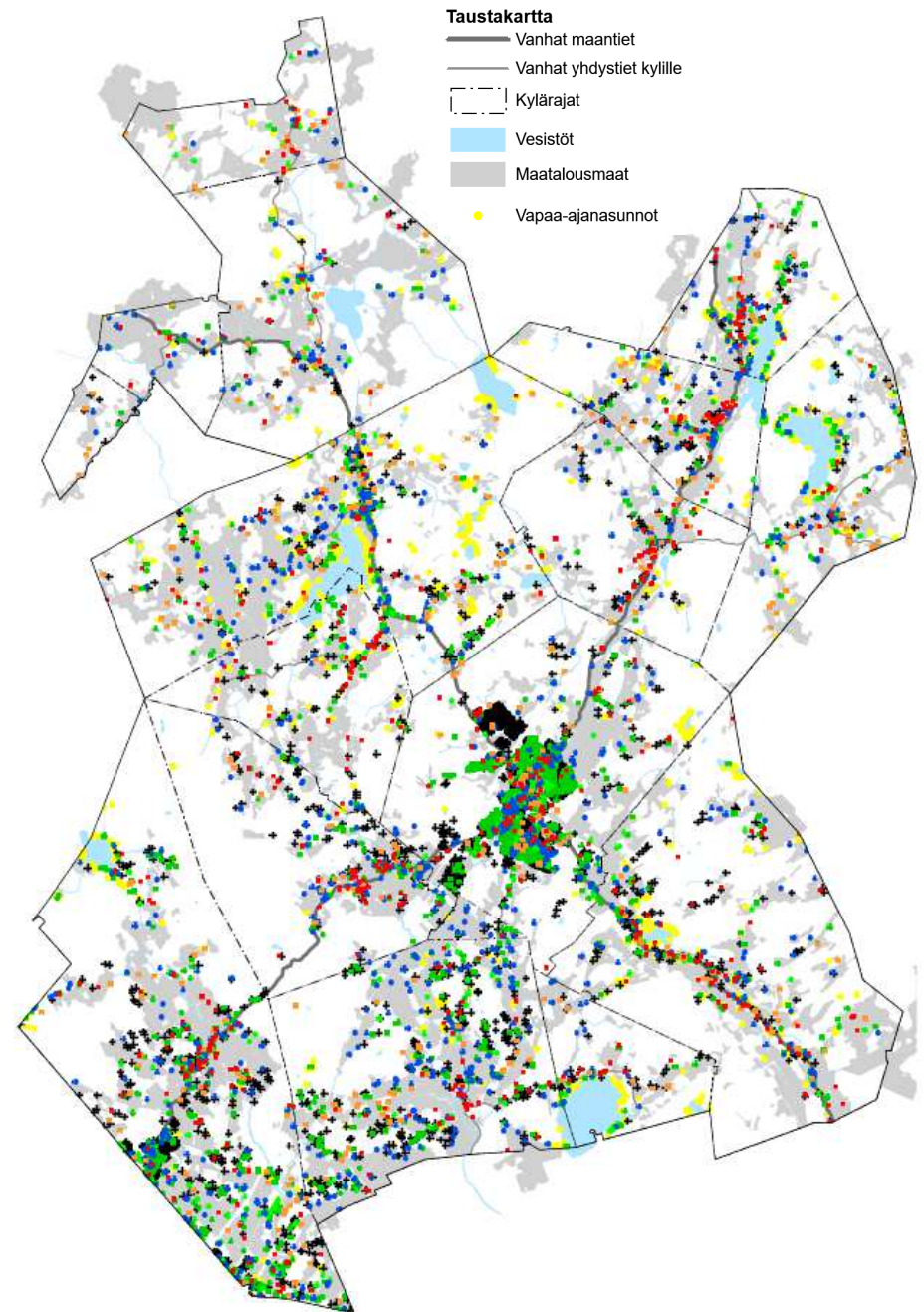
- hieman yli puolet (noin 3 900) on rakennettu 1980–2018
- noin 90 kpl on ennen vuotta 1900 rakennettuja, kymmenen vanhinta on 1700-luvulta
- noin 950 kpl on rakennettu 1940-1959
- rivitaloja on 256 kpl, vilkkainta rakentaminen on ollut 1980-luvulta 2000-luvulle
- kerrostaloja 83 kpl, vilkkainta rakentaminen on ollut 1970- ja 2010-luvuilla.

Karttaan on merkitty kunnan asuintalot, liikerakennukset ja toimistorakennukset värikoodeilla erotettuihin ikäryhmiin. Jako perustuu rakentamisessa yleisesti tapahtuneisiin muutoksiin.

Rakennuskannan ikärakenne

Asuin-, liike-, toimistorakennukset

■	1700 - 1919	Käsityövaltaisuus; paikallisia variaatioita
■	1920 - 1939	Mallipiirustukset ja rakennusmestarisuunnittelu
Tyyppitalopiirustukset, Alkava standardisointi;
●	1940 - 1959	Teolliset rakennusmateriaalit
Noppamaisista taloista matalaan rakentamiseen
Teollistuminen; Rivitaloja
●	1960 - 1969	Tasakattoja ja käkikellotaloja
■	1970 - 1979	Materiaalien ja muotojen kirjo
■	1980 - 1989	Elementtirakenteiset talopaketit
+	1990 -	Vapaamuotoisia pohjaratkaisuja
Puu, tiili ja niiden yhdistelmät
Korkeita kerrostaloja

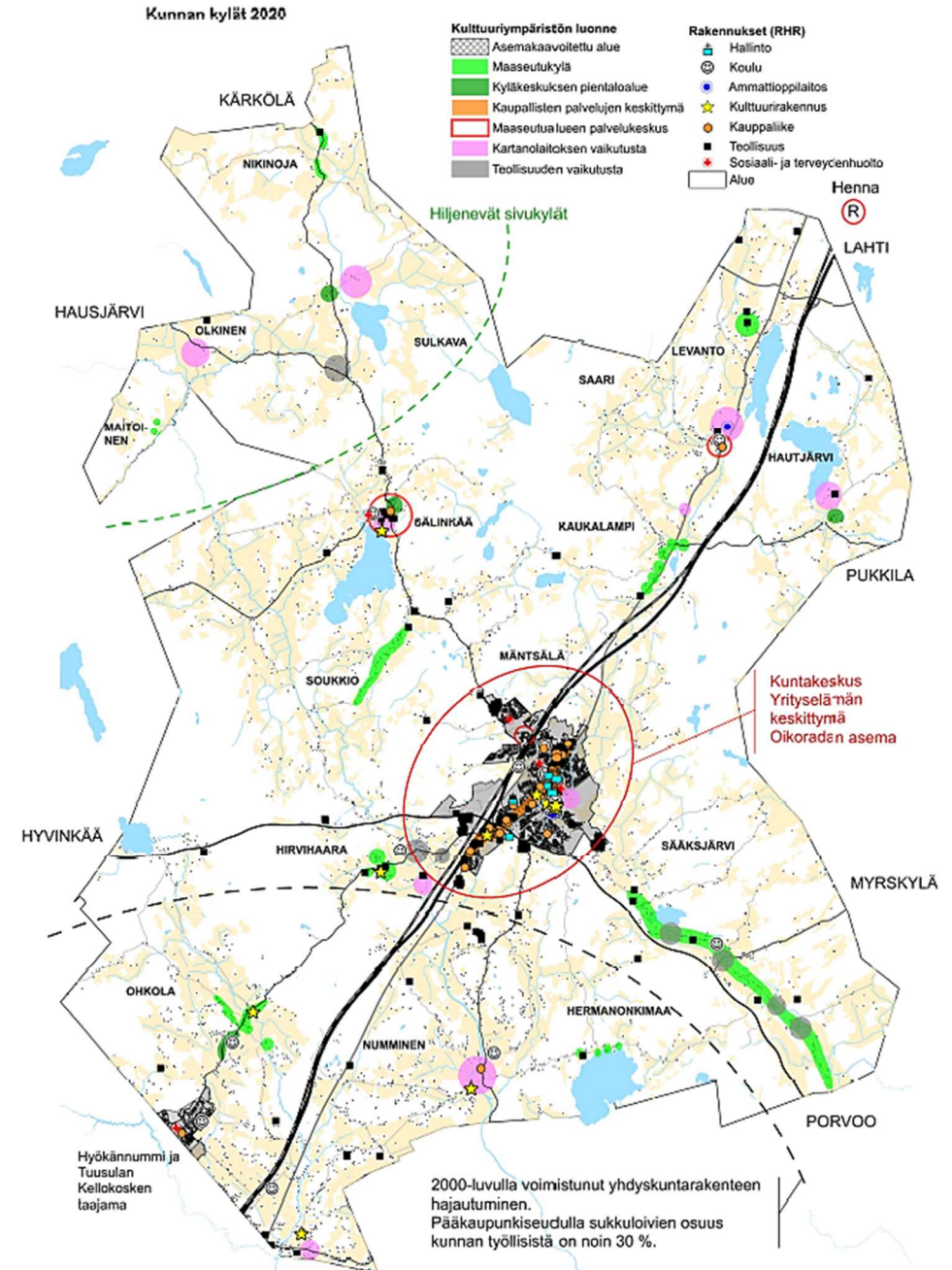

Kartta 8: KUNNAN KYLÄT VUONNA 2020

Kartta kuvaa kylien luonnetta vuonna 2020 kuntatasolla. Luvussa 9 mennään tarkastelussa kylätasolle. Mäntsälän kunta on selkeästi yksinapainen eli palvelut, yritystoiminta ja asutus keskittyvät kirkonkylälle, jossa vanha kyläpuoli elää uudistumisen aikaa, kun taas kylän tarinaa kertoo miljöönä hienosti säilynyt kirkonmäki. Hyökännummi on Tuusulan Kellokosken kiinteästi liittyvä taajamanosa. Muut kylät ovat suurelta osin maaseutukylä, teollisuutta on harvakseltaan kirkonkylän ulkopuolella ja päivittäistavarakauppa löytyy enää vain Sälinkäältä ja Saarelta.

Pääkaupungin läheisyys näkyy. Kunnan eteläosissa runsastunut pientaloasutus on ollut tyyppillistä kaupunkien läheisille maaseudulle, pohjoiset kylät ovat edelleen harvaan asuttua ydinmaaseutua. Erityisesti Nummisissa ja Ohkolassa on runsaasti paikallisesta elinkeinotoiminnasta riippumatonta asutusta hajakennettuna peltojen ja sivuteiden varsilla. Pohjoisessa ja keskiosan syrjäisemmillä kyläalueilla vastaavaa asutuspainetta ei ole, viljelymaisemat ovat eheämpiä, mutta kyläkuva muuttua talojen autoituminen. Maaseutualueilla vanhojen kylien rakenne on rapautumassa. Hajakenttä ei luo uusia rakennuspalikoita kylien elinvoimaisuuden ja kyläkuulttuurin ylläpitoon, vaan pikemminkin on maaseudun elinkeinojen näkökulmasta haitallista yhdyskuntakehitystä.

Yleisesti kunnan vanhoissa kyläkeskuksissa aluerakenne ilmentää edelleen luonnonolosuhteisiin sopeutuvan agraarivaiheen vanhoja maareformeja ja asutustoimia. Jälleenrakennuskaudella syntyi eri puolille pitäjää suunnitelmallisempaa kyläasutusta, hyvin pienialaisena, kuten Hirvihaaran kaupunkimaisen tiivis Invalidikylä. Liikenneväylät ovat osaltaan ohjanneet kylien fyysistä muotoa ja asutuksen lisääntyessä on muotoutunut pitkin nauhakylä, joissa kuitenkin tiiviyys vaihtelee ja taloja on pienissä rykelmissä. Hirvihaarassa on säilynyt vanha moniryhmäinen kylärakenne ja Levannolla rykelmänomainen kyläkeskus. Vanhimmissa kartanokylissä, kuten Hautjärvellä ja Nummisissa, kartanot ovat hävittäneet vanhat kyläkeskukset. Ja joissakin kylissä, kuten Olkisilla ei varsinaista useamman talon kylää ole ollut lainkaan, vain yksittäistaloasutusta. Mäntsälän kirkonkylätaajaman viimeaikainen laajentuminen muistuttaa siitä, kuinka rautatieaseman perustaminen on edelleenkin merkittävä kunnan maankäytönsuunnittelua ohjaava päätös. Nähtäväksi jää, miten Orimattilaan perustettu Hennan asema vaikuttaa maantien 140 seudun kyliin kunnan koillisosassa.

5 Mäntsälän kulttuuriympäristö kylätasolla

Tässä luvussa siirrytään kylätasolle.

- Määritetään kulttuuriympäristön painopisteet
- Määritetään paikallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristökohteet ensisijaisesti aluekokonaisuuksina. Samalla tuotetaan maakunnallisia selvityksiä tarkentavaa tietoa.
- Kuvataan kyläalueille leimalliset piirteet
- Osoitetaan alueet, jotka ilmentävät historiallista jatkuvuutta ja omaavat merkittävää todistusvoimaa

Jokaisesta yleiskaavaan sisältyvästä maarekisterikylästä on tehty yhdenmukainen esittely, joka sisältää avaintietoja kylän historiasta ja kylätyypittelyn maanomistustaustan, kyläkuvallisen luonteen ja ympäristön pohjalta sekä historiallisesti ja maisemallisesti keskeisten alueiden määrittelyn lähtöaineiston ja kylän nykytilakartoituksen pohjalta.

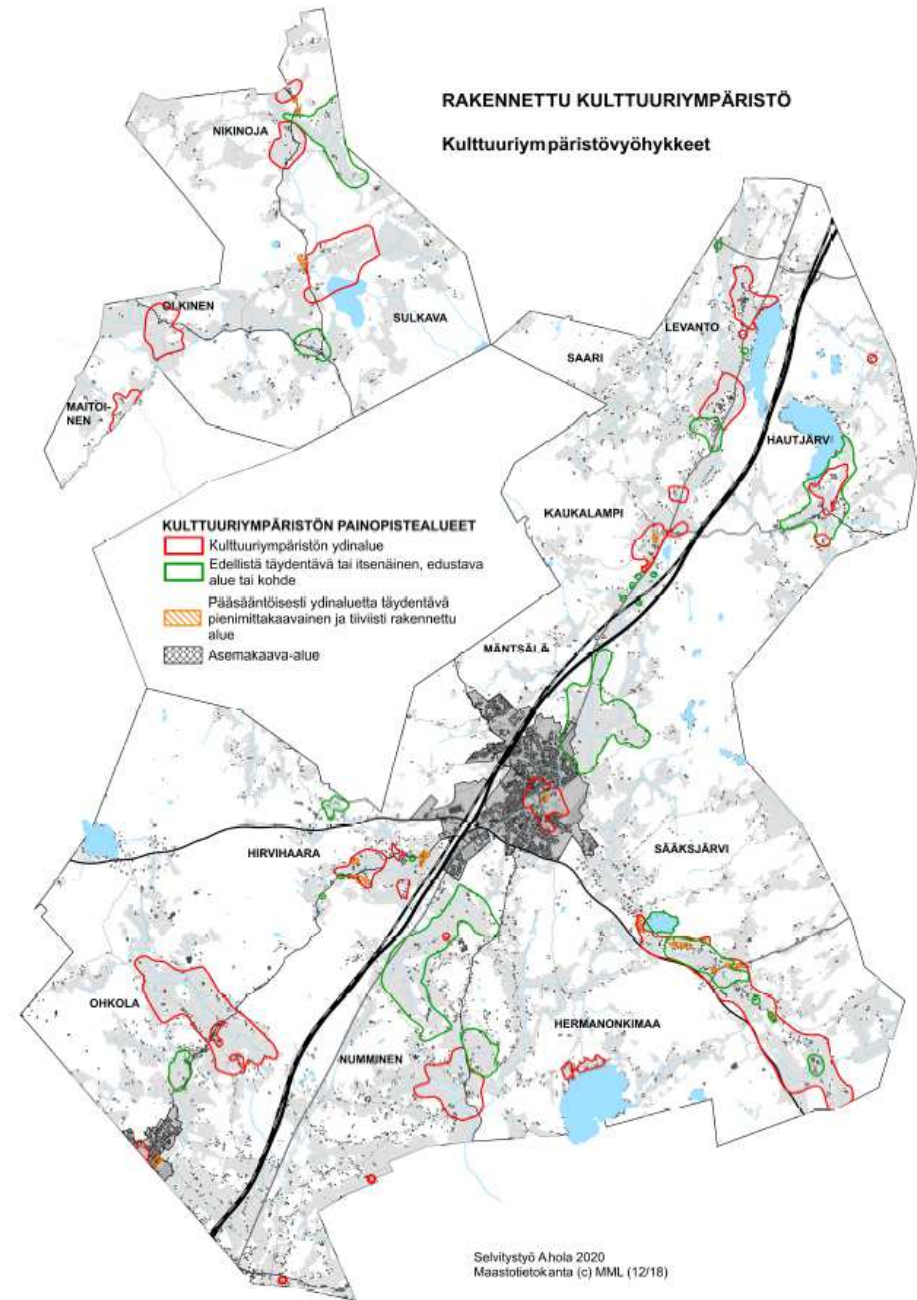
Kartta 9: KULTTUURIYMPÄRISTÖN PAINOPISTEALUEET

Kyliltä valikoidut kulttuuriympäristön painopistealueet on merkitty viereiseen kuntakarttaan.

Punaisella on osoitettu ensisijaisesti kylän luonteeseen (ydinolemuksen) vaikuttaneen tekijän (tai tekijöiden) keskeinen vaikutusalue.

Vihreällä on osoitettu toissijaisten tekijöiden vaikutusalueita, ennen kaikkea niitä, joilla on merkittävyyttä tietyn historiallisen ilmiön kuvaajana ja maisemallisen vaikuttavuuden näkökulmasta.

Maarekisterikylien esittelyn **Avainkohteet -kohdassa** on alueiden lisäksi luetteloitu inventoiduista kohteista ne, jotka on arvioitu merkittävimmiksi kohdealueiden historiallisen edustavuuden näkökulmasta. Karttoihin ei ole merkitty inventoituja kohteita. Niiden tiedot arvomäärittelyin sisältyvät rakennusinventointiaineistoon.

Paikan luonne syntyy ympäristön tilallisista, visuaalisista ja toiminnallisista piirteistä. Kulttuuriympäristövaikutusten arvioinnin avulla voidaan ohjata kehitystä maaseutukylissä tavalla, joka edesauttaa säilyttämään historiallista monipuolisuutta asuinympäristöjen rikkautena ja siten myös alueellisen omaleimaisuuden.

Kyläkuvauksiin liittyvien karttojen merkintöjen selitys

Kulttuuriympäristövyöhyke

Tyypillisesti historiallisesti edustava ja monipuolinen. Liittyy alueen varhaiseen asutushistoriaan (kylätontit, isojako ja suurtilat) tai liikennehistoriaan (vanhimmat yleiset maantiet).

Aluetyyppi on merkitty tekstillä.

Kylätontit ja isojaon aikaan palautuvat talotontit.

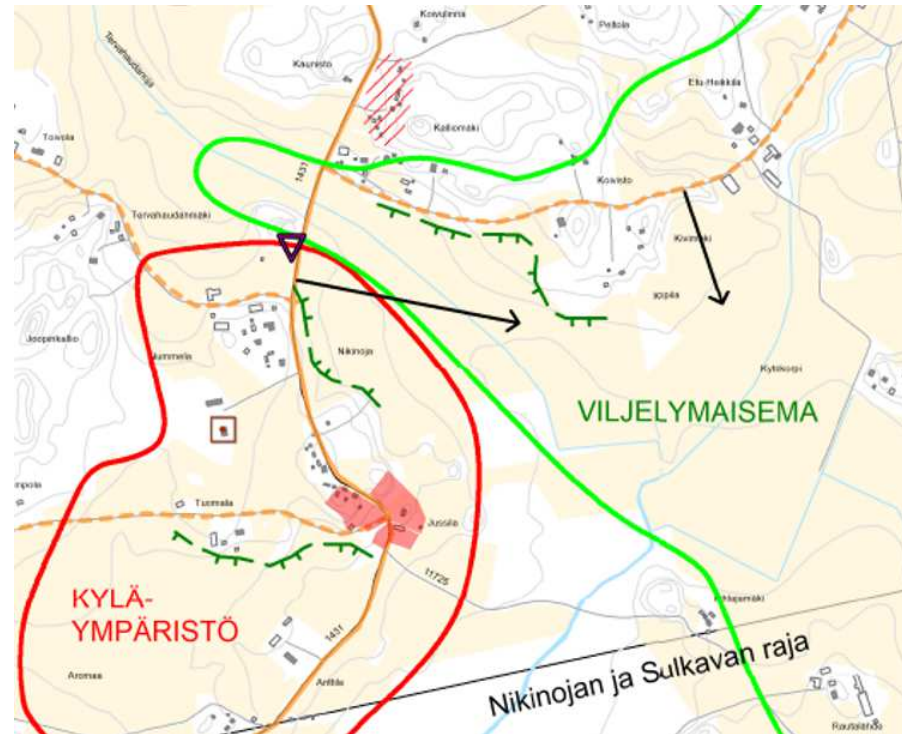
Tyypillisesti tiivis pienimittakaavaisen rakentamisen alue.

Vanha yhdystie, joka kulkee kyläkeskuksen kautta.

Vanha kylätie. Tien varrella vanhaa asutusta ja rakennuskantaa.

Painopistealueiden eli kulttuuriympäristövyöhykkeiden rajausta perustuu selvityksessä koottuun tausta-aineistoon, karttahistorialliseen selvitykseen ja maastossa tehtyihin havaintoihin. Alueet ovat laajoja, mutta rajaukset tehty tarkkoina ja perusteltuina. Tarkkuuden lähtökohtana laadittavana oleva koko kunnan yleiskaava.

Lisää karttamerkintöjen selityksiä karttakuvien yhteydessä.

Rakennettujen kulttuuriympäristöjen **muutosherkkyys** on yleensä suurinta paikoissa, jotka muodostavat maaseutukylälle sen perushahmoa ja ilmettä. Näistä löytyvät myös useimmat historiallisia ja maisemallisia arvoja omaavat kohteet. Paikat ovat syntyneet joko pitkäkestoisen toiminnan, kuten asutuksen ja maatalouden, tai lyhyen intensiivisen toiminnan myötä (teollisuus, palvelut, kulttuuri).

Kulttuuriympäristövyöhyke

Tyypillisesti eheä tai tasapainoinen maisema-alue tai pienialaisempi rakennettu ympäristö.

Maisematyyppi on merkitty tekstillä.

Maisematie. Omaa seudullista merkittävyyttä.

Keskiaikaisen maantien vanha linjaus. Liikennehistoriallinen.

Toistuva maismaelementti

Tyypillisesti vanhimpien maanteiden kulttuurimaisemassa sijaitsevia vanhoja tilakeskuksia.

Keskeiset pitkän näkymäsektorit on merkitty mustalla nuoliviivalla.

Näkymäsektorille jäävä tärkeä maisemareuna.

5.1 KOILLISOSAN KYLÄT

- Vanhan Porvoontien yhdistämät KAUKALAMPI, SAARI JA LEVANTO
- HAUTJÄRVI, Porvoontiestä itään haarautuvan yhdystien varrella

Kuva: Mäntsälän kunnan vahvasta kartanokulttuurista muistuttaa tiemaisemaan liittyvä ja oppilaitoksena yli puolen vuosisataa toiminut Saaren kartano, jonka päärakennus on mäellä puiston ympäröimänä. Kuvassa näkyy vanhaa maantietä.

Kuva: Pitkässä murroslaaksossa on vaikuttavia maisematilan rajaajia, kuten tienmutkassa eteen nouseva jyrkkä kallioseinä Saaren kylälle saavuttaessa.

Kuva: Uusin Kaukalammin kylämaisemaa halkovista liikenneväylistä on oikorata.

KAUKALAMMIN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 333 / 1950: 435 / 1990: 274
Kylätyyppi	Talonpoikaiskylä ja kaksi suurtilaa; Isossajaossa 8 kantataloa; Kahden kartanotalouden perustana kylän osittainen läänitys; Erillään metsäisellä selännealueella on torppariasutukseen pohjautuva harvaan asuttu Heinaron alue.
Liikenne	Päätien varrella; Vanha Porvoontie ja st 140, sivummalla E75; Kestikievari.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous; Etolan ja Huikkolan vesimyllyt; Pieni saha ja sähkömylly; Yksityisiä ja osuustoiminnallisia kauppoja; Toiminnassa Teboil huoltamo.
Palveluja	Koulu 1900, lakkautettu.
Muuta	IVOn linja 1929.

Kuva: Huikkola, entinen rälssitila ja säätyläistalo. Nykyinen päärakennus on talonpoikaisomistuksen ajalta, 1900-luvun alkuvuosilta. Huikkolan kanssa samassa maisematilassa (ei näy kuvassa) on siitä erotettu Peltomäen tila, jossa 20-luvun mallirakentamista edustava päärakennus nousee hyvin esille tiemaisemaan.

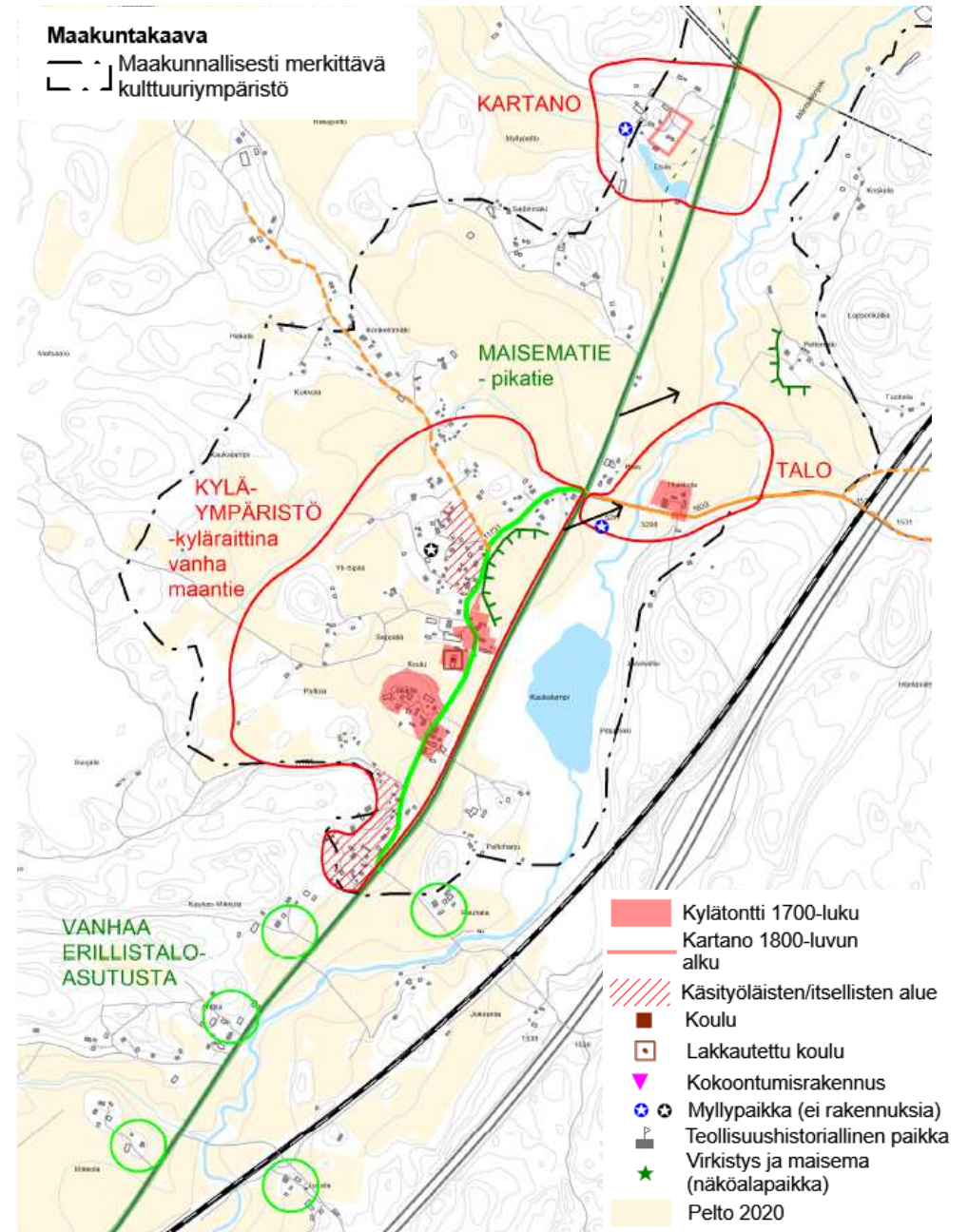
Kuva: Kylän eteläinen kylätontti, jossa on maataloja. Kolme pitkänomaista yksikerroksista hirsitaloa on vieri vieressä tien itäreunalla. Tien länsipuoli kuuluu Jäkkilään, jonka päärakennuksen klassistinen tyyli ja jyrkkä harjakatto ovat perua 1920-luvun korjauksesta.

Kuva: Kaukalammilla on säilynyt erityyppisiä ja -ikäisiä itsellisten tai palkollisten asuinrakennuksia, joista yksi Jäkkilän mailla olevista on muurattu tiilestä.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Maaseutukylä, valtatie ja kartanolaitoksen vaikutusta.
Jatkuvuutta	Selkeästi rajautuvassa maisematilassa säilynyt vanhan kyläasutuksen ja maantien sekä jokilaakson yhteys; Pitkä yhtenäinen peltomaisema sisältää vanhat sarkapellot, asutut kylätontit, kartanot, itsellisten alueet ja maareformien vaikutuksesta muodostuneet yksittäistalot vanhan Porvoon tien varrella.
Muutosta	Palveluja lakkautettu; Kyläraitin varrella autoituneita taloja, etenkin mäkitupalaisalueilla, joissa tilankäyttöön ja rakentamisen mittakaavaan on vaikutettu myös eri vuosikymmeninä tapahtuneella uudisrakentamisella; Pikatie (st 140) siirsi liikenteen raitilta ja suoristi mutkia; Vt 4 siirsi liikenteen pois jokilaaksosta.
Ympäristö	Tiivis moniryhmäinen tienvarsikylä Mäntsälänjoen päälaaksossa; Selkeästi hahmottuva kokonaisuus.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Historiallisesti monipuolisena säilynyt kyläympäristö ja keskiaikaisen maantien vanha linjaus; Kartanolaitoksesta muistuttava Etolan väljä talouskeskus; Rakennushistoriallisilta piirteiltään säilynyttä talonpoikaista rakennuskantaa ja itsellisten asuintaloja 1800-luvulta ja 1900-luvun alkupuolelta.
Elämys- ja käyttöarvoja (toiminta, saavutettavuus)	Vanhan tienlinjauksen kyläasutus ja jokilaakson yhtenäiset viljelymaisemat ovat hyvin saavutettavissa ja alue tukee Vanhan Porvoontien merkittävyyttä maisematienä; Maisemallisesti vaikuttava murroslaakso.
Avainkohteet	Maantien vanhin linjaus kyläraitina ja sen varrella olevat erityyppiset asutut kyläalueet vanhoine taloineen; Puukoulu; Etola ja Huikkola; Maisemallista toistoa luovat vanhat talouskeskukset tien ja joen molemmin puolin.
Suojelutilanne	Maakuntakaava: Murroslaakson kulttuurimaisema Mäntsälässä – Kaukalampi, Etola ja Saari
Ilmiöt	Ryhmäkylä; Isonjaon vaikutus; Keskiaikainen maantie; Kartano ja siihen liittyvä puistokulttuuri; Sotien jälkeinen valtatieverkon rakentaminen; Kansakoululaitos.

HAUTJÄRVEN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 271 / 1950: 419 / 1990: 218
Kylätyyppi	Kartano- ja torpparikylä; Iossajaossa 2 kantataloa; Kartano välillä kahtia jaettuna.
Liikenne	Pääteistä sivussa, 1700-luvulla vakiintuneen kulkureitin varrella: Yhdystie 1633; Posti
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous, teollisuus, tullijauhomylly, kartanomeijeri, tervanpoltto, kartanon vesisaha, höyrysaha, yksityinen ja osuustoiminnallinen kauppa, matkailualan yritys; Toiminnassa on hevostalliyrityksiä.
Palveluja	Koulu 1892–2009.
Muuta	Eläinlääketieteellinen korkeakoulu 1950-luvulta vuoteen 1996.

Kuva: Huhtikuussa 1892 Kouluhallitus julkaisi kokoelman ”Mallipiirustuksia kansakoulurakennuksia varten maalla”. Vuonna 1903 valmistunut Hautjärven entinen kansakoulutalo on rakennettu kokoelmaan kuuluvan mallipiirustuksen mukaan, samaa mallia käyttäen myös Soukkion ja Hirvihaaran puukoulut.

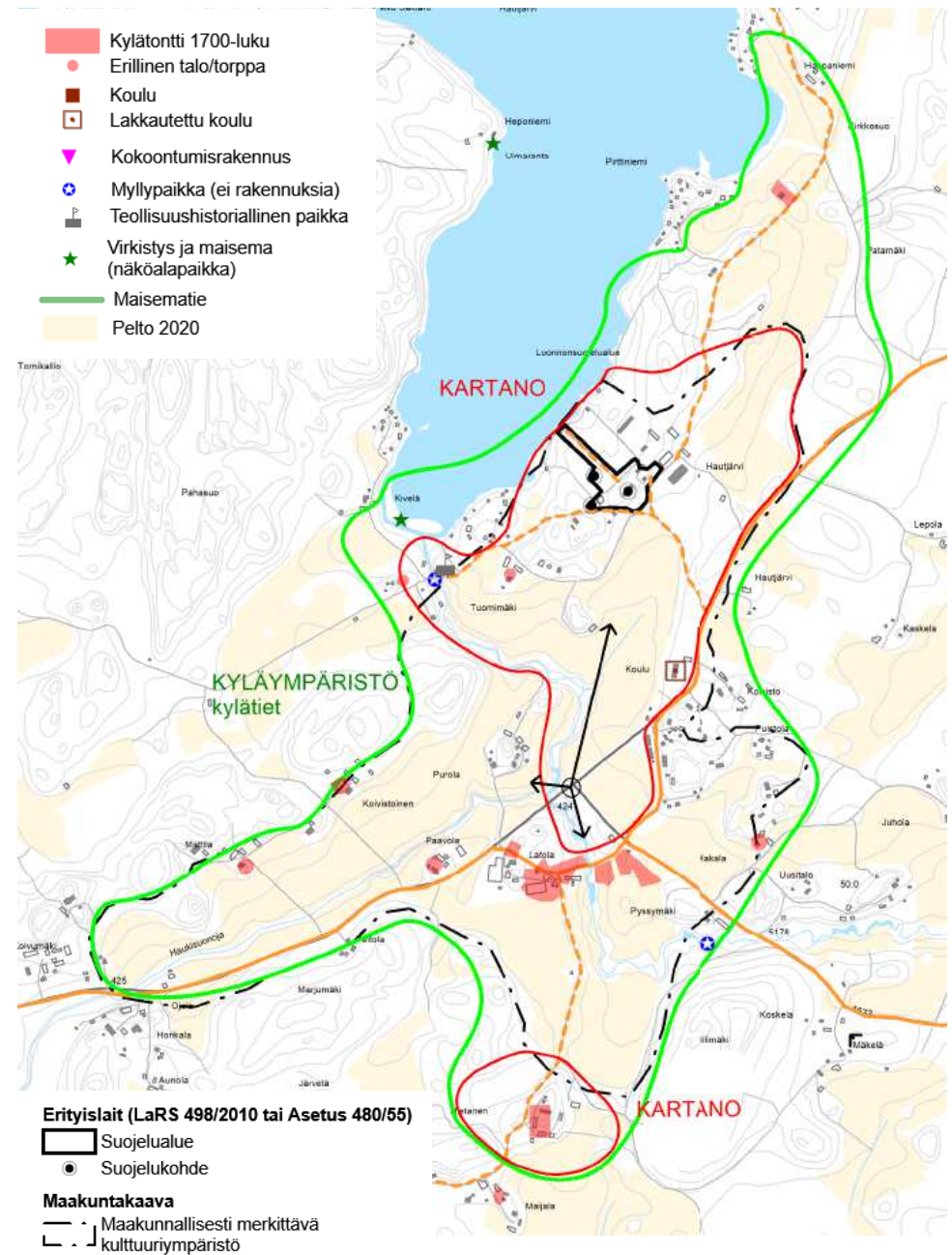
Kuva: Näkymä Hietasen kartanon suunnalta kotipeltojen ja purolaakson yli Hautjärven kartanon suuntaan. Yhden talon asuttama kylätontti jää vasemmalle ja koulunmäen pientaloalue kaupparakennuksineen oikealle, rinnemetsän sisään.

Kuva: Hautjärven kartanon talouspihan rakennuksia.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Kartanokylä, harva-asutus pohjautuu kartanotorppiin ja asutustoimiin.
Jatkuvuutta	Kylällä säilynyt 1700-luvulle palautuva avoin maisematila ja kaksi kartanokeskusta; Kylätontilla yksi tilakeskus.
Muutosta	Ei palveluita; Maantietä oikaistu kylän ydinalueella; Vanha kyläkeskus hävinnyt kartanotalouden vaikutuksesta, mutta kylän palvelut keskittyivät sen lähelle, mäenrinteeseen; Vanhoilla torpanpaikoilla pääasiassa ennen 1960 rakennettuja taloja.
Ympäristö	Hajakyläasutus erillisine kartanokeskuksineen purolaaksossa ja sitä reunustavilla kumpareilla; Pientalovaltainen asutuskeskittymä.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Hautjärven kartanon rakennukset ja puistoalueen rakenteet; Hietasen vanha päärakennus muistutuksena kylän kartanolaitoksen vaiheista; Hietasen tekolampi ja tervanpolttopaikan rakenteet.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Rakennushistoriallisilta arvoiltaan edustavat, pitäjän kartanohistoriasta kertovat kohteet Hautjärvi ja Hietanen; Jälkimmäiseen liittyvä maisemapuisto; Vanha sahan ranta juhlatilaksi vuokrattavan veteraanimajan lähellä; Virkistysalueina Terrilänpolku Hunttikalliolle ja Sahajärven ulkoilualue järvimaisemineen.
Avainkohteet	Hautjärven kartanokeskus, Hietasen päärakennus; Hautjärven koulu; Ruohojärven ulkotilan tiilestä muuratut maatalousrakennukset.
Suojelutilanne	Lailla suojeltu (1999) Hautjärven kartanon päärakennus ja kaksi hirsistä aittarakennusta sekä puistoalue; Maakuntakaava: Hautjärven kartanomaisema.
Ilmiöt	Kartanotalous ja siihen liittyvä puistokulttuuri ja teollinen toiminta; Torpparilaitos; Kansakoululaitos; Tiilirakentaminen.

SAAREN HISTORIA

Asukkaita	1918: 381 / 1950: 513 / 1990: 281
Kylätyyppi	Kartanokylä, isossajaossa 4 kantataloa, joista yksi uudistalo; Maanomistus keskittyi ratsutilalle, Saaren kartanolle; Iso torpparilaitos, paljon asutustiloja.
Liikenne	Päätien varrella, keskiaikainen Hämeenlinna - Porvoo -tie; Kestikievari Sihvolassa.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous ja teollisuus: kartanomeijeri, vesimyllyjä, höyrymylly, vesisaha, tulitikkutehdas, tiilitehdas; Yksityisiä ja osuustoiminnallisia kauppoja, liikennöitsijän talli, osuuspankki; Nykyään K-market, Saaren puutarhat ja myymälä.
Palveluja	Koulu uudisrakennuksessa, edelliset rakennukset 1891 ja 1930; Kartanossa ammattikoulutusta vuodesta 1940, nykyään KEUDA Saaren maatalousoppilaitos.
Muuta	Kartanon rakennuttama seurantalo; Yliopistollisen eläinsairaalan Saaren klinikka.

Kuva: Kartanon päärakennusta ympäröivässä puistossa on paljon kivrakenteita.

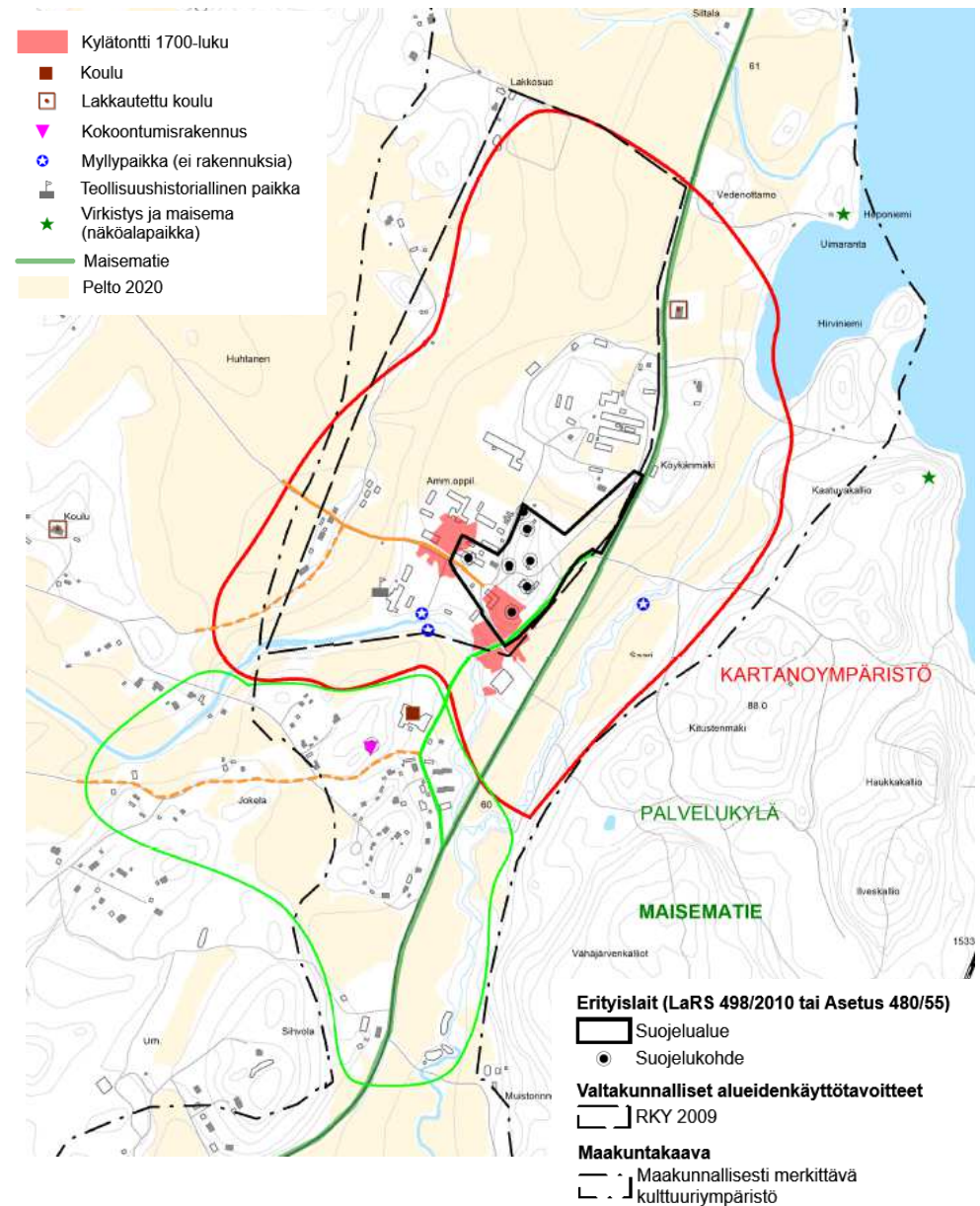
Kuva: Saaren kyläkeskustassa on opetustoiminnan tiloja sekä uusissa että vanhoissa rakennuksissa. Taka-alalla näkyy uusi kunnan alakoulu ja etualalla on ammattioppilaitoksen ruokala- ja asuntorakennus Saaren kartanon mailla.

Kuva: Saaren kartanon rakennuttama seurantalo. Kartanolla oli oma tiilitehdas.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Kartanokylä (ei rälssimaata)
Jatkuvuutta	Vanhan maantien (geometria 50-luvulta) ja kylätontin kohdilla sijaitsevan kartanon maisemallinen yhteys; Länteen torpparialueille vievät kylätiet; Palveluita säilynyt.
Muutosta	Sotienjälkeisen asutustoiminnan näkyminen alueella ja kylärakenteessa; Oppilaitostoimintaan liittyvä uudisrakentaminen; Maantien oikaisu ja perusparannus kylän ydinalueella.
Ympäristö	Kartano kumpareella vanhan maantien varrella, vahvasti suuntautuneessa maisematilassa, Mäntsälänjoen päälaaksossa; Pieni kylätaajama vastapäisen mäen juurella, tienlinjausten ja vesiuomien risteyskohdassa.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Saaren kartanotaloudesta, siihen liittyneestä teollisuudesta ja sosiaalisesta toiminnasta (koulu, seurantalo, asuntorakentaminen) sekä myöhemmästä ammattioppilaitostoiminnasta syntynyt historiallisesti kerroksellinen ympäristö puistoalueineen.
Elämys- ja käyttöarvoja (toiminta, saavutettavuus)	Saaren arvokkaassa kartanokeskuksessa toimii oppilaitos; Kartanoympäristö ja sen kyljessä oleva pieni kylä tukevat osaltaan Vanhan Porvoontien merkittävyyttä maisematienä; Hunttijärven vesistömaisema avautuu Haukankierroksella Kaatuvankalliolta, Hunttikalliolta ja Heponiemen uimarannalta.
Avainkohteita	Saaren kartanokeskus ja sen monipuolinen rakennuskanta ml. Pajamäen tiiliset työväen asuintalot, Villa Huntti; Kylällä oleva seurantalo ja kansakoulutalo, rintamamies-talojen ja liikennöitsijän rakennuksien rajaama kyläraitti.
Suojelutilanne	Maakuntakaava: Murroslaakson kulttuurimaisema Mäntsälässä – Kaukalampi, Etola ja Saari; Asetuksella suojeltu Saaren kartanoalue rakennuksineen; RKY-alue.
Ilmiöt	Ruotujakolaitos ja rusthollit; Kartanot ja siihen liittyvä puistokulttuuri ja teollinen toiminta; 1900-luvun alkupuolen edustuksellinen arkkitehtuuri; Torpparilaitos; Kansakoululaitos; Keskiaikaiset yleiset tiet; Linja-autoliikenne; Ammattioppilaitos; Terijoelta siirretyt huvilat.

LEVANNON HISTORIAA

Asukkaita	1918: 293 /1950: 376 / 1990: 244
Kylätyyppi	Talonpoikaiskylä: Isossajaossa 5 kantataloa; Suurtiloihin kuulunut Eerola (Iso-Jaakkola) yksittäistalona.
Liikenne	Päätien läheisyydessä, kylätien varrella; St 140; majataloja.
Elinkeinoja	Maatalous, meijeri, vesimylly, höyrymylly, pieni saha, tervatehdas; Yksityisiä ja osuustoiminnallisia kauppoja; Nykyään Tuottajatori Kotipiiri myymäläksi uudistetussa navettarakennuksessa.
Palveluja	Koulu 1924, lakkautettu.
Muuta	Kylä paloi 1865, vain yksi talo säilyi; Paloasema

Kuva: Levannon kautta kulkevalta kylätieltä avautuu kaukomaisema luoteeseen. Kärkölään suuntaava Vanha Porvoontie seurailee pellon reunaa aukean vastakkaisella puolella.

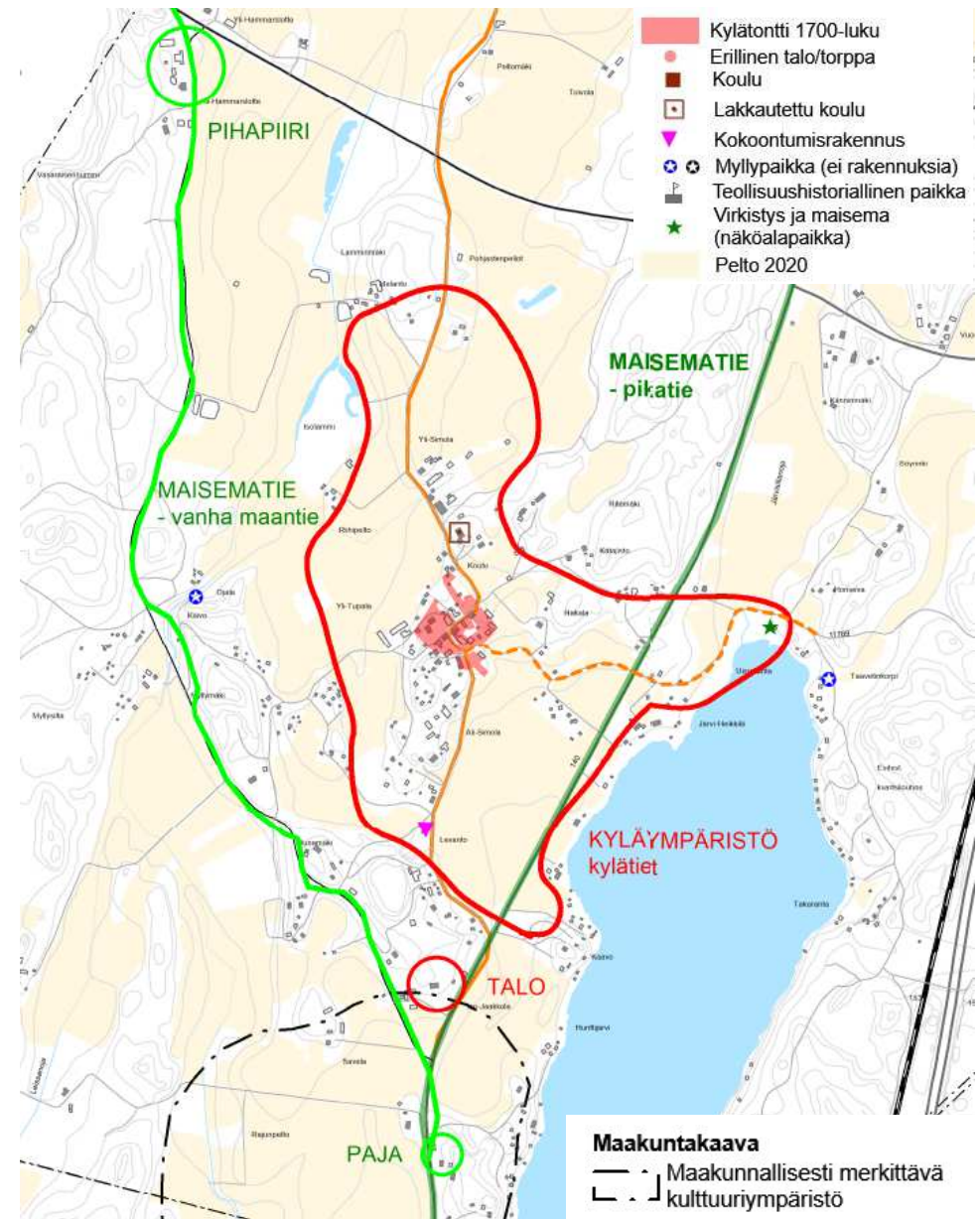
Kuva: Maatalo kylämäelle vievän tien varrella. Kylän kivenavettojen kvaaderit ovat punasävyistä graniittia.

Kuva: Levannon kyläraittia vanhassa ryhmäkylässä. Maataloja ja entisiä kauppoja.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Maaseutukylä
Jatkuvuutta	Kylän ja järven maisemallinen yhteys on säilynyt välille rakennetusta maantiestä huolimatta; ryhmäkylämäisyys säilyi kyläpalon jälkeenkin.
Muutosta	Palveluja lakkautettu; Maantie siirtyi 1950-luvulla lännestä idemmäksi, kyläkeskuksen ja järven väliin.
Ympäristö	Rykelmäkylä mäellä, järven läheisyydessä.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Tiivis tienristikylä muistuttaa isojakoa edeltäneestä rakennustavasta ja maanomistuksesta; Keskiaikainen maantielinjaus säilynyt kylän länsipuolella.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Kylän laajat viljelymaisemat osaltaan tukevat niin Vanhan Porvoontien kuin tien 140 merkittävyyttä maisematienä; Vesistömaisema avautuu Hunttijärven pohjoispään uimarannalta ja kylämäeltä.
Avainkohteet	Rykelmäkyläasutus mäellä; Kyläraitti Iso-Jaakkolasta Yli-Simolaan; Iso-Jaakkolan (Eerola) pihapiiri; Kivinavetat; Wikströmin paja.
Suojelutilanne	Maakuntakaava: Murroslaakson kulttuurimaisema Mäntsälässä – Kaukalampi, Etola ja Saari (Levannon kylän eteläosa).
Ilmiöt	Ryhmäkylä; Suurtilat; Keskiaikaiset yleiset tiet; Sotien jälkeinen valtatieverkon rakentaminen; Kivirakentaminen.

Kuva vasemmalla: Iso-Jaakkolan talo (Eerola)

5.2 KESKI- JA KAAKKOISOSAN KYLÄT

- MÄNTSÄLÄN KIRKONKYLÄ, kuntakeskus neljän tien risteyksessä, joen varrella
- SÄÄKSJÄRVI, ikivanhan Porvoon tien varrella

Kuva: Mäntsälän kirkko on seurakunnan neljäs kirkko. Sitä edeltäneet puukirkot sijaitsivat hieman etelämpänä hautausmaa-alueella.

Kuva: Kustaa Vaasan määräyksestä Suomen hallintokeskuksia eli linnoja ei saanut yhdistää kuin yksi yleinen tie. Säöksjärven kylä sijaitsi Porvoon ja Hämeenlinnan yhdistävän kruununtien varrella. Maantie oli reittinä tunnettu jo 1400-luvun lopussa. Brusilassa on säilynyt harmaiden hirsirakennusten pihapiiri. Säöksjärven kylä on Porvoonjokeen laskevan Saarenniitynojan (Ojaksi) varrella

Kuva: Mäntsälän kylä läänitettiin 1606, mutta asumakartano eli säteri perustettiin vuosisadan puolivälin jälkeen. Nykyinen päärakennus on vanhimmilta osin 1700-luvulta. Pohjoispäädyn jatke ja keskiosan korotus on tehty 1800-luvun jälkipuolella.

KIRKONKYLÄN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 989 / 1950: 2043 / 1990: 7995 / 2018: 11460
Kylätyyppi	Kirkonkylä; Kartano ja talonpoikaistaloja: Kunnan vanhimpia ja suurimpia kyliä; Isossajaossa 21 kantataloa, joista 10 uudistaloja; Paljon torppia, mäkitupia ja sotien jälkeen siirtoväen asutustiloja; Keskusta keskiaikaisen kylätontin kohdalla Mustijokeen laskevan Mäntsälänjoen varrella. Kirkko omalla mäellään.
Liikenne	Vanhojen valtateiden eli Porvoontien, Helsingintien ja Hämeenlinnantien risteyksessä; Taajama laajentunut 50-luvulla tehdyn suoran pikatien ympärille sekä Kerava - Lahti -oikoradan Mäntsälän aseman ympäristöön.
Elinkeinoja	Maatalous, Osuusmeijeri; Palvelualat: 1. maakauppa 1862; Teollisuus: oluttehdas, nahkurinliikkeitä, puusepäntehdas, juomatehtaita, tiilitehtaita, kenkätehdas, liikennöitsijöitä; Nykyään työpaikkoja eniten palveluissa ja jalostuksessa.
Palveluja	Kunnan ja seurakunnan hallinto ja keskeiset palvelut; kunnan 1. kansakoulu, kunnalliskoti, neuvola, terveyskeskus, yhteiskoulu mm.; Nykyään kunnan hallinto- ja palvelukeskus, jossa ala- ja yläkouluja (6), ammatillinen oppilaitos, päiväkoteja, kirjasto, vanhusten palvelutalo, neuvola, terveysasema, paloasema; Kirkko, seurakuntakeskus ja hautausmaa mm.
Muuta	Seurojentalo; Entinen elokuvateatteri Bio Rai; Pitäjätupa - kotiseututalo; Kirvun museo; Mäntsälän teatteri toimii kunnostetun osuusmeijerin tiloissa.

Kuva:
Keskustan rakentamisessa on siirrytty kaupunkimaisiin kerroslukuihin.

Kuva: Mäntsälän kyläpuoli vuonna 1968. Ensimmäiset asuntokerrostalot ovat nousseet jokirantaan ja tasakattoinen marketti ydinkeskustaan, vanhalle tienristille. Läpikulkuliikenne kulkee keskustan sivuitse uutta valtatieta pitkin.

Kuva: Ensimmäinen tiivis asuntoalue keskustan liepeille syntyi 1960-1970-lukujen vaihteessa, jolloin ruvettiin rakentamaan Kartanonpelto-nimistä asuntoaluetta. Maat oli ostettu Mäntsälän kartanolta.

KULTTUURIHISTORIALLINEN LUONNE 2020

Luonne	Keskustaajama, kirkonkylä.
Jatkuvuutta	Kirkonkylä säilynyt kunnan keskustaajamana; Vanha kyläraitti nykyään pääkatu; Kirkonmäen miljöö historiallisesti monipuolinen.
Muutosta	Taajaman laajentunut vanhoille peltomaille neljän tien suunnassa; Kunnan hallinto siirtynyt kirkonmäeltä kyläpuolelle pikatien varteen; Kyläpuolella puurakennukset purettu lähes kokonaan; vanhimmat kivitalot 1920-30-luvulta, Keskuskadulla 40-50-luvuilta.
Ympäristö	Jokilaaksossa sijaitseva tievarsitaajama; Joen merkitystä lisätty puistorakentamisella; Mäellä sijaitseva kirkko on taajaman kiistaton maamerkki, joka näkyy lähestymismaisemissa; Maa-aineksenotto muokannut 1900-luvun alkupuolella keskustan pieniä harjumäkiä.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Mäntsälänjoen silta, vesi- ja maareitin leikkauspiste; Kirkon, kartanon ja kunnan pitkäaikaisesta rinnakkaiselosta muistuttava Kirkonmäen alue rakennuksineen; Läänityslaitoksen synnyttämä kartano; Kolme kunnantaloa kunnallisen itsehallinnon eri kehitysvaiheista; Vanhat Porvooseen ja Hämeenlinnaan vievät tiet juontavat valtion linnalääneihin perustuvasta hallinnosta; Pääkatuna säilynyt kyläpuolen vanha raitti; Osuuskunta-aatteen alkuvuosiin ajoittuva kirkonkylän kivinen osuusmeijerirakennus; Kartanotalouden ja asutustoiminnan synnyttämä pohjoinen lähestymismaisema; Maaseudun vilkkaimpiin liikennepaikkoihin lukeutuneen kirkonkylän linja-autoasema ja suora nelostie ovat osa 50-luvulla toteutettua mittavaa kansallisen tieverkon rakentamista.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Kirkonmäen miljöö ja siltapaikka muodostavat historiallisesti ja kyläkuvallisesti vaikuttavat kokonaisuuden ja yhden Vanhan Porvoontien rakennetun kulttuuriympäristön kohokohdista; Kirkontorni on maisemallinen dominantti, joka liittyy taajaman pohjoispuoliseen erityisen vaikuttavaan lähestymismaisemaan.
Avainkohteet	Kirkonmäki ml. kirkkomaa, kirkkoherranpappila ja Mäntsälän kartanoalue; Vanha Porvoontie; Vanha

kunnantalo, pitäjätupa, vanha seurakuntatalo; jokirannassa Seurala; Keskuskatu eli vanha Helsingintie sekä Vanhan Porvoontien risteys; Nykyinen kunnantalo; Pohjoinen peltoalue; Anttila (ent. kunnalliskoti).

Suojelutilanne
RKY: Mäntsälän kirkonmäki; Maakuntakaava: Mäntsälän kirkon ja kartanon ympäristöt: ks. kartta 2b yleiskaava- ja asemakaavasuojele

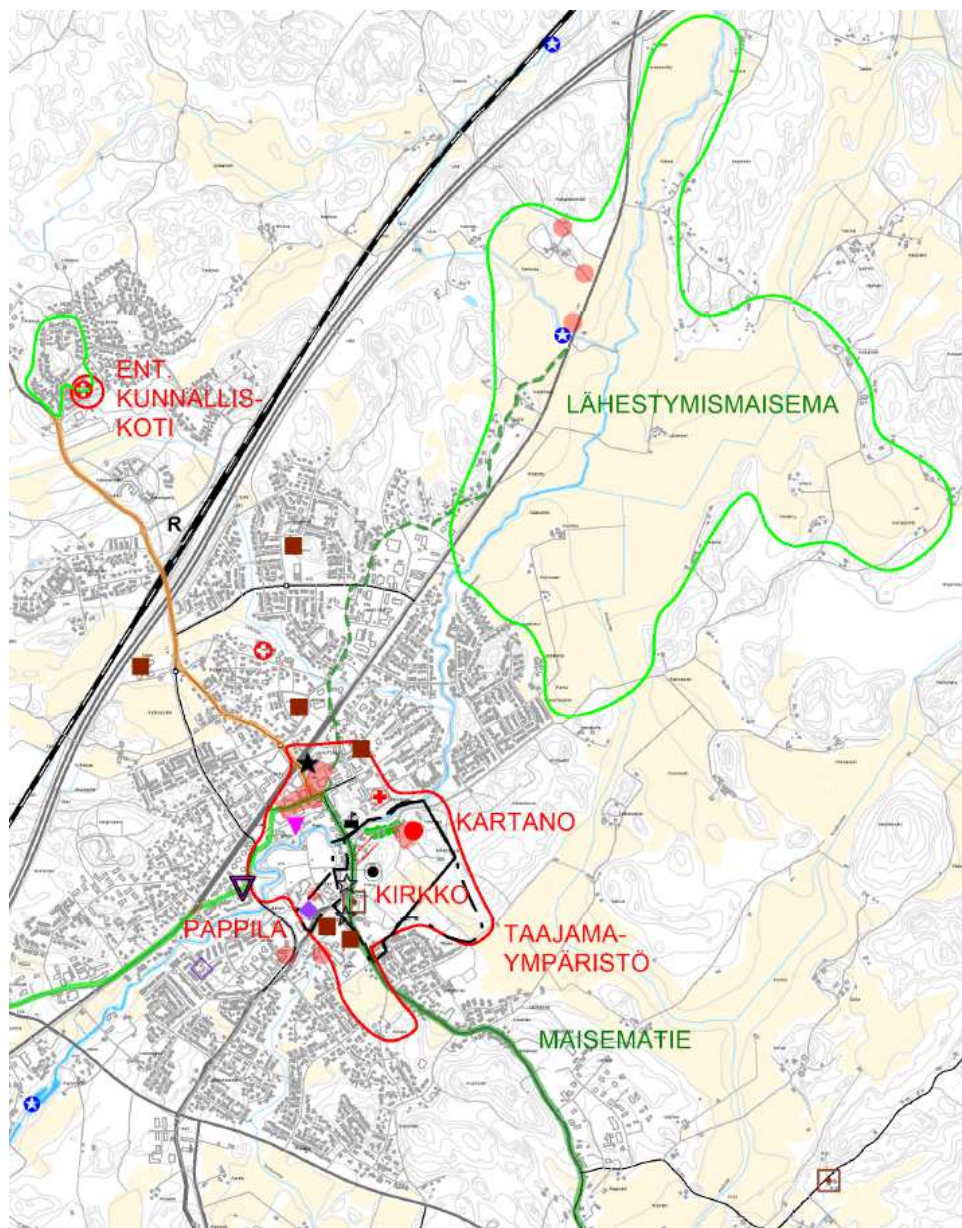
Ilmiöt
Kunta; Seurakunta; Kirkonkylä; Kartanolaitos; Seurakunnan virkatalot; Keskiaikainen valtatie; Sotien jälkeinen valtatieverkon rakentaminen; Kaupan ja pankkien rakennustoiminta; Pyörökaarityylin tiilikirkot; monumentaalinen kunnantalorakentaminen.

Kuva: Nykyisen kunnantalons keskellä on arkkitehti Arto Sipisen töille tunnusomainen avara ja valoisa sisääntulohalli.

Kuva: Vanhempaa kunnallista rakentamista edustaa arvokkaasti maatilakunnalliskodin päärakennus vuodelta 1925. Suunnittelijana oli sosiaaliministeriön arkkitehti Martti Paalanen.

- Kylätontti 1700-luku
- Erillinen talo/torppa
- Kartano
- Kirkonmäen tiivis puutaloasutus
- Myllypaikka
- Pappila
- Entinen pappila
- Kunnantalo
- Entinen kunnan toimitalo
- Koulu
- Lakkautettu koulu
- Terveysasema
- Entinen terveydenhuollon rakennus
- Teollisuushistoriallinen paikka
- Kokoontumisrakennus
- Purettu kokoontumisrakennus
- Näkymä

Kuva: Pitäjänkokousten pitopaikaksi rakennettu hirsirakennus toimi pitkän aikaa kunnantupana.

Kuva: Ensimmäinen varsinainen kunnantalo valmistui 1935. Sen suunnitteli rakennusmestari Väinö Siikonen Uudenmaan Maanviljelysseuran Rakennustoimistosta.

SÄÄKSJÄRVEN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 885 / 1950: 932 / 1990: 598 / 2018: yli 800
Kylätyyppi	Talonpoikaiskylä; Kunnan vanhimpia ja suurimpia kyliä; Iso-jaossa 13 kantataloa ja 20 uudistaloa; Paljon mäkitupia ja runsaasti siirtoväen asutustiloja; Inkala toinen kunnassa olleista sotilasvirkataloista; Kolme vanhaa asutusrykelmää, kylätontti keskikylän kohdalla; Nykyään asutusta vaihtelevalla tiheydellä vanhan maantien matkalla.
Liikenne	Keskiaikaisen Porvoontien varrella (yhdistie 11734); uusi Porvoontie kt 55 rakennettu kylän ulkopuolelle; Pukkilaan vievä st 162; Postitalo; Kestikieväri
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous; Vesimyllyjä, sahoja; Viisi tulitikkutehdasta, tiilitehdas; Nykyään kivilouhimoita.
Palveluja	Kouluja kolme, joista vanhin toiminnassa (1891-1901, 2004)
Muuta	Toiminnassa Louhilinna; Kolerahautausmaa; Asekätkennän muistomerkki; Viiden tulitikkutehtaan muistomerkki; Pohjoispään seurahuone (palanut).

Kuva: Vanhimmat talotontit löytyvät peltojen ympäröimiltä kumpareilta vanhan maantien varrelta. Kuvassa näkymä kylätontilta luoteeseen. / Outi Kampman 2019.

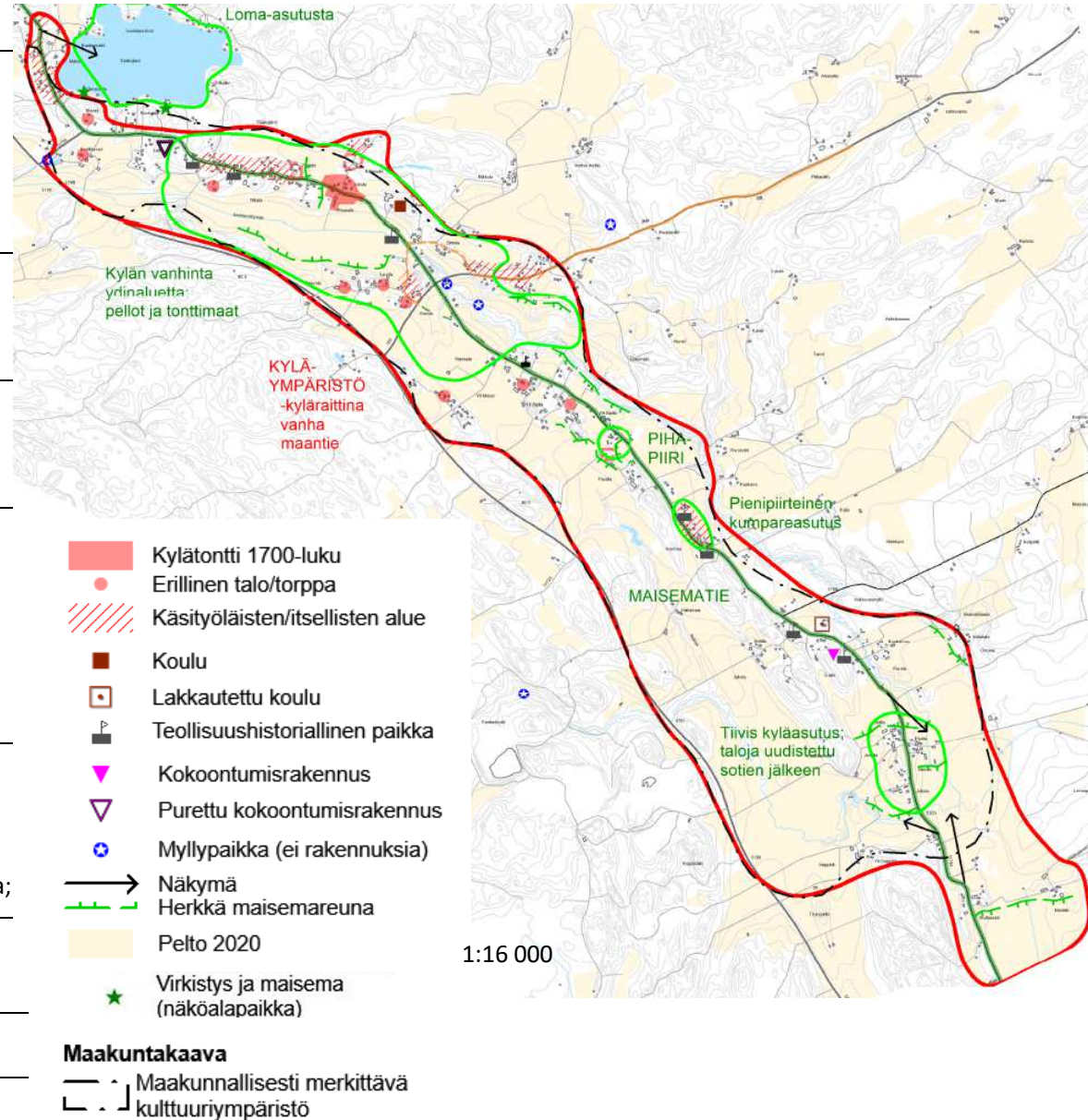
Kuva: Kylän eteläosissa tieltä avautuu pitkiä viljelymaisemanäkymiä.

Kuva: Säcksjärven ranta-asutusta. Rantaviivalle rakennetut saunat on perustettu ennen rantarakentamista rajoittavaa rakennuslakia (1969).

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Maaseutukylä; Teollisuuden vaikutusta; Vanha liikenneväylä
Jatkuvuutta	Vanha tie seurailee maaston muotoja; Tien ja ympäröivän asutuksen mittakaava säilynyt maaseutukylälle luonteenomaisena; Peltomaisemaan sisältyvät sarkapellot, edelleen asutut isojakoa edeltäneet kylä- ja talotontit; Maareformien vaikutuksesta muodostuneet talorykelmät ja itsellisten alueet.
Muutosta	Palvelut vähentyneet; Teollisuus on siirtynyt muualle vanhan tien varrelta; Autioituneita asuinrakennuksia näkyy etenkin itsellisten alueilla; Uusi Porvoontien (kt 55) siirsi liikenteen kyläasutuksen ulkopuolelle 1970-luvun alussa.
Ympäristö	Puro- ja jokilaakson tienvarsikylä, jossa vaihtelevan tiivis nauhamainen, peltojen jaksottama asutus muodostuu maataloista ja pientaloasutuksesta; Lähinnä tietä asutusta moreeni- ja kalliokumpareilla, reunoilla hiekka/soramaille.
Dokumentti-arvoja	Historiallisesti monipuolisena säilynyt kyläympäristö ja parhaiten säilynyt etelä-pohjoissuuntainen keskiaikainen tielinja Uudellamaalla; Rakennushistoriallisilta piirteiltään säilynyttä talonpoikaista rakennuskantaa ja itsellisten asuintaloja 1800-luvulta ja 1900-luvun alkupuolelta; Harvinaisen autenttinen Brusilan pihapiiri; Vanha kylätontti ja sillä sijaitseva Inkala, toinen kunnan sotilaspuustelleista.
Käyttö-arvoja	Kyläasutus ja yhtenäiset viljelymaisemat ovat hyvin saavutettavissa ja alue tukee Vanhan Porvoontien merkittävyyttä maisematienä; Louhilinna vuokrattavana juhla- ja tapahtumatila; pienen järven rannalla Mäntsälän retki ry:n Katrinrannan sauna sekä uimaranta ja venevalkama;
Avainkohteet	Vanha Porvoontie; Kylän ydinalueen vanhat maatalot ja pellot; Kylätontti; Manni, Brusila, Louhilinna, vanhat kansakoulutalot.
Suojelutilanne	Maakuntakaava: Sääksjärven tienvarsi-asutus; Nauhamainen kylä jo 1400-luvulla tunnetun tien varressa.
Ilmiöt	Keskiaikainen maantie; Maareformit eli kylärakenteen hajoaminen; Tulitikkuteollisuus; Seurantalot; Kansakoululaitos.

5.3 POHJOIS- JA LUOTEISOSAN KYLÄT

- Oitintien yhdistämät SULKAVA ja OLKINEN, sivummalla rajakylä MAITOINEN
- NIKINOJA pohjoisin kylä Kärkölän Lappilaan vievällä tiellä

Kuva: Sulkavan Linnaisten kartanoon liittyvä vaikuttavan laaja suorien peltoteiden halkoma viljelyaukea, johon ei liity muuta asutusta.

Kuva: Olkisten peltoaukeilla on sotien jälkeen rakennettuja talouskeskuksia.

Kuva: Nikinojantien varrella oleva vanha asutus ja entinen Nikinojan kansakoulutalo (vasemmalla) ovat peltomaita ylempänä, mäenharjanteella. Koulu liittyi oppivelvollisuuslain toteutukseen ja on rakennettu 1924 arkkitehtitoimistossa Borg, Sirén ja Åberg laaditun mallipiirustuksen mukaan./ Outi Kampman 2019.

Kuva: Mäntsälän Maitoisissa on harvaa asutusta. Kuvassa näkyy Anttila, toinen alueen vanhoista asuinpaikoista. Koulut ja kaupat ovat olleet kunnan rajan toisella puolella Hausjärven Maitoisissa.

SULKAVAN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 246 / 1950: 485 / 1990: 232 / 2018: noin 250
Kylätyyppi	Kartanokylä; Lepaan ja Harvialan läänityksiä; Isossajaossa 2 kantataloa; Kaksi asutuskeskittymää, toinen kartanon lähellä, toinen jokirannassa sahanpaikan luona; Iso torpparilaitos, paljon sotien jälkeen perustettuja asutustiloja.
Liikenne	Mustijoen yläjuoksulla; Sahakylä päätien eli vanhan Hämeenlinnantien ja Kärkölään vievän yhdystien risteyksessä; Kartanoseutu Kärkölän tien varrella; Postiasema; Kestikievari; IVO:n kantasähköverkko 1927.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous ja teollisuutta; Kartanon vientisaha ja verkatehdas, kartanon meijeri, vesimylly, höyrymyllyjä, tiilitehdas sotien jälkeen; Yksityisiä ja osuustoiminnallisia kauppiaita.
Palveluja	Koulu 1894-2010
Muuta	Linnaisten karjanhoitokoulu; seuratalo Toukola (Mms, Pvy); Linnaisten Stjernvall-suvun hautapaikka Hautaholma.

Kuva: Sulkavan entinen kansakoulutalo asettuu Linnaisista erotetun Sulkavan kartanon peltomaiseman reunalle.

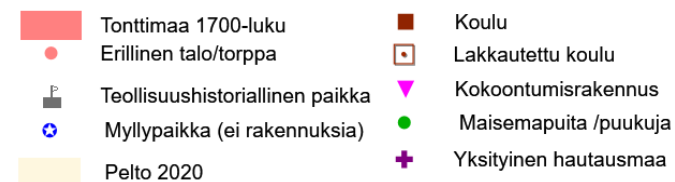
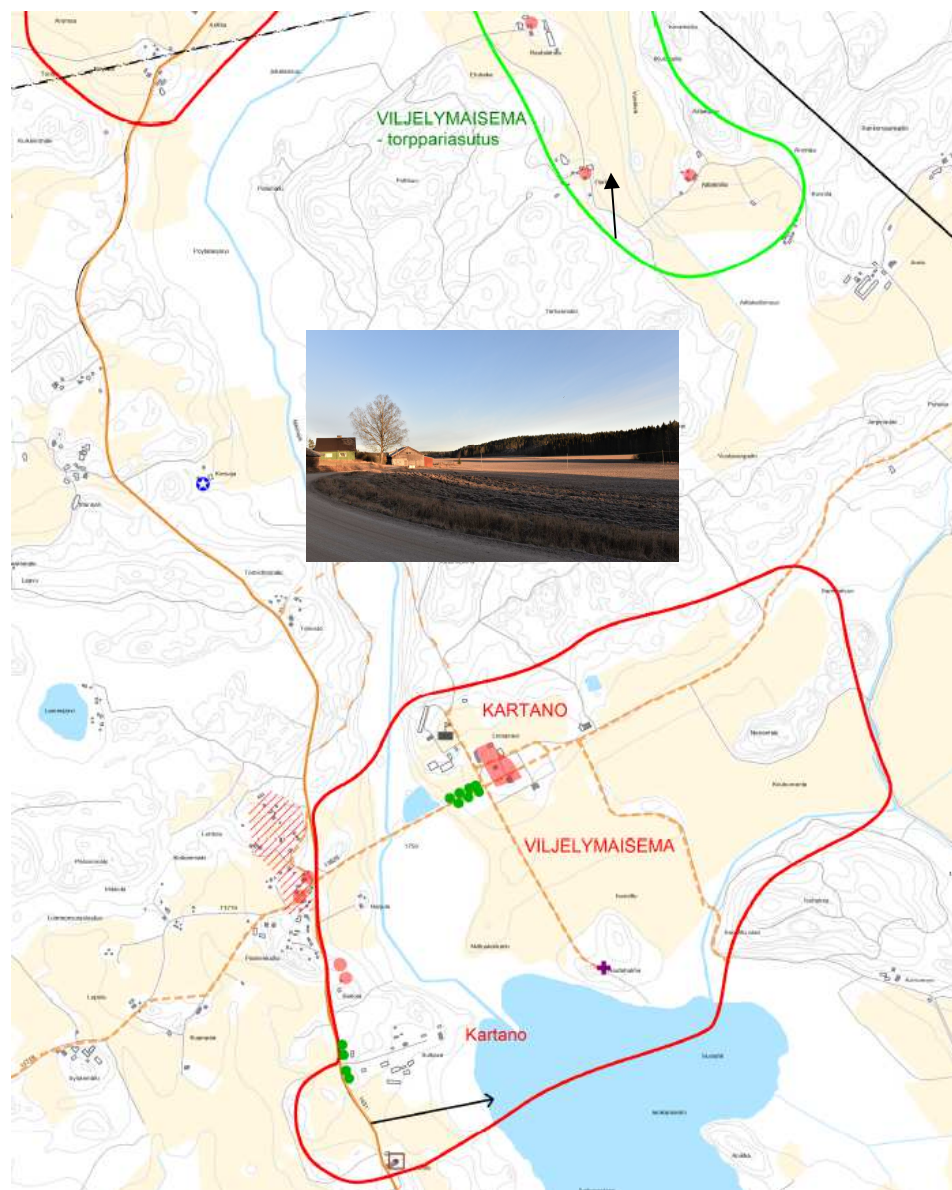
Kuva: Pitkä puukuja on vanhoille kartanoympäristöille tyypillinen tilanjakaja. Linnaisissa puut ovat lehmuksia. / Outi Kampman 2019.

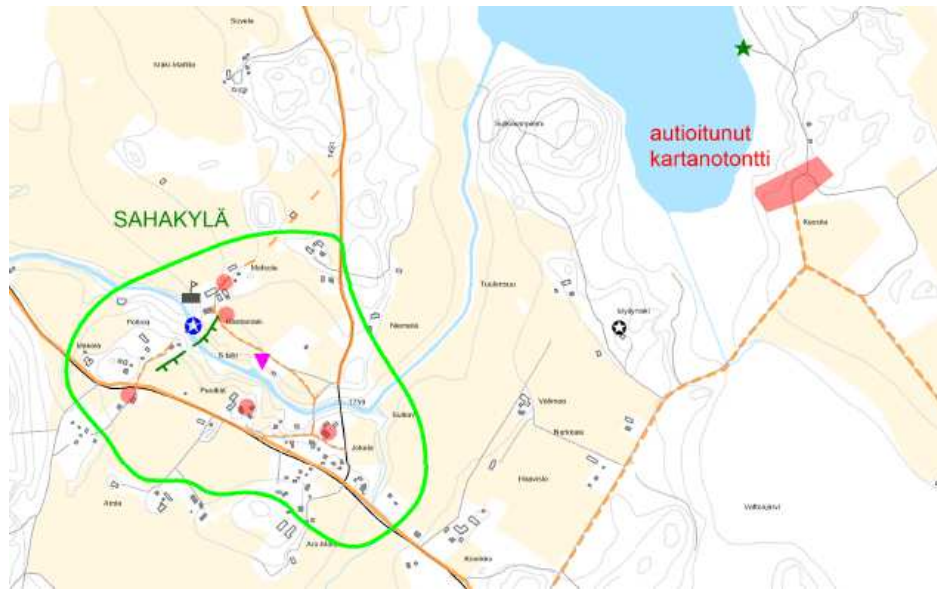

Kuva: Sulkavan sahakyläksi kutsutun asutusrykelmän kohdalla on ollut vesimyllyjä ja kartanon vesivoimalla toiminut vientisaha 1700-luvulla ja vielä 1850-luvulla. Kuvassa Sahakylässä säilynyt vanha Petrellin kievari- ja kauppatalo.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Kartano- ja torpparikylä (vanhaa rälssiä, säteri 1770-luvulla, myöh. kolme kartanoa); Tehdaskylä; Harva asutus pohjaa torppiin ja asutustoimiin.
Jatkuvuutta	Linnaisten kartanon peltoaukeat ja avara talouskeskus sekä tienvarren mäkialueen kerroksellinen pientaloasutus; Sulkavan kartanon rajatumpi rantapeltomaisema ja tienvarsimännikkö; Sahakylän pientalovaltainen kyläasutus tienristillä, jokirannassa.
Muutosta	Maantien oikaisu ja uusi silta sekä palveluiden loppuminen on muuttanut Sahakylän luonnetta; Linnaisten kartanon rakennuskanta modernisoitu; Kassilan kartano hävinnyt.
Ympäristö	Kartanokeskukset Sulkavanjärven ympäristössä; Kaksi pientalovaltaista asutusaarekta maantien varrella; Suurelta osin harvaan asuttua peltokylää.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Kylärakenne, josta puuttuvat isot talonpoikaistalot, ilmentää vanhaa kartanotaloutta; Linnaisten kartanon talouskeskuksen geometrinen tieverkko ja viheralueet sekä puukuja ja yksityinen hautausmaa; Linnaisten kartanon sahateollisuuden synnyttämä asutusaareke, Sahakylä, josta kehittyi myöhemmin kylälle palvelukeskus.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Vaikuttavimpia kulttuurimaisemia ovat kartanoihin liittyvät laajat viljelymaisemat, joista vain Sulkavan kartanon pienmaisema jää maantien varteen; Sahakylän jokirannassa on juhla- ja harrastustoimintaan vuokrattava seurantalou Toukola.
Avainkohteet	Linnaisten kartanon kulttuurimaisema; Sulkavan kartano ja kansakoulutalo; Sahakylässä Toukola ja Petrellin kauppa- ja kievaritalo.
Suojelutilanne	-
Ilmiöt	Kartanotalous ja siihen liittyvä puistokulttuuri ja teollinen toiminta; Torpparilaitos; 1900-luvun asutuslait

Kuva: Kassilan kartanon paikalla kasvaa kuusimetsää. Vanhasta puistosta muistuttaa enää tieverkko ja muutamat iäkkäät puistopuut.

Kuva: Oitintien ja Kärköläntien risteuksen kyläasutus ei muistuta paikan teollisuushistoriasta muuten kuin Sahakylä-nimellään. Kaupalliset palvelut ovat loppuneet ja vanha kyläraitti hiljentynyt. Maanteiden tieoikaisut ja uusi siltapaikka ovat osaltaan muuttaneet kyläkuva.

Kuva: Peltojen keskellä näkyvät Sahakylän talot ovat vanhan sahapaikan kautta kulkeneen tien varrella. Vesiuoman ylitystä ei enää ole.

NIKINOJAN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 197, 1950: 272, 1990: 89, 2018: noin 70
Kylätyyppi	Talonpoikaiskylä (ollut läänitettyä); Isossajaossa 4 kantataloa, joista kolme uudistaloa.
Liikenne	Paikallisen yhdyntien varrella: 1930-luvun maantie Mäntsälä – Kärkölä kulkee vanhan kyläkeskuksen halki.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous, vesimylly ja höyrymylly; Yksityisiä ja osuustoiminnallisia kauppoja.
Palveluja	Koulu 1922 -1969.
Muuta	Kylätalona Nikinojan koulun entinen huoltorakennus (1962)

Kuva: Nikinojan kylätontilla viimeksi olleiden maatalojen päärakennukset ovat autoituneet ja pahasti ränsistyneet. Entiset kaupat ja pientalot ovat vielä merkinä vanhasta kyläkeskuksesta.

Kuva: Nikinojan Saaristo sijaitsee aivan Kärkölän ja Mäntsälän rajalla. Talonpoikaistalon pihapiiri tienvarsipuineen on hieno porttiaihe ja hyvin säilynyt päärakennus maisemapiste pohjoisen suuntaan.

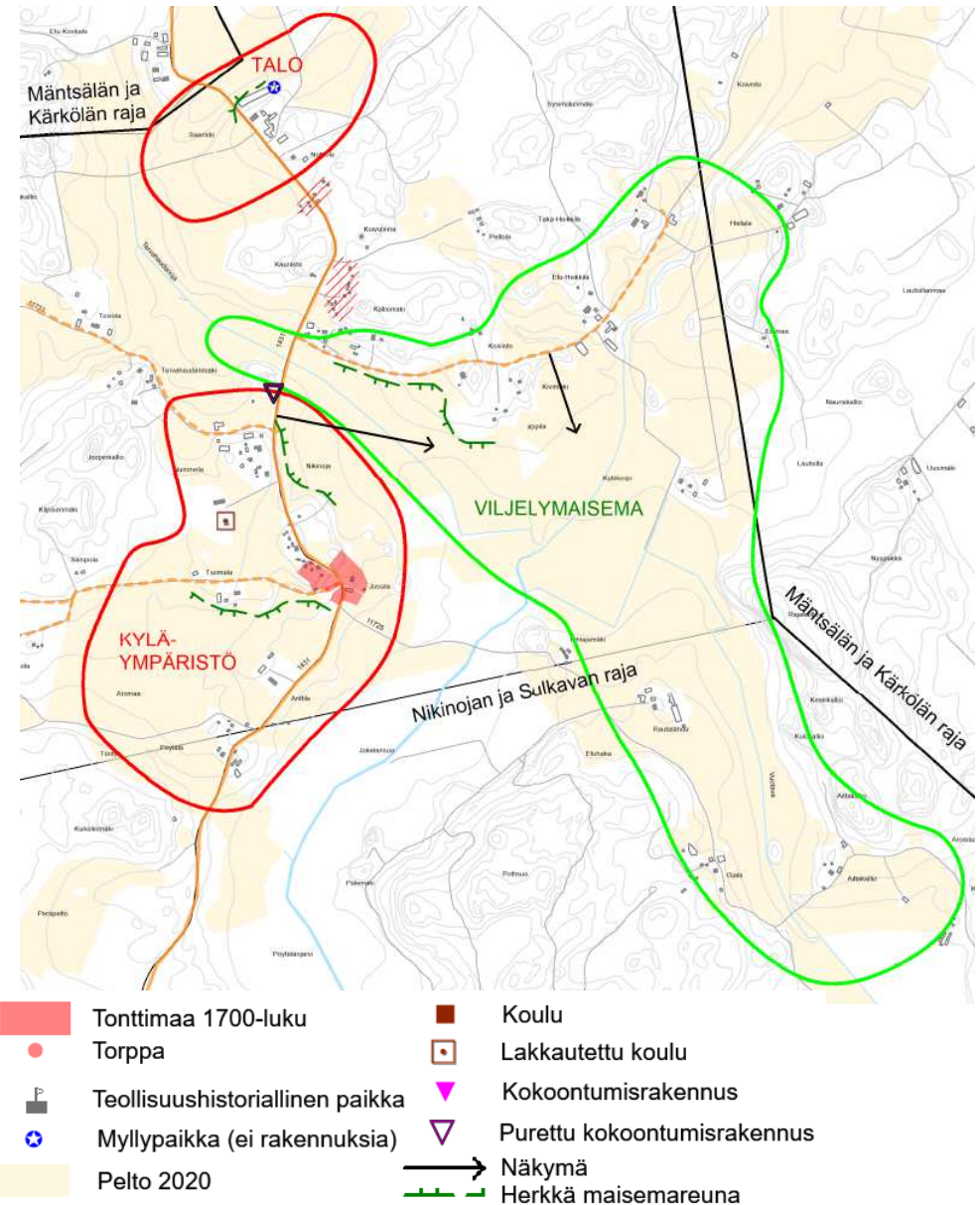
Kuva: Kumpuilevat metsät reunustavat loivapiirteistä viljelylaaksoa, jossa eri suunnilta tulevat ojat yhtyvät Sulkavanjärveen laskevaksi Nikinojaksi.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Maaseutukylä
Jatkuvuutta	Maaseudun elinkeinotoiminnan synnyttämä asutusrakenne ja maisemat; Kylätiet vanhoille yksittäistaloasutuksille.
Muutosta	Talojen autoitumisesta johtuva rakennusten ränsistyminen.
Ympäristö	Kumpareinen tienvarsikylä, yksittäistöaloja sivulaaksojen rinteillä.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Kylärakenne: yhden tai kahden talon osakokonaisuuksista muodostuva kylämaisema ilmentää isonjaon vaikutusta; Talonpoikaistilojen puu- ja tiilirakentaminen 1900-luvun vaihteessa ja alkuvuosikymmeninä.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Vanhin kyläasutus ja viljelymaisemat sekä esimerkit 1900-luvun alun talonpoikaisesta rakentamisesta ovat tavoitettavissa yleiseltä tieltä; Sivummalla Etu-Heikkiläntieltä avautuu pitkä näkymä viljelylaaksoon aina Sulkavan Vuotavan laakson alueelle saakka.
Avainkohteet	Kylän vanha palvelukeskus yhdellä kotipeltoihin liittyvistä asutuista kumpareista; Entinen koulutalo ja Saaristo; Nikinojan ja Vuotavan peltomaisema.
Suojelutilanne	-
Ilmiöt	Isojako ja yksittäistöaloasutus; Kansakoululaitos; Talonpoikainen puurakentaminen 1900-luvun alussa.

Kuva: Etu-Heikkilän talouskeskus sijaitsee Sulkavan Vuotavalle jatkuvan peltomaiseman pohjoisreunalla.

OLKISTEN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 134 / 1950: 136 / 1990: 62 / 2018: noin 67
Kylätyyppi	Pieni kartanokylä; Lepaan ja Harvialan vanhaa läänitystä; Isossajaossa yksinäistalokylä; Väkilukuun suhteutettuna kylä vastaanotti paljon siirtoväkeä.
Liikenne	Päätien varrella: vanha Hämeenlinnantie; Kestikievari, Postitalo; Paikallistie Olkinen-Kuruntie
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous, kartanomeijeri, höyrymölly, tiilitehtaita 2 kpl sotien jälkeen.
Palveluja	Koulutalo 1908-1965.
Muuta	IVOn kantasähköverkko 1927.

Kuva: Olkisten yksinäistalokylän rälssitilasta muodostui kartano 1800-luvun alussa. Puiston ympäröimä päärakennus (1905, arkkitehti A. Nybeg) ja erillinen maatalousrakennusten ryhmä sijaitsevat peltoaukean reunalla. / Outi Kampman 2019.

Kuva: Kylän toinen vanha talo on Jaakkola, jonka päärakennus valmistui 1918.

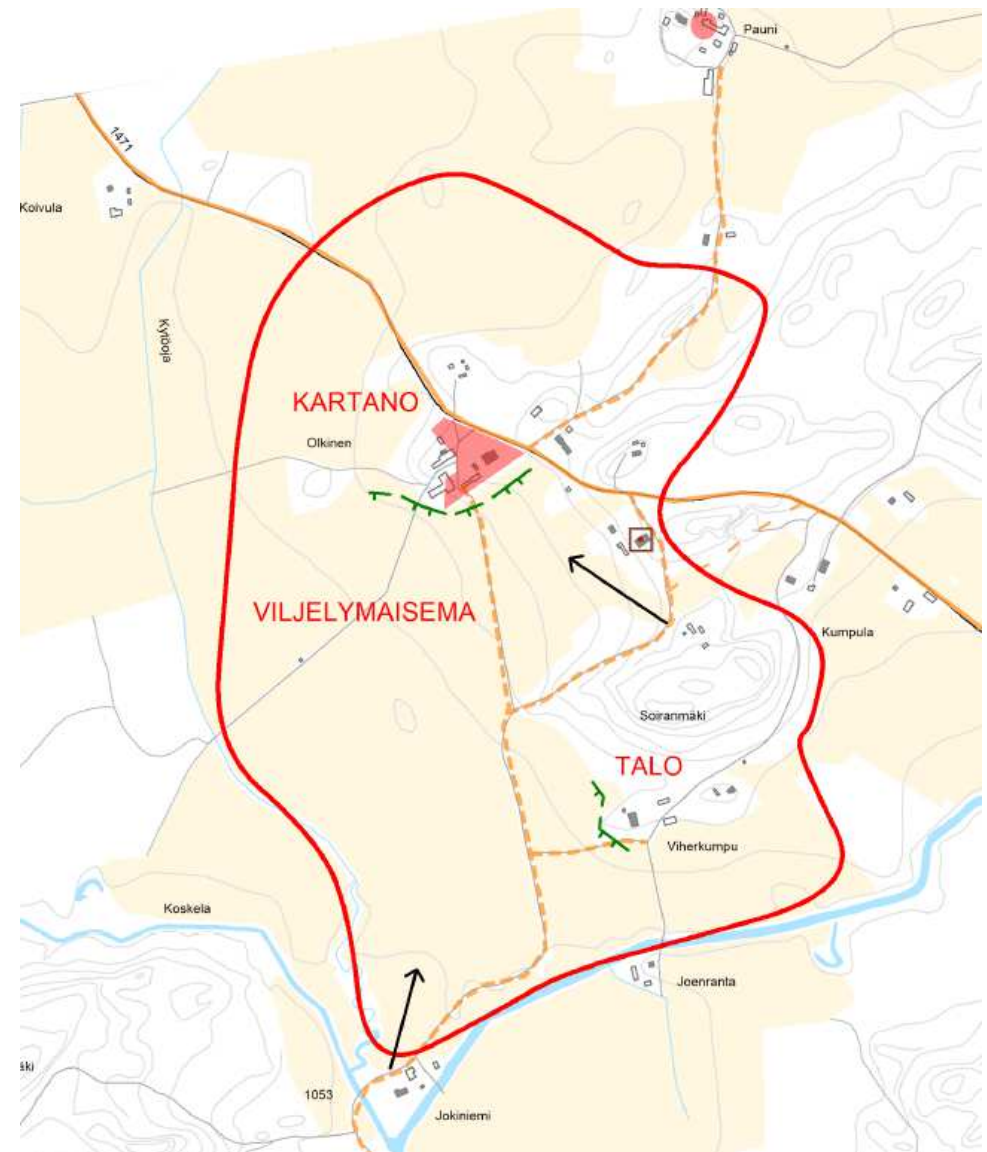
Kuva: Nikinojalla näkyy savitiilestä tai puusta tiilipilareilla rakennettuja maatalousrakennuksia 1900-luvun kolmelta ensimmäiseltä vuosikymmeneltä. Tiiliteollisuutta oli lähellä Oitissa, ja hieman myöhemmin Kärkölen Lappilassa. Kuvassa on Olkisten kylän Jaakkolan navetta.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

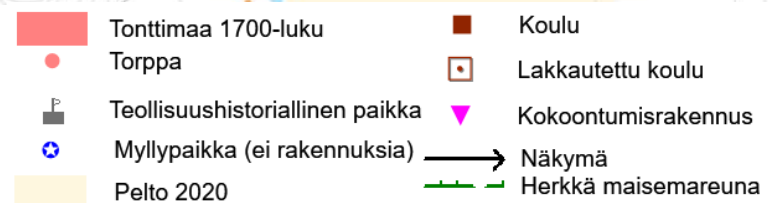
Luonne	Maaseutukylä, suurtilatalouden vaikutusta
Jatkuvuutta	Kahden keskeisen talon, Olkisten kartanon ja Jaakkolan, perinteikkäät pihapiirit; Avarat viljelymaisemat, vanhan maantien linjaus ja kylätie kartanolta Maitosiin.
Muutos	1940-luku toi hetkellisesti lisää asutusta, sen jälkeen on väkiluku pienentynyt ja palvelut vähentyneet; Taloja on jäänyt autioksi tai vapaa-ajanasunnoiksi.
Ympäristö	Harvaan asutettu peltokylä Mustijoen-Mustajoen laakson reunalla.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Yksinäistalokylän luonne: kartano vanhan yleisen tien varrella; Kartanon ja Jaakkolan pihapiirit, joissa 1900-luvun alun puu- ja tiilirakennuksia.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Kartanomiljö ja sitä ympäröivä laaja viljelymaisema ovat saavutettavissa vanhalta Hämeenlinnan tieltä.
Avainkohteet	Olkisten kartano; Jaakkola (Viherkumpu)
Suojelutilanne	-
Ilmiöt	Kartanolaitos ja siihen liittyvä puistokulttuuri; Yksinäistalokylä; Tiilirakentaminen.

Kuva: Olkisten kartanon talouskeskus on kaukomaiseman katseenvangitsija.

1:8000

MAITOISTEN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 23, 1950: 45, 1990: 28, 2018: 29
Kylätyyppi	Talonpoikaiskylä, isossajaossa 2 kantataloa; Entistä Harvialan lääniä, kartanotorppia 2; Kylän väkimäärään suhteutettuna paljon siirtoväen asutustiloja.
Liikenne	Sivussa pääteistä; Yhdystie Olkinen – Kuruntie kulkee jokirannassa siirtyen Hausjärven puolelle.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous; vesimylly ja tuulimylly.
Palveluja	Koulu Hausjärven puolella, lakkautettu.
Muuta	Kunta- ja maakuntarajan jakama kylä.

Kuva: Anttila, toinen kylän vanhoista asuinpaikoista. Kuvattu Hausjärven puolelta.

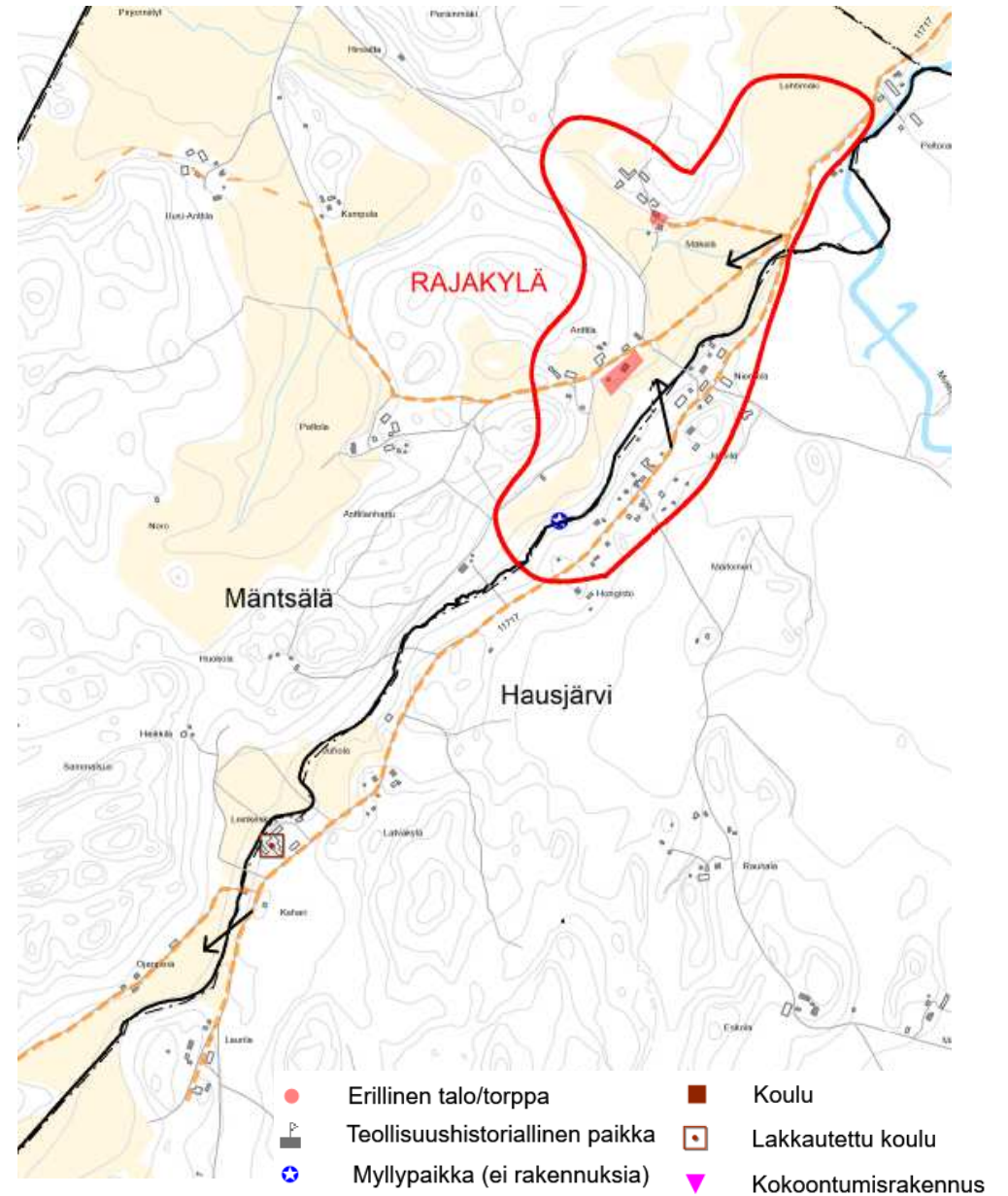
Kuva: Mäkelä, toinen kylän vanhoista asuinpaikoista. Kuvattu Hausjärven puolelta.

Kuva: 1900-luvun alkupuolen talo kapean puronvarsipellon ja metsän reunavyöhykkeellä.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Maaseutukylä; rajakylä.
Jatkuvuutta	Asutus jatkunut kahdella vanhimmalla asuinpaikalla; Vanha siltapaikka; Vanhimpien talotonttien luona säilynyt 1800-luvulle palautuva avoin maisematila; uudemmat pellot sivummalla.
Muutosta	Asutuksen iästä kertova rakennuskanta vähentynyt vanhimpien talotonteilla; joen tuntumassa tapahtunut talojen autoitumista ja häviämistä
Ympäristö	Hajakylä; kapeassa Mustijoen sivulaaksossa, rinteilla; vastarannalla Hausjärven puolella kylän toinen puoli
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Rajan molemmin puolin sijainneen kylän vanha aluerakenne (Anttila ja Mäkelä, torpanpaikkoja)
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Alueelle tunnusomainen kylä- ja jokilaaksomaisema saavutettavissa Kuruntieltä avautuvina kauko- ja lähimaisemina (teiltä ja sillalta) [nauhmainen kylärakenne ja vanhaa rakennuskantaa erityisesti Hausjärven puolelta]
Avainkohteet	Kahden kunnan rajakylä; Anttila; Mäkelä
Suojelutilanne	-
Ilmiöt	Läänitykset; Torpparilaitos.

5.4 LOUNAISOSAN KYLÄT

- HIRVIHAARA ja OHKOLA vanhan Helsingintien varrella
- Ohkolaan kuuluva AROLA-JOKELANSEUTU ja
- Tuusulan Kellokosken taajamaan liittyvä Ohkolan HYÖKÄNNUMMEN TAAJAMA

Talonpoikaiskylä vanhan Helsinkiin johtaneen Mäntsälä-Tuusula -tien varrella. Kylien kehittämiseen vaikuttaneet tehtaat, kuten Hirvihaaran tulitikkutehdas ja Kaukaan rullatehdas, jälkimmäinen nykyään Hyvinkään kaupunkia, sekä Tuusulan Kellokosken ruukki.

Kuva: Hirvihaaran kyläkuvaan tuovat vaihtelua sen erityyppiset asutusrykelmät. Kuvassa koulu ja kylätietä reunustavaa pientaloasutusta.

Kuva: Ohkolan kylätontin taloja ryhmittyneenä vanhan Helsingintien varteen.

Kuva: Arola-Jokelanselua.

HIRVIHAARAN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 505, 1950: 613, 1990: 413
Kylätyyppi	Talonpoikaiskylä; Isossajaossa 10 kantataloa; tehtaanjohtajan kartano.
Liikenne	Päätien varrella, vanha Helsingintie.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous ja teollisuus, tulitikkutehdas, vesisaha ja -mylly, höyrysaha, puusepäntehdas, valimo, kutomo, villatehdas, tilameijeri; Useita kauppiaita, yksityisiä ja osuustoiminnallisia; Nykyään erikoisvalimo ja matkailuyritys entisessä kartanokeskuksessa.
Palveluja	Koulu aloittanut 1903; Kulkutautisairaala 1930-1960; Posti; Sotaorpojen ja -invalidien hoitokoti (NMKY, myöh. yksityinen); Helsingin kaupungin vanhainkoti 1952-89.
Muuta	Urheiluseuratalo Hirvilinna; Hiihtomaja; Kolerahauta.

Kuva: Vanha Helsingintie saapuu sivulaaksoa seurailleen Hirvihaaran kyläkeskukseen.

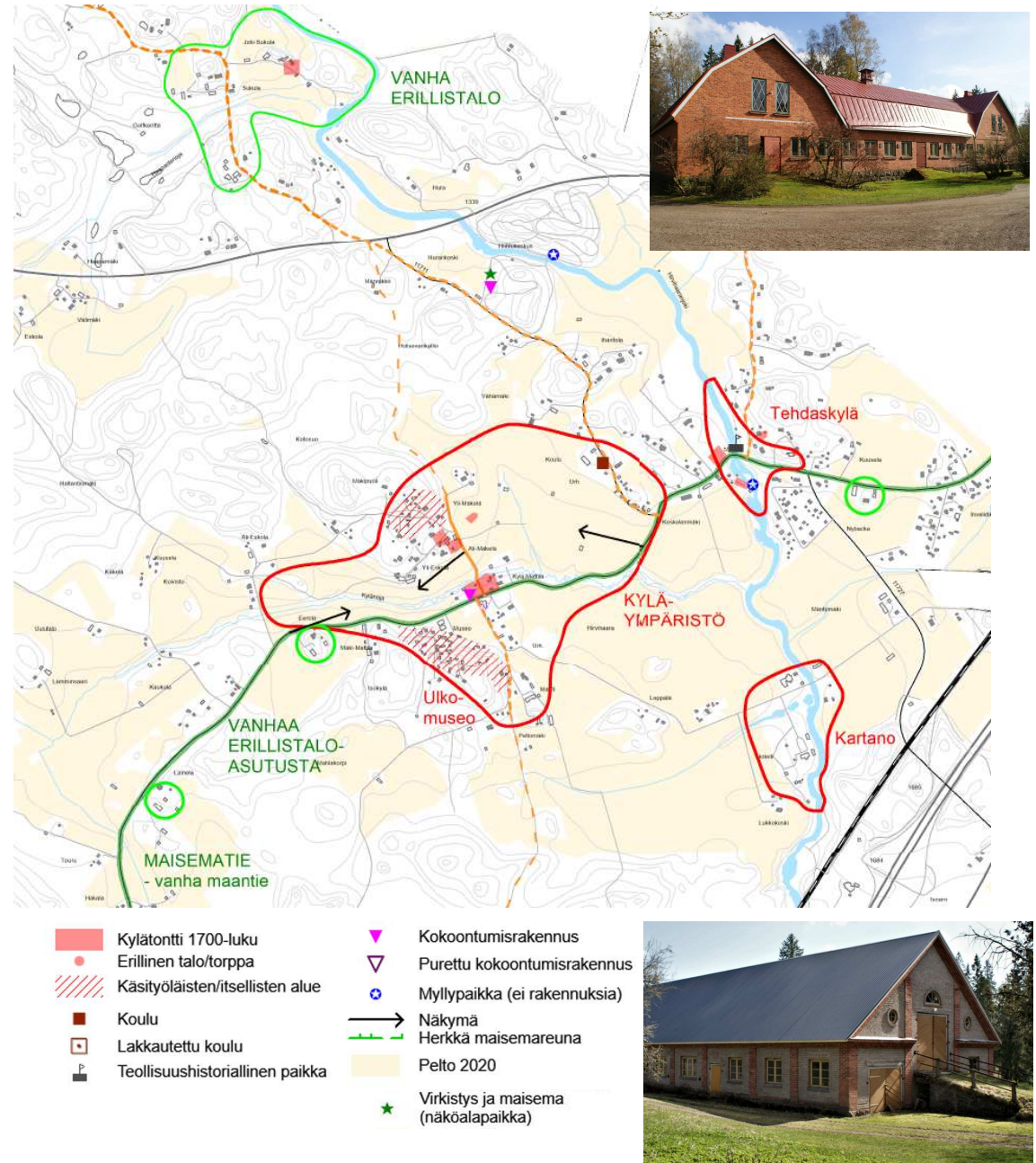
Kuva: Hirvihaaran kartanon syntyhistoria kytkeytyy kylän tulitikkuteollisuuteen. Arkkitehti Jarl Eklund on suunnitellut päärakennukset sekä liikemies Herman Holmbergille Hirvihaaraan (1918) että vapaaherra K. R. de la Chapellelle Saaren kartanoon (1929).

Kuva: Maantie ylittää kosken kaksiaukkoista kivisilta pitkin. Koskessa on säilynyt muurattuja kivirakenteita.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Maaseutukylä; Teollisuuden ja suurtilatalouden vaikutuksesta kylässä on pientalovaltaisia asutusrykelmiä.
Jatkuvuutta	Laajassa avoimessa maisematilassa säilynyt kyläasutusrykelmien ja jokilaakson yhteys; Yhtenäinen peltomaisema sisältää sarkapellot ja luonteeltaan erilaiset kyläalueet sekä Helsingintien.
Muutosta	Ei palveluja eikä teollisuutta kosken rannalla; Kartano toimi matkailualan yrityksenä ja navetassa on erikoisvalimo.
Ympäristö	Moniryhmäinen kylä Mustijoen pää- ja sivulaaksossa, jossa avointa tilaa jakavat moreeni- ja kalliokumpareet.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Historiallisesti monipuolisena säilynyt kylärakenne (vanhat kylätontit, itsellisten alueet ja tehdaskylä, vanhat yksittäistalot); Koskipaikan teollisuushistoriasta muistuttavat kivirakenteet; Kantatalojen ja kartanon rakennuskanta.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Kylätontit ja peltomaisema sekä koskinäkymä ovat saavutettavissa vanhalla maantieltä; Sepänmäen ulkomuseo ja Hirvihaaran kartano valmiita kulttuurimatkailukohteita; Hiihtomaja.
Avainkohteet	Isokylä ja Sepänmäki, Mäkipuoli, Koskelanmäki ja tehdaskylä, koskiympäristön kivirakenteet ja kivililta; Valko-Villa, Hirvihaaran kartano ja Sillankorva; Helsingintien kulttuurimaisema: vanhat yksittäistalot; Haapastenojan kulttuurimaisema.
Suojelutilanne	-
Ilmiöt	Ryhmäkylä; Maareformien vaikutus kylärakenteeseen; 1600-luvun yleiset tiet; Helsinki; Suurtilat ja teollisuus: Tulitikkuteollisuus; Tiilirakentaminen.

OHKOLAN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 1177 / 1950: 1536 / 1990: 1900
Kylätyyppi	Kunnan taloluvultaan suurimpia talonpoikaiskyläiä; Sotilasvirkatalo; Isossajaossa yhteensä 27 kantataloa, joista 12 uudistiloja; Runsaasti mäkitupia ja siirtoväen asutustiloja; Uusjako 1910-20-luvulla; Arola-Jokelassa herraskartano sekä Kellokosken ruukin ja Nummisten Ylikartanon torppareita, myöhemmin pienviljelystiloja.
Liikenne	Vanhan maantien varrella: Helsingintie 1600-luvulta; Kestikievari; Posti; Vanhoja kyläteitä Vähäkylälle ja Kaukaalle; Torpparikauden kylätiet Arola-Jokelanseudulta Kellokoskelle ja Nummisten Ylikartanoon.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous, Kaukaan rullatehdas ja vanutehdas (1952 liitetty Hyvinkäeseen), sahoja, pieniä myllyjä; Yksityisiä ja osuuskunnallisia kauppaliikkeitä, liikennöitsijä.
Palveluja	Kolme koulua; Ohkolan B-mielisairaala (nyt. psykiatrinen sairaala) Hyökännummella.
Muuta	Kolme seurantalaa; Mäntsälän kapina 1932 alkoi muistomerkillä osoitetulla Ohkolan työväentalolla; Kaksi kesäteatteria; Keravanjärvellä leirikeskusta ja huviloita.

Kuva: Ohkolassa uusjako siirretti taloja 20- ja 30-luvuilla, ja uuteen paikkaan tehdyt klassistiset rakennukset edustavat yleensä ajan rakennusmestarisuunnittelua.

Kuva: Mäntsälän toiseksi suurimman kylän ominaispiirteenä on laaja eheä jokilaakson viljelymaisema. Maasto on loivasti kumpuilevaa. Asutusta on harvakseltaan reunametsien luona tai peltomaisemaan työntyvillä pienillä kalliosaarekkeilla, joille vievät tiet kulkevat maiseman pääsuuntausta noudatellen.

Kuva: Vähäkylä. Ohkolassa vanhojen talojen sijoittuminen muistuttaa niin sarkajaon aikaisesta ryhmäkylästä kuin maareformien vaikutuksesta 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella. Jälkimmäiseen liittyvät uusklassistiset päärakennukset ja navetat.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

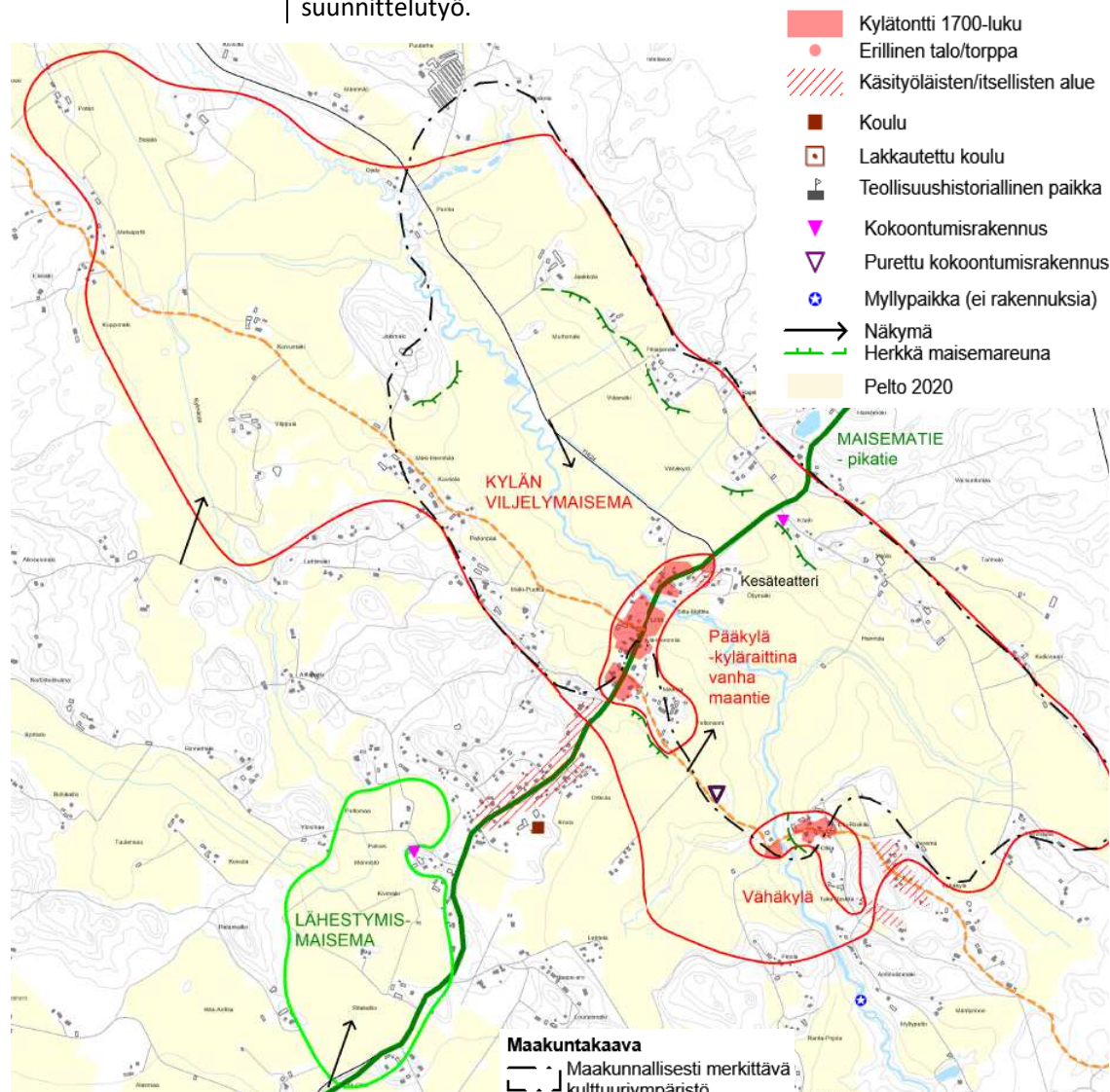
Luonne	Suuri maaseutukylä, jossa myös pientalovaltainen kylänosa; Erillään Hyökännummen taajama Kellokosken kyljessä sekä Arola-Jokelanseudun haja-asutuskylä.
Jatkuvuutta	Pääkylässä jäljellä talonpoikaisrakennuksia eri vuosikymmeniltä (ja autoituneita talontontteja); Sivummalla vanhaa yksittäistaloasutusta; Uusjaosta muistuttavat samankaltaiset klassistiset puutalot.
Muutosta	Koulun seudulla itsellisten asuinpiiri uudistunut sotien jälkeen pientalotaajamaksi; Haja-asutus levittäytynyt sivuteille, etenkin kylän eteläosissa vanhemman asutuksen sekaan tai kokonaan uusille alueille niin peltoalueilla, teiden varsilla kuin metsäalueilla; Paikoin autoitumisesta johtuvaa rakennusten ränsistymistä.
Ympäristö	Tienvarsi- ja peltokylä pientalovaltaisina osa-alueina Ohkolanjoen päälaaksossa; Pääkylä ja Vähäkylä viljelysten ympäröimiä.
Dokumentti-arvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Asuttuja ja autoituneita tontteja käsittävä pääkylän keskus ja sen laajentuma Arolan kyläntien alkupäässä sekä molemmissa säilyneet talonpoikaistalot ja Mäkelän sotilaspuustelli pihapiireineen; Vähäkylä ennen isojakoa asuttuna saarekkeena; Hyökännummen kehitykseen merkittävästi vaikuttanut B-sairaala-alue 60-luvulta.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Maisematie: Vanha Helsingintie Hirvihaarasta Ohkolaan ja Kellokoskelle kulkee seudulle ominaisissa jokilaaksoissa vaikuttavien viljelymaisemien ja historiallisesti kerroksellisten kyläympäristöjen kautta; Vanhoja rakennuksia yhdistystoiminnan käytössä; Kulttuuritoimintaa vanhassa kyläkeskustassa.
Avainkohteet	Ohkolan pääkylä ja Vähäkylä sekä laaja jokilaakson viljelymaisema; Kylätontin talot Kylä-Hemmilä, Mäkelä, Vanha-Juhola, Joki-Mattila, Jussila, Kesämaa, Mikkola, Peltoniemi; NS-talo; Jokelan kartano ja Arolan vanha koulu Arola-Jokelanseudulla; Ohkolan sairaala-alue Hyökännummella.

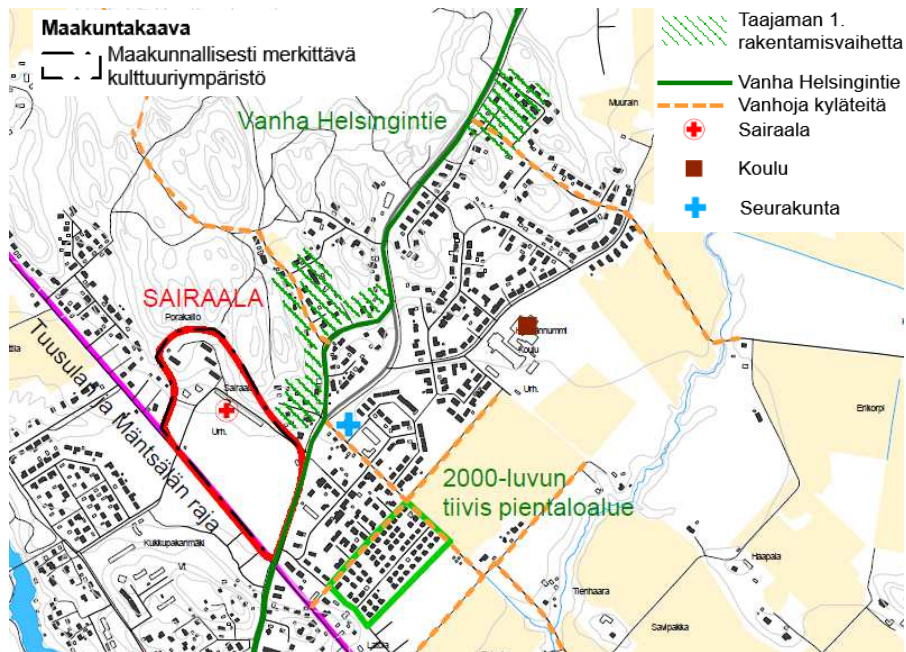
Suojelutilanne

Maakuntakaava: Ohkolan jokilaakson kulttuurimaisema; Ohkolan sairaala

Ilmiöt

1600-luvun yleiset tiet; Helsinki; ryhmäkylä; Isojaon ja uusjaon vaikutus kylän aluerakenteeseen ja kyläkuvan uudistumiseen; maanviljelysseurojen neuvonta- ja suunnittelutyö.

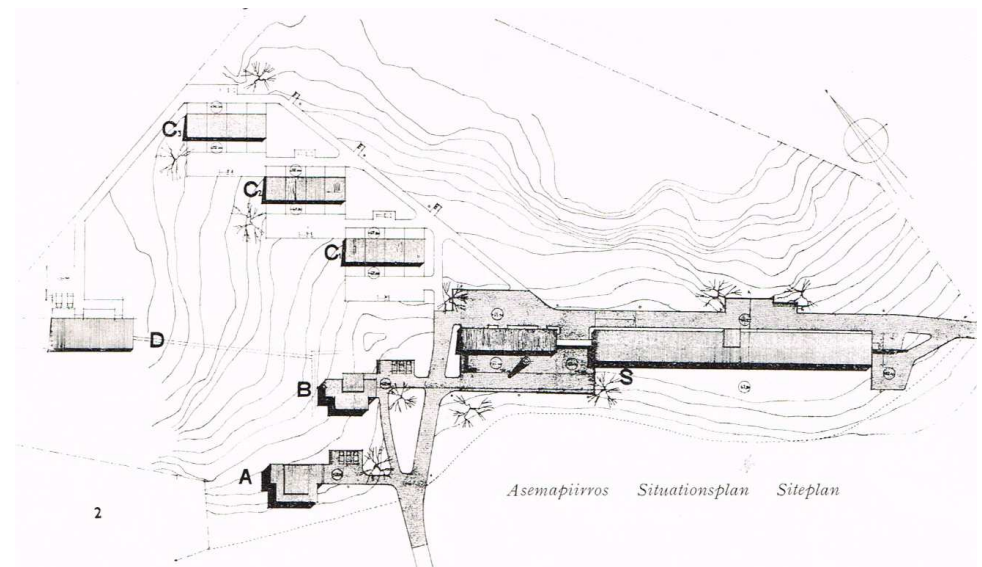

Hyökännummen rakennuskaava (arkkitehti Matti Tausti) vahvistettiin lääninhallituksessa 1967 ja rakennuskaavan muutos 1989. Jo ennen ensimmäistä rakennuskaavaa, 1940- ja 50-luvuilla, oli pientaloasutusta muodostunut karttaan vihreällä vinoviivituksella merkityillä alueilla. Alueet täydentyivät ja laajenivat hieman 1960- ja 70-luvuilla, mutta vasta 1989 vahvistetun rakennuskaavan muutoksen mukainen rakentaminen synnytti lyhyessä ajassa erilaisia korttelityyppisiä sisältävän pientalovaltaisen asutustaajaman.

Kuva: Karttaan on yhtenäisellä vihreällä viivalla rajattu Hyökännummen osayleiskaavaa toteuttava, 2004–2007 rakennettu, poikkeuksellisen tiivis ja yhtenäinen pientaloalue entisellä peltomaalla, Linjatien ja Tasalantien välillä. Alueella on variaatioita 1-kerroksisesta talomallista sekä yksi 2-kerroksinen talomalli.

Kuvat: Ohkolan sairaala-alueen asemapiirros.

Ohkolan sairaalan suunnittelukilpailun voittivat arkkitehdit Jonas Cedercreutz ja Helge Railo. Sairaalan rakennustekniset työt urakoi Rakennustoimisto Laatubetoni Oy. Sairaala (S) valmistui vuoden 1960 lopussa ja lääkäriasuntola (D) seuraavana vuonna. A ja B pistetalot oli tarkoitettu perheettömille ja C lamellit perheellisille työntekijöille. / Ohkola. Sairaala, eripainos 12/1962

5.5 ETELÄOSIEN KYLÄT

- NUMMINEN Mustijoen laaksossa
- HERMANONKIMAA järven rannalla

Kuva: Nummisten pieni palvelukeskus on sijainnut kosken äärellä. Kosken rannalla on saharakennus (1928) ja hävinneiden rakennusten sekä patojen kivirakenteita.

Kuva: Hermanonkimaan kylätie ja yksi kylän vanhoista kantataloista Isojärven rannalla.

Kuva: Nummisten ydinkylällä ja pohjoisosissa on sotien jälkeisen asutuksen luonnehtimia avaria viljelymaisemia. Kuva koulun pohjoispuolelta.

Kuva: Hugo von Qvantenin aikana Andersbergin eli Ylikartanon puutarhaan tehtiin keilarata, huvimaja ja rauniorakennelma romantiikan hengessä.

NUMMISTEN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 752 / 1950: 1236 / 1990: 1025 / 2018: n. 1500
Kylätyyppi	Kartanokylä kosken rannalla; Peltokylä: Iso torpparilaitos, paljon asutustiloja; Peltoaukeat pää- ja sivulaaksoissa.
Liikenne	Mustijoen varrella, sivussa vanhimmista pääteistä.
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous, vientisaha, myllyjä, meijeri, tiilitehdas, sähkölaitos, kalkkilouhos, viinapolttimo, lampputehdas; Osuustoiminnallisia ja yksityisiä kauppiaita, osuuspankki, liikennöitsijän talli; Nykyään toiminnassa mm. juomatölkkitehdas ja kahvila (entisessä kaupassa).
Palveluja	Koulu, toiminnassa (uudisrakennus).
Muuta	Seurantalot. Nordenskiöldien sukhauta; von Qvanten-suvun perhehauta, Mustakallioiden perhehauta.

Kuva: Ylikartanon omistajien rakennuttama Koskela kosken itärannalla, entisellä viinatehtaan tontilla. Sahaus ja jauhatus jatkui Nummisten kosken rannalla 1960-luvun alkupuolelle saakka.

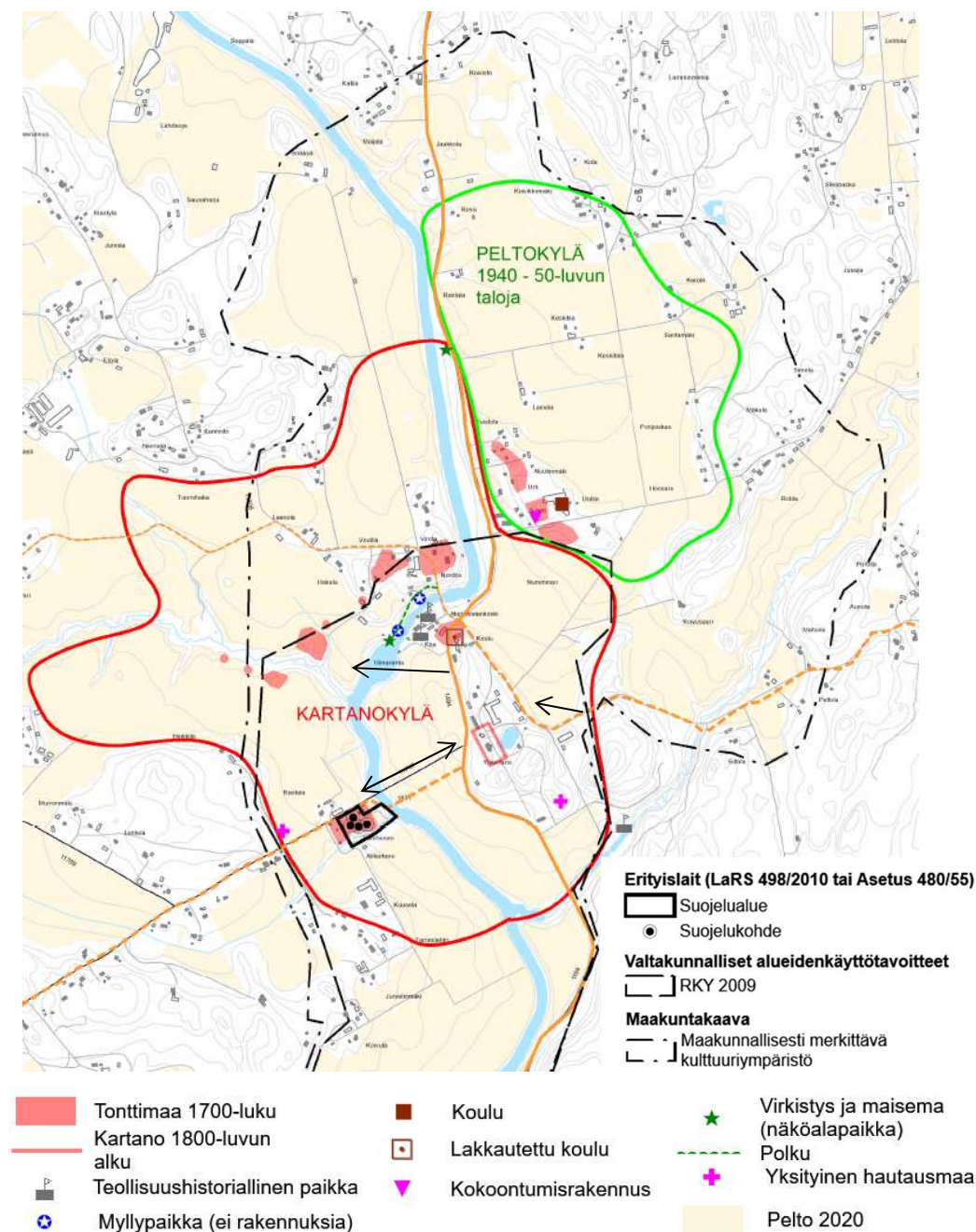
Kuva: Nummisten Alikartano ja Ylikartano sijoittuvat laakson vastakkaisille puolille. Kuvan vasemmassa reunassa, navetan takana, näkyy Ylikartanon meijerirakennus ja oikeassa reunassa on Alikartanon ylipytinki (1805).

Kuva: Nordbon päärakennus. Itsenäisyyden alussa Nummisen kylän mailla oli kaksi suurmaanomistajaa: Alikartanon ja Nordbon omistaja Oy August Eklöf Ab ja Ylikartanon omistaja tehtailija Emil Aaltonen.

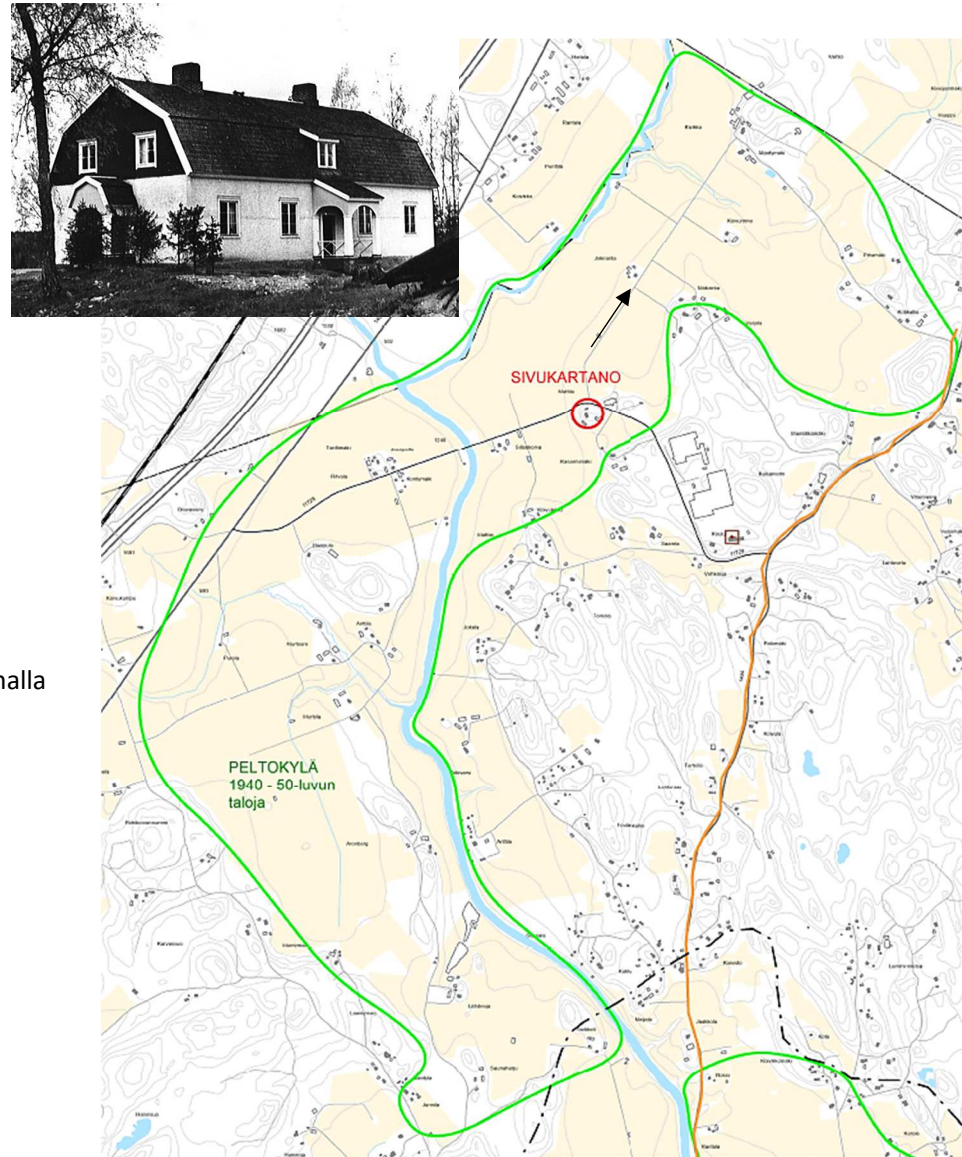
KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Kartanokylä; maaseutukylä
Jatkuvuutta	Kolmen suurtilan muodostama kyläkeskus, jossa vanha palvelukeskus tienristillä, kosken partaalla: Vanha puukoulu, liikerakennuksia ja koskenrantahuvila; Kylämaisemassa edelleen näkyvissä vuosisatoja vanha suurtilatalous.
Muutosta	Eheät maaseutumaiset kyläalueet vähentyneet; 1980-luvulta lähtien on haja-asutus levittäytynyt vanhemman asutuksen sekaan tai kokonaan uusille alueille niin peltojen reunamilla, teiden varsilla kuin metsäalueilla.
Ympäristö	Peltokylä, kyläkeskus kosken rannalla.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Yhtenäinen peltomaisema kyläkeskuksen ympärillä; Historiallinen solmukohta: vanha koskenylityspaikka. Rakennuksia ja miljöitä, jotka hyvin säilyneinä muistuttavat kylän historiallisista vaiheista.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Kylän kulttuurihistorialliset merkkikohteet ja vanha kylämaisema ympäröivät keskeistä kulkuväylää; Saavutettavissa näkömääpisteistä avautuvina kauko- ja lähimaisemissa (teiltä ja sillalta) ja koettavissa olemassa olevien palvelujen kautta (kartanomuseo, uimaranta, laavu ja koskenrantapolku).
Avainkohteet	Alikartanon, Ylikartanon ja Nordbon pihapiirit puistoalueineen; Koskelan huvila; Yksityiset hautausmaat; Kalkkikivilouhos; Vanha kartanon koulu; 1940-luvun seurantalo; Siltapaikka: sahateollisuuteen liittyvät kivi- ja betonirakenteet koskessa sekä puurakenteinen saha; Tikkaron päärakennus; Mattilan päärakennus.
Suojelutilanne	Asetuksella suojeltu Frugårdin kartano ja viljelysmaisema; Maakuntakaava: Mustijokilaakson kulttuurimaisema.
Ilmiöt	Kartanotalous ja siihen liittyvä puistokulttuuri ja teollinen toiminta; Sahateollisuus; Torpparilaitos; 1900-luvun asutuslait ja maanhankintalaki 1945; Kansakoululaitos; Seurantalot; Tiilirakentaminen; 1900-luvun alun suurnavetat (n. 100) ja sikalat (1000).

Ylikartanoon kuuluneen Tikkaron sivukartanon päärakennuksen (1873-79) kulmalla on korkea pohjaltaan kahdeksankulmaisen torni. / Outi Kampman 2019.

Nummisten pohjoisosissa on sotien jälkeisen asutuksen luonnehtimia avaria viljelymaisemia. Vanhassa kuvassa on Ylikartanoon kuuluneen Mattilan sivukartanon päärakennus (1924) alkuperäisessä asussaan. Viime sotien jälkeen Mattila meni neljälle kirvulaiselle.

HERMANONKIMAAN HISTORIAA

Asukkaita	1918: 133 / 1950: 169 / 1990: 79 / 2018: noin 100
Kylätyyppi	Talonpoikaiskylä (oli välillä läänitetty), isossajaossa 6 kantataloa.
Liikenne	Sivussa pääteistä; Yhdystie 11733 Numminen-Porvoontie; Vanhaa kylätiestöä säilynyt ainakin 1700-luvun alkupuolelta
Elinkeinoja	Maa- ja metsätalous
Palveluja	Koulu 1957-1966; kurssikeskus, lopettanut.
Muuta	-

Kuva: Jo varhain perustettu talotontti pienen matkan päässä kyläkeskuksesta. Pihapiirissä on perinteikkäinä säilyneitä talonpoikaistilan asuin- ja talousrakennuksia. Rannan lähellä sijaitsevilla kylätonteilla on tapahtunut rakennuskannan uudistumista.

Kuva: Hermanonkimaan vanhaa kyläasutusta on loivalla kumpareella järven rannalla (kylätontti, osin autioinut). Rakennuskanta on uudisrakentamisen ja korjausten luonnehtimaa, ajallisesti kerroksellista.

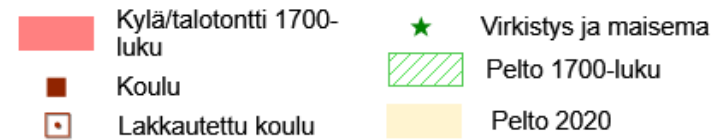

Kuva: Pienipiirteistä viljelymaisemaa kyläkeskustan tuntumassa.

KULTTUURIYMPÄRISTÖN LUONNE 2020

Luonne	Maaseutukylä
Jatkuvuus	Pienenä rantaraittikylänä hahmottuva ympäristö; Rantakylän keskustassa kylä- ja talotontteihin rajautuvat vanhat kotipellot, nykykoossaan 1700-luvulle palautuva avoin maisematila; Tätä nuoremmat pellot sivummalla. Muutamilla vanhoilla asuinpaikoilla säilynyt talonpoikaista puurakentamista edustavia rakennuksia ja perinteikkäitä pihapiirejä.
Muutos	Ei palveluita; Pientaloasutusta tullut harvakseltaan tai pieninä rykelminä vanhemman asutuksen laitamille tai kokonaan uusille alueille; Rantarakentaminen paikoitellen tiivistä.
Ympäristö	Rantakylä, asutus pieninä rykelminä kylätien varressa.
Dokumenttiarvoja (historiasta muistuttavat elementit)	Kylärakenne: yhtenäinen kotipeltomaisema ja ryhmiin jäsenyvä asutus rannan suuntaisen kylätien varrella; Historiallinen ja maisemallinen solmukohta: vanha kyläteiden risteys kylätontin edustalla.
Elämys- ja käyttöarvoja (saavutettavuus, käyttö)	Rantakylämaisema ympäröi keskeistä kulkuväylää ja on saavutettavissa siten lähimaisemassa; Yhteys vesistöön on koettavissa olemassa tieltä ja olevien palvelujen kautta (kylätontin luona oleva uimaranta).
Avainkohteet	Kylämaisema: kylä- ja talotontit, kotipelto ja tie; Muutama talonpoikaistrakentamista edustava pihapiiri; Koulutalo.
Suojelutilanne	-
Ilmiöt	Isojaon aikainen kylärakenne; Rantakylä; Loma-asutus.

Kuva: Hermanonkimaan kylätontti ja vanhaa sarkajaon aikaista peltoaluetta Mäntsälän kirkolta kylään saapuvan tien päässä.

6 Lähteet

ARKISTOT

Mäntsälän kunnan arkisto:
Kotiseutukokoelman valokuvat ja kartat
Rakennusluvut

Mäntsälän kunta, kaavoitus:
Kaavat ja kaavaselostukset
Rakennusinventointiaineistot 2002 – 2020.

PAINETUT LÄHTEET

Aho, Matias, 1984: Haapaa metsistä – tulitikkuja Mäntsälästä. 2. p. Lahden museolautakunta, tutkimuksia 3.

Arola ja Jokelanseutu. Kyläsuunnitelma 1999. Moniste.

Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel. Suomen kartano ja suurtilat, osa I:1939.

Hautjärven kyläsuunnitelma 1999. Moniste.

Kotiseutumme Mäntsälä. Pohjoismainen kirjatuotanto: 2007.

Kuninkaan kartasto Etelä-Suomesta 1776–1805. SKS.

Missä maat on mainioimmat - Uudenmaan kulttuuriympäristöt. Uudenmaan liiton julkaisuja E 114 - 2012. Päivitys 2016.

Manninen, Kirsti, 1918: Hirvihaaran kartano: sata vuotta kylän ja kartanon vaiheita. Hirvihaaran Kartano Oy.

Mäntsälän historia. Osat I 1991, II 1993 ja III 1997. Mäntsälän kunta.

Mäntsälä mielellään. Kuvat Johansson, Pentti. Teksti Manninen Kirsti. Mäntsälä-Seura: 2001.

Mäntsälän Saaren kartano. Toim. Martti Blåfield & Terttu Heikkilä. Mäntsälän kunta: 1990.

Mäntsälä-Seuran kotiseutukirjasarja I-XVIII.

Näkymiä maakunnan maisemahistoriaan, paikkatietoaineistot; Uudenmaaliiton julkaisuja E 113-2011.

Ohkolan kyläsuunnitelma. Syyskuu 1999. Moniste

Oppikoulu Mäntsälässä 1945-1995. Ehnroosin koulu ja Mäntsälän lukio. 1995.

Pitäjäntuvan tarinoita - Arkistojen aarteita ja perimätietoa vanhasta Mäntsälästä. Kirjoittaneet Kirsti Manninen, Päivi Aitkoski-Catani ja Auli Pitkänen, Mäntsälä Seura. [Mäntsälä]:2014.

Päijät-Hämeen seurantalot. Lahden museolautakunta. 1985.

Rakennettu Uusimaa. Uudenmaan rakennettu kulttuuriympäristö. Luonnos 18.6.2007. Uudenmaan maakuntaliitto.

Renko, Terhi 2015. Mäntsälän pienvesi- ja valuma-alue selvitys 20.10.2016. Pöyry.

Sata vuotta Mäntsälässä. Kirjoittaneet Kirsti Manninen, Päivi Aitkoski-Catani ja Sirkka Mäkelä. Mäntsälä-Seura ja Mäntsälän kunta: 2017.

Suuri maatilakirja, Osa I. Uudenmaan lääni. 1965.

Suomen maatilat. Osa I. Uudenmaan lääni. 1937.

Suomen pienviljelijät IV. Uusimaa. 1968.

Tien päällä – Uudenmaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaat tiet ja reitit. Uudenmaan liiton julkaisuja E 132–2014.

Tuomisto, Tero, 1995. Sata vuotta Mäntsälän työväenliikettä.

Uudenmaan maaseutumaisemat. Uudenmaan liitto. 2016.

Virtanen, P. & Matila, A. 2010. Kulttuuripolkuja Mäntsälän metsiin Opas kulttuuriseen kestävytyteen. Metsätalouden kehittämiskeskus Tapion julkaisuja.

REKISTERIT ja TIETOKANNAT

Rakennus- ja huoneistorekisteri. Mäntsälän kunta. Väestötietojärjestelmä.

Museoviraston kulttuuriympäristön palveluikkuna: Mäntsälästä tehdyt kulttuuriympäristön tutkimusraportit.

WWW-SIVUSTOT

Emil Aaltosen museo. Ylikartano – Emi Aaltonen suurmaatalouden harjoittajana 1917–1949.

<<http://www.pyynikinlinna.fi/ylikartano/>>

<<http://www.pyynikinlinna.fi/emil-aaltonen-suurmaatalouden-harjoittajana/>>

Hietasen kartano. <<http://www.hetais.fi>>

Kansallisarkisto. <<https://arkisto.fi/fi/aineistot/verkkopalvelut-ja-tietokannat>>

Maanmittauslaitoksen historiallinen kartta-aineisto:

Pitäjänkartasto, 1840

Senaatin kartasto 1873.

Yleiskartat: Kalmbergin kartasto 1855

Suomen taloudellinen kartta III:6 ja 7, 1916.

Uudistushakemisto: Mäntsälä

Uudistusarkisto: Mäntsälän isojakokartat ja muu jakotoimituskartat.

Kulttuuriperintöä Mäntsälän metsistä. The Cultural Heritage within the Forest of Mäntsälä. Liisa Lahdensaari-Nätt, TTS (toim.), Tea Elstob, TTS, Airi Mattila, Tapio. TTS:n julkaisuja 412. Nurmijärvi 2011.

<<http://www.tts-nyt.fi/images/julkaisut/tiedostot/tj412.pdf>>

Maanmittauslaitos, Vanhat painetut kartat.

<<http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>>

Peruskartat 1:20 000.

Topografikartat 1:20 000.

Muistaja, museotietokanta. Mäntsälän museotoimen valokuvakokoelma.

<<http://www.muistaja.fi/museums.php>>

Mäntsälän kotiseutupolut. Mäntsälä-Seura.

<<http://www.mantsalaseura.fi/kotiseutupolku.htm>>

Mäntsälän kunnan kotisivut. <<http://www.mantsala.fi>>

Mäntsälän murreasanasto. Koonnut kotiseutuneuvos Osmo Viljanen. Julkaistu 28.2.2014. <http://www.mantsalaseura.fi/Murreasanasto_2802-2014.pdf>

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt. Museovirasto 2009.
<http://www.rky.fi/read/asp/r_default.aspx>

7 Liitteet

1. Kartat 1-10 (A3-tulostekoossa)

Erilliset aineistot

Taulukko: Inventointikohteet.

Varsinaiset inventoinnin alue- ja kohdelomakkeet ovat erillinen sähköinen aineisto, joka on tehty Microsoft Excel-ohjelmalla ja tulostettu PDF-tiedostoiksi.

Inventointiaineisto käsittää myös erilliset valokuvakansiot.

Paikkatietoaineistoluettelo

Kuva: Ohkolan entinen B-sairaala, päärakennus.